

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Тарасова В. В., Нестерчук І. К., Ковалевська І. М., Осіпчук А.С.

Географія туризму:
ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ

Підручник

ЖИТОМИР-2021

*Рекомендований до друку
Вченою радою Поліського національного університету,
протокол № 13 від 23 червня 2021 року*

Рецензенти:

Бондаренко Е. Л., доктор географічних наук, професор географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Міхелі С. В., доктор географічних наук, професор кафедри географії Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Дубовий В. І. – доктор сільськогосподарських наук, професор факультету лісового господарства та екології Поліського національного університету.

Т-19 Тарасова В. В., Нестерчук І. К., Ковалевська І. М., Осіпчук А. С.
Географія туризму: Екологічний туризм: підручник. Житомир, 2021. 252 с.

Головна увага приділена природі, як середовищу екотуризму, природним ресурсам екотуристичного комплексу, географії природних зон Світу, середовищ, зональних особливостей, основних екотуристичних територій України. Розглянуто кращі місця для екотуризму: унікальні природні об'єкти України, м. Києва, Житомирщини, сусідніх країн та найяскравіших туристичних регіонів Світу.

Підручник є інноваційним напрямком розвитку туристичної привабливості та популяризації екологічного туризму: представляє віртуальні екскурсії по об'єктах екотуризму, добре ілюстрований, містить багато рисунків (274), діаграм (53), таблиць (48).

Видання адресовано природознавцям, працівникам туристичної галузі, викладачам туристичних спеціальностей, туристам, а також аспірантам та студентам вищих навчальних закладів, в яких здійснюється підготовка фахівців сфери туризму.

**Розповсюджувати та тиражувати без офіційного дозволу
Поліського національного університету забороняється**

© Тарасова В.В., 2021
© Нестерчук І.К., 2021
© Ковалевська І.М., 2021
© Осіпчук А.С., 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРАВОВІ ОСНОВИ ЕКОТУРИЗМУ	7
Тема 1. Сутність, функції, види та правова основа екотуризму	8
1.1. Поняття про екологічний туризм, завдання та особливості	8
1.2. Принципи, функції, ознаки екологічного туризму	9
1.3. Види впливу екотуризму на природні комплекси	11
1.4. Правова основа екотуризму	13
Питання для самоконтролю	15
Тема 2. Природа як середовище екотуризму	16
2.1. Природні зони Світу	18
2.2. Природне середовище України	24
2.2.1. Полісся (зона мішаних лісів)	26
2.2.2. Перехідна зона (зона широколистих лісів)	28
2.2.3. Лісостепова зона	29
2.2.4. Степова зона	30
2.3. Основні екотуристичні території України	32
2.3.1. Українські Карпати	32
2.3.2. Кримські гори	33
2.3.3. Морське узбережжя України	34
2.4. Ландшафтні комплекси України: типи, особливості рельєфу	36
Питання для самоконтролю	40
Тема 3. Природні ресурси екотуристичного комплексу України	41
3.1. Поняття про ресурси	41
3.2. Види екотуристичних ресурсів	43
3.2.1. Геологічні та орографічні екоресурси	44
3.2.2. Кліматичні екоресурси	47
3.2.3. Водні екоресурси	48
3.2.4. Флористичні екоресурси	53
3.2.5. Фауністичні екоресурси	59
3.3. Культурно-історичні ресурси екотуризму	63
Питання для самоконтролю	67
Тема 4. Безпека в екологічному туризмі	68
4.1. Екологічний ризик і чинники небезпек в екотуризмі	68
4.2. Природні небезпеки в екологічному туризмі	72
4.3. Екологічний стан району подорожі та відпочинку	78
4.4. Виховання етичного ставлення людини до природи	82
Питання для самоконтролю	83
РОЗДІЛ 2. ОБ'ЄКТИ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ УКРАЇНИ	84
Тема 5. Заповідні території та об'єкти природно-заповідного фонду	85
5.1. Території та об'єкти природно-заповідного фонду	85
5.2. Біосферні заповідники	93

5.3. Природні заповідники.....	97
5.4. Заповідні урочища.....	107
Питання для самоконтролю.....	111
Тема 6. Національні природні й ландшафтні парки.....	112
6.1. Національні природні парки.....	113
6.2. Регіональні ландшафтні парки.....	127
6.3. Пам'ятки природи.....	132
6.3.1. Комплексні пам'ятки природи.....	134
6.3.2. Ботанічні пам'ятки природи.....	135
6.3.3. Гідрологічні пам'ятки природи.....	138
6.3.4. Геологічна пам'ятка природи.....	140
6.3.5. Археологічні пам'ятки.....	141
6.4. Пам'ятки всесвітньої культурної і природної спадщини.....	145
Питання для самоконтролю.....	149
Тема 7. Природно-антропогенні парки.....	150
7.1. Ботанічні сади.....	150
7.2. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.....	156
7.3. Дендрарії і дендрологічні парки.....	166
7.4. Зоологічні парки.....	171
Питання для самоконтролю.....	179
Тема 8. Заказники – природні території ПЗФ України.....	180
8.1. Ландшафтні заказники.....	182
8.2. Лісові заказники.....	190
8.3. Ботанічні заказники.....	194
8.4. Загально-зоологічні заказники.....	197
8.5. Орнітологічні заказники.....	199
8.6. Іхтіологічні заказники.....	202
8.7. Ентомологічні заказники.....	203
8.8. Гідрологічні заказники.....	204
8.9. Загальногеологічні заказники.....	207
8.10. Карстово-спелеологічні заказники.....	208
Питання для самоконтролю.....	216
Тема 9. Кращі місця для екотуризму.....	217
9.1. Об'єкти екотуризму в Україні.....	217
9.1.1. Унікальні природні об'єкти України.....	218
9.1.2. Об'єкти екотуризму в м. Києві.....	223
9.1.3. Екотуризм на Житомирщині.....	224
9.2. Об'єкти екотуризму в сусідніх з Україною країнах.....	227
9.3. Кращі місця для екотуризму в світі.....	228
Питання для самоконтролю.....	234
СПИСОК ВИКОРИСТАННОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	235
ДОДАТКИ	240

ВСТУП

Одним із найпоширеніших видів сучасного туризму є екологічний туризм, або екотуризм. Останнім часом спостерігається підвищений інтерес до такої форми туристичної діяльності, який має зайняти відповідну нішу в туристичній індустрії України. Увага до розвитку екотуризму, активного і пізнавального відпочинку на природі динамічно зростає у всьому світі, також в останні роки набирає популярності в Україні. Розвитку екотуризму сприяє надзвичайна різноманітність природи, прагнення людей її пізнати. Україна має величезні природні багатства, які до цього часу залишаються порівняно мало освоєними. Але на даному етапі вона є справжньою *terra incognita* – невідомою землею не тільки для іноземних мандрівників: чимало природних територій, місць та окремих пам'яток є майже невідомими для багатьох українців.

Екологічний туризм – порівняно нове поняття в туристичній діяльності. Напрями екологічних турів відрізняються від традиційних туристичних потоків. Екотуристи відправляються в основному з розвинених країн у ті, що розвиваються й розташовані переважно в тропіках, де природа екзотична й приваблива для мешканців помірних широт.

Головна цінність екотуризму – унікальна можливість насолодитися красотою природи та пережити почуття єдності з нею.

Організація екологічних турів вимагає професійної підготовки кадрів до цього виду діяльності. Сучасні фахівці з туризму, які організовують екотури, повинні не лише мати спеціальну туристичну підготовку, *екологічну компетентність*, але й бути професійно підготовленими до екологічної просвіти та здійснення екологічного виховання туристів, особливо молодого покоління. Отже, неодмінною умовою підготовки фахівця у сфері туризму є засвоєння змісту дисципліни «Екологічний туризм», набуття знань, які можуть бути корисними у професійній роботі.

Метою вивчення дисципліни є:

- оволодіння знаннями зі сфери екологічного туризму щодо принципів, функцій, завдань, видів та об'єктів екотуризму;
- формування екологічного стилю мислення та екологічної культури студентів на основі краєзнавчого підходу;
- усвідомленні студентами необхідності екологічного виховання туристів у процесі подорожей з метою гармонізації та оптимізації відносин людини та природи в процесі туристичної діяльності;
- формування вмінь та навичок щодо технології розробки, організації та проведення екологічних маршрутів, можливість їх використання у професійній діяльності;

Завдання вивчення навчальної дисципліни:

- ознайомлення студентів зі змістом екотуризму та його особливостями;
- оволодіння знаннями про засади екотуристичної діяльності;
- оволодіння знаннями про найважливіші об'єкти екотуризму;
- розвиток екологічного мислення, визначення ролі екологічного виховання та екологічної просвіти туристів в екологічному турі.

У результаті вивчення курсу студенти повинні:

знати:

- рушійні сили, які визначали і визначають розвиток еко- туризму;
- причини зародження і подальшого розвитку екотуризму;
- основи екотуристичної діяльності;
- об'єкти екотуризму.

вміти:

- давати визначення основним поняттям дисципліни;
- виявляти специфіку природоорієнтованих видів туризму, зокрема екологічного;
- розробляти маршрути екологічних турів,
- використовувати на практиці знання щодо екологічної просвіти та екологічного виховання туристів.

Об'єктом вивчення ЕТ є суб'єкти й об'єкти рекреації в різних національних утвореннях. Під об'єктом ЕТ розуміють матеріальні предмети, системи, процеси, явища, а також стандарти, які є умовами реалізації рекреаційної діяльності людини. Це своєрідний фон для безпосередньої рекреаційної діяльності. Під суб'єктами ЕТ розуміють людей, що ведуть різну рекреаційну діяльність на основі стереотипів даного національного утворення.

Предметом дослідження ЕТ є вивчення просторових закономірностей і особливостей поведінки людей у процесі рекреаційної діяльності (переважно квартального і річного циклів) і розміщення рекреаційних об'єктів

Серед визначень і понять ЕТ чільне місце займає «відпочинок (рекреація)». Це будь-яка діяльність (чи стан бездіяльності), спрямована на відновлення сил людини, яка може відбуватися як на території постійного проживання людини, так і за її межами. Щоб відпочинок став рекреацією, потрібно залишити межі свого безпосереднього місця проживання і переміститися в спеціалізовані місця, зорієнтовані саме на відтворення сил. Види відпочинку можуть бути найрізноманітніші. Відпочинок враховує набір видів діяльності, пов'язаних з розвагами і спортом, відвідинами цікавих для людей місць.

Навчальний матеріал дисципліни складається з трьох розділів: «теоретико-методологічні та правові основи екотуризму», «об'єкти екотуризму», «засади екотуристичної діяльності»; завданнями до практичних занять та для самостійної роботи, питаннями до самоконтролю; у додатках запропоновано маршрути екологічних турів.

Вивчення дисципліни передбачає відвідування лекцій і практичних занять, виконання домашніх завдань. Домашні завдання складаються із самостійного конспектування, підготовки презентацій, роботи з Інтернет-ресурсами, відвідування установ поширення знань про природу (музеї, будинки природи), об'єктів природно-заповідного фонду, а також цікавих природних об'єктів у цілому.

Висловлюємо подяку випускникам спеціальності «Туризм»: Бабич Яні, Закусило Анні, Кочергіній Ользі, Мілошек Вероніці, Михайленко Олегу, Павлюк Ірині, Рябічеву Віталію, Слобоженюк Карині, Сивобородько Костянтиніві, Фартушенко Анастасії, які брали активну участь у підготовці підручника.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРАВОВІ ОСНОВИ ЕКОТУРИЗМУ

ТЕМА 1

Сутність, функції, види та правова основа екотуризму

- 1.1. Поняття про екологічний туризм, його завдання та особливості.
 - 1.2. Принципи, функції, ознаки екологічного туризму.
 - 1.3. Види впливу екотуризму на природні комплекси.
 - 1.4. Правова основа екотуризму.

Екологічний туризм (екотуризм) – за визначенням Всесвітньої туристичної організації, – це подорож у відносно непорушені господарською діяльністю людини куточки природи з метою спостереження, вивчення рослинного і тваринного світу та ознайомлення з культурними цінностями.

Стратегічна мета екологічного туризму – екологічні екскурсії, екоосвіта, вихованням любові до природи, важливості її захисту і збереження. Особливу роль у концепції екотуризму надають охоронним територіям, організації туристично-інформаційних центрів, підготовці кваліфікованих гідів, джерел інформації. Україна має достатній ресурсний потенціал для цього перспективного виду туризму.

1.1. Поняття про екологічний туризм, завдання та особливості

Найчастіше під екологічним туризмом розуміються подорожі до місць з відносно незайманою природою, до цікавих природних об'єктів, тобто він має природну орієнтацію всіх подорожей. Мета таких подорожей – отримання задоволення від перебування на природі, оздоровлення та розширення знань про неї.

Різні науковці використовують різні терміни і понять з екологічного туризму (біотуризм, природний туризм, агротуризм та ін.), але вони не є його синоніми. У використанні поширені також терміни – сталий і зелений туризм.

Відмінності екотуризму від інших видів туризму в тому, що туристи, перебуваючи на природі, розширюють знання про неї та усвідомлюють необхідність бережливого ставлення до неї.

Об'єктами екотуризму є: природні та культові пам'ятки, біосферні заповідники, національні природні і регіональні ландшафтні парки, природно-антропогенні ландшафти, лісові масиви, екзотичні рослини і тварини.

Основні цілі та завдання екотуризму:

- гармонізація взаємовідносин природи, суспільства та економіки;
- отримання задоволення від перебування на природі та повноцінний відпочинок;
- відновлення фізичних і духовних сил та оздоровлення людини;
- формування в туристів почуття відповідальності за долю та майбутнє природи;
- подальший економічний розвиток місцевих організацій [41].

Особливостями екотуризму є наявність базових принципів:

- протидія негативному впливу на природу;
- популяризація відпочинку на природі;
- вивчення культури рідної землі;
- підтримка природоохоронних заходів;
- пропаганда екологічної освіти;
- специфічний склад не лише учасників, а й організаторів [22].

1.2. Принципи, функції, види та ознаки екологічного туризму

Суттєві риси екологічного туризму відображають її принципи – фундаментальні засади. Взагалі під принципом розуміють вихідне фундаментальне положення, яке формується стійкими закономірностями існування і розвитку певної системи.

Основні принципи екотуризму:

- стале використання природних ресурсів;
- збереження природного, соціального й культурного різноманіття;
- дотримання встановлених правил поведінки та екологічне виховання туристів;
- менша інтенсивність використання природних ресурсів проти звичайних видів туризму;
- екологічне навчання персоналу, що зайняте у сфері екотуризму [41].

Основними функціями екотуризму є оздоровча, пізнавальна, економічна, виховна, природоохоронна [2].

Оздоровча функція є результатом певної фізичної активності учасників туристичних подорожей, які відбуваються в екологічно чистій місцевості на свіжому повітрі. При цьому туристи оздоровлюються не лише фізично, а й психічно, адже відвідання природи дає змогу відпочити від звичних справ та емоційного напруження.

Пізнавальна функція – це отримання нових знань та навіть зміна поглядів на природу, адже вона надзвичайно складна і постійно еволюціонує.

Економічна функція полягає в створенні нових робочих місць, отриманні прибутку та розвитку економіки.

Виховна функція полягає у формуванні гуманізму до природи й естетичному вихованні любові до прекрасного.

Природоохоронна функція є доволі своєрідною:

- по-перше, екотуризм чинить негативний вплив на природу, хоч і незначний, адже після екотурів залишаються стежки;
- по-друге, екотуризм відіграє й позитивну роль (виховну та освітню, екологічну, економічну та ін.) та формує світогляд.

Види екотуризму та різновиди екологічних турів.

Види екологічного туризму дуже різноманітні й за різними ознаками поділяються на групи.

За територіальною ознакою виділяють дві групи:

- класичний напрям розробки екотурів у межах ООПТ та акваторій;
- екологічні тури поза межами ООПТ (від агротурів до круїзів на комфортабельних лайнерах).

Різновидів екологічних турів дуже багато – це наукові, пізнавальні та пригодницькі, внутрішні або міжнародні, поїздки вихідного дня, літні табори для учнів.

За метою подорожі екотури поділяють по напрямках:

- науковий – вивчення природи, проведення польових досліджень, різних спостережень;
- історичний – знайомство з культурними традиціями, національною самобутністю;
- подорож до природних резерватів – різного роду заповідників, національних парків;
- активний – спортивний туризм, альпінізм, лижні, кінні, водні й піші походи, вело прогулянки, дайвінг, мотокроси тощо;
- агротуризм – відпочинок в селі, в замських будиночках з заняттям землеробством (найбільш актуальний для жителів мегаполісів) [22].

Взагалі туристів приваблюють особливі пам'ятки природи, – гори й каньйони, печери, озера й ріки. Тут, крім пізнавального, реалізуються й рекреаційний елемент активного й пасивного відпочинку (табл. 1.1).

1.1. Види екотуризму

Вид	Зміст
Рекреаційний	Найпоширеніший вид екотуризму, в якому найважливішим є відпочинок на природі.
Науковий	Є найменш масовим, адже участь у різного роду експедиціях дослідженнях природи, проведеннях польових спостережень цікавлять лише науковців. В таких турах виступають <i>особливо охоронювані природні території</i> (ООПТ):
Пізнавальний	Такі тури являють собою сукупність навчальних, науково-популярних і тематичних екскурсій, які пролягають по спеціально облаштованих екологічних стежках, територіях заповідників і національних парків.
Подорожі в природні резервати, ООПТ	Залучають безліч туристів яких приваблює унікальність і екзотичність природних об'єктів і явищ, що знаходяться на ООПТ і використовуються у багатьох екскурсіях як справжнє шоу (показ активності гейзерів; кольорова підсвітка, музика тощо).
Пригодницький	Пов'язаний з активними способами пересування і відпочинку на природі – альпінізм, скелелазіння, льодолазіння, спелеотуризм, гірський і пішохідний туризм, водний, лижний і гірськолижний туризм, каньйонінг, кінний туризм, маунтбайк, дайвінг, парапланеризм тощо.

Джерело: побудовано за даними [22].

Популярними видами екотурів є також піші походи, спостереження за птахами, кіно- і фотозйомка, археологічний і палеонтологічний туризм, спелеотуризм тощо.

Різновидами екотуризму є міжнародний і внутрішній, організований і неорганізований.

Міжнародний екотуризм буває організованим, а внутрішній, як правило, – неорганізованим. Останній є більш масовим, більше свободи, але залишають після себе сміття, вибиту траву, зламані гілки дерев і залишки вогнищ. На жаль, часто до цього додається ще й зірвані рослини, сполохані тварини і залишки життєдіяльності людини.

Отже, основні завдання екологічного туризму зведено до гармонізації відносин між природою, суспільством та економікою, вони тісно пов'язані з інтелектуально-освітньою, культурно-пізнавальною, естетично-художньою та розважальною функціями екологічного туризму.

1.3. Види впливу екотуризму на природні комплекси

Екотуризм пов'язаний з антропогенним навантаженням на природні і культурно-історичні туристські ресурси завдяки масовості туризму.

Негативний вплив туризму на природні комплекси наведено у (табл. 1.2)

1.2. Впливи туризму на природу

Види впливів	Особливості впливів
Прямий вплив	
Винищення представників флори і фауни	Спричиняється витоптування трави, квітів, коренів в процесі збирання ягід, плодів, грибів, рубання дерев; з необережності пожеж при полюванні, рибальстві тощо
Втручання в природні процеси	Вилучення з постійних місць перебування тварин шумовим впливом, голівлею, руйнацією гнізд, нір при проходженні туристами маршруту.
Знищення природних умов територій	Вирубування лісів, пошкодження ґрунтового покриву в процесі будівництва та експлуатація будівель, доріг, ставків, рекреаційно-господарської діяльності.
Привнесення уражень	Поширення інфекцій, захворювань, отруєнь представників флори і фауни, ґрунту та поверхневих вод через продукти життєдіяльності людини (побутові та непобутові тверді та рідкі відходи тощо).
Непрямий вплив	
Порушення сталих систем	Спричиняється у випадку некоректного використання туристичної інфраструктури.
Сезонні коливання	Впливають на рівні господарського виробництва, споживання та активності туристичних процесів.
Загострення соціальних протиріч	Спричиняється в випадку незнання, неврахування або ігнорування місцевих культурних, етнічних, релігійних та ін. особливостей.

Джерело: побудовано за даними [41]

Найбільш вразливими від туристського впливу є малі популяції рідкісних тварин і рослин (ендемики, релікти) та види, що повільно відтворюються.

Деяке зменшення та припинення впливу на природні комплекси реалізується розробкою управлінських заходів (табл. 1.3).

1.3. Управлінські заходи зменшення впливу на природні комплекси

Варіанти	Заходи
Пряме управління	Передбачає: - нормативно-правове регулювання туристської діяльності; - обмеження загальної кількості відвідувачів відповідно до гранично припустимого туристського навантаження па природні комплекси; - регламентацію та зонування природоохоронних територій і територій природних об'єктів туристського показу; - використання спеціальних технологій мінімізації забруднення навколишнього середовища тощо.
Непряме управління	Ґрунтується на зміні: - поведінки туристів та представників туристичної індустрії шляхом підвищення рівня їх екологічної освіти; - екологічної просвіти місцевого населення, використання засобів інформаційного впливу (екологічний PR, іміджеві стратегії тощо); - виховання культури спілкування (між людьми різних соціальних прошарків: різного майнового стану, міжетнічного, міжрелігійного тощо); - формування шанобливого відношення до місцевих жителів, формування культури екологічного відпочинку (еко-рекреаційної культури).

Джерело: побудовано за даними [41].

Для ефективного управління впливу туризму на природні комплекси необхідно використовувати обидва варіанти. Управлінням туристським ресурсами за концепцію сталого розвитку можна швидко їх поновлювати без нанесення їм збитку.

Проблеми сталого розвитку є особливо актуальними для унікальних природних об'єктів і явищ, природних резерватів, залучених в туризм. Найчастіше жителі прилеглих до таких об'єктів територій існують лише за рахунок надходжень від туристів.

В результаті досліджень науковцями розроблені наступні практичні рекомендації щодо активізації екологічного туризму:

1. Розробити і облаштувати туристсько-пізнавальні маршрути та еколого-освітньо-пізнавальні стежки з використанням велосипедного, водного і пішохідного видів туризму відповідно до параметрів внутрішнього та зовнішнього пейзажного різноманіття природних ландшафтів та розташування археологічних та історико-культурних об'єктів.

2. Проводити дослідження з обґрунтування величин рекреаційних навантажень на ландшафтні комплекси, що найбільш активно використовуються для екологічного туризму.

3. Активізувати рекламну і пропагандистську діяльність, спрямовану на формування в туристів інтелектуально-гуманістичного світобачення та патріотичного ставлення до природної та культурної спадщини своєї країни.

4. При організації туристської і природоохоронної діяльності з молоддю врахувати необхідність об'єднання науково-пізнавального і екскурсійного видів екотуризму, спортивного і екстремального з оздоровчим туризмом, запрошуючи для цього професійних інструкторів, створюючи необхідні підрозділи в структурі туристських об'єктів.

5. Активізувати діяльність у напрямку розвитку екстремальних видів туризму, як тих, що користуються збільшеним попитом в учнівської молоді.

1.4. Правова основа екотуризму

Законодавчо-правові передумови для посилення реального впливу екотуризму на економіку і соціальну сферу України закладені в законах України «Про природно-заповідний фонд» і «Про туризм» та інших нормативних документах (табл. 1.4 і 1.5).

1.4. Правова основа екотуризму

Основні нормативно-правові документи		Дата прийняття	Номер
Закони України			
1.	Про туризм	15.01.2015	124–VIII
2.	Про охорону навколишнього природного середовища.	25.06.1991	1264–XII
3.	Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення.	24.02.1994	4004–X
4.	Про зовнішню економічну діяльність.	16.11.2006	960– XII
6.	Про страхування.	10.04.2008	2008– IV
9.	Про ліцензування певних видів господарської діяльності.	05.09.2017	2145–VIII
12.	Про курорти (із змінами від 19.01.2006 р.)	16.10.2012	5460–UI
13.	Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців та громадських формувань	25.12.2003	755-IV
Постанови КМУ і накази Мінекономіки			
15.	Постанова КМУ «Про затвердження Ліцензійних умов провадження» туropераторської діяльності».	11.11.2015	991
16.	Наказ Мінекономіки «Положення про департамент туризму та курортів»	22.07.2016	1202

1.5. Національні стандарти України

Стандарт	Назва
ДСТУ ISO 13009:2016	Туризм. Вимоги та рекомендації з експлуатації пляжу.
ДСТУ ISO 13810:2016	Туристичні послуги. Промисловий туризм. Надання послуг.
ДСТУ ISO/TS 13811:2016	Інструкція з розроблення екологічних специфікацій щодо розміщення закладів.
ДСТУ ISO 14785:2016	Офіси туристичні і послуги з приймання туристів.
ДСТУ ISO 17680:2016	Таласотерапія. Вимоги до послуг.
ДСТУ ISO 18065:2016	Туристичні послуги, що надають на природоохоронних територіях. Вимоги.
ДСТУ ISO 21101:2016	Туризм пригодницький. Системи менеджменту безпеки.
ДСТУ EN 15565:2016	Вимоги до професійної підготовки та кваліфікаційних програм для гідів.
ДСТУ EN 15700:2014	Безпечність стрічкових конвеєрів для зимових видів спорту чи туризму.
ДСТУ 4268:2003	Послуги туристичні. Засоби розміщення. Загальні вимоги.
ДСТУ 4269:2003	Послуги туристичні. Класифікація готелів.
ДСТУ 4281:2004	Заклади ресторанного господарства. Класифікація.
ДСТУ ISO 13810:2016	Знаки туристичні активного туризму. Класифікація, опис і правила застосування.

Порівняно з первісним виглядом, усі ці документи зазнали істотних змін, що потрібно враховувати у практичній діяльності. Більше того, ці зміни відбуваються постійно і відбуватимуться у майбутньому. За цих умов керівникам туристичних фірм доводиться витрачати чимало часу на відстеження змін, а інколи звертатися до фахівців нормативно-правової сфери.

Закон «Про туризм» містить наступну інформацію:

У *першому розділі* дано визначення основних понять, які використовуються в туризмі: культурно-пізнавальний, лікувально-оздоровчий, спортивний; релігійний; екологічний (зелений), сільський, підводний, гірський, пригодницький та інші види туризму. Також дано тлумачення про основні суб'єкти туризму: туроператорів і турагентів.

У *другому розділі* висвітлено державну політику та державне регулювання в галузі туризму та наголошено, що одним з найголовніших видів туризму є екологічний.

Третій розділ висвітлює основні положення безпеки туризму.

У *четвертому розділі* наголошено про ліцензування у сфері надання туристичних послуг.

Закон «Про природно-заповідний фонд України» стосується об'єктів ПЗФ (природно-заповідного фонду), які привертають увагу екотуристів. Згідно із цим законом, до їх складу входять: природні території та штучно створені об'єкти, що мають найбільшу природну цінність: природні та біосферні заповідники, національні природні та регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, ботанічні сади, дендрологічні та зоологічні парки, а також парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Закон «Про підприємництво» містить низку положень, що регламентують реєстрацію підприємства.

Закон «Про державну реєстрацію юридичних і фізичних осіб-підприємців громадських формувань» містить положення про правочинне функціонування будь-якого суб'єкта підприємницької діяльності після державної реєстрації на підставі певних документів.

Питання для самоконтролю

1. Сформулюйте визначення поняття «екологічний туризм».
2. У чому полягає суть екотуризму?
3. Які є різновиди екотуризму?
4. Назвати основні особливості екотуризму.
5. Які причини виникнення і розвитку екотуризму?
6. У чому полягають відмінності екотуризму від інших видів туризму?
7. Які фактори сприяють розвитку екотуризму?
8. Які фактори стримують розвиток екотуризму?
9. Якими є перспективи розвитку екотуризму в Україні та світі?
10. Назвіть основні завдання й функції екологічного туризму.
11. Перерахуйте принципи екологічного туризму.
12. Назвати нормативно-правові акти сфери туризму.
13. Які інтернет-ресурси доцільно використовувати під час розробки туристичних маршрутів?

Домашнє завдання

1. Ознайомитись (законспектувати) із сайтами міжнародних організацій, діяльність яких спрямована на поширення знань про природу та її захист.
2. Законспектувати основні положення закону «Про туризм».

ТЕМА 2

Природа як середовище екотуризму

- 2.1 Природні зони Світу.
- 2.2. Природне середовище України.
- 2.3. Основні екотуристичні території України.
- 2.4. Ландшафтні комплекси України: типи, особливості рельєфу.

Середовищем екотуризму є **Природа** – органічний і неорганічний матеріальний світ, тобто все те, що **не** створено людиною.

Згідно з енциклопедичними даними **Природа** – це нерукотворний, спонтанний навколишній пізнаний та усвідомлений, а також непізнаний у просторі й часі світ; місце виникнення й розвитку людини як живої істоти і як середовище існування соціальної людини і людського суспільства; сукупність об'єктів, предметів, процесів і явищ, з якими пов'язана розумова і виробнича діяльність людства, та як джерело необхідних умов і ресурсів для його життєдіяльності [31, с. 144-145].

Розрізняють **неживу** (гірські породи, мінерали, вулканічні продукти, атоми, хімічні сполуки, кристали, метеорити тощо) і **живу** Природу, живу речовину, за В. І. Вернадським, як сукупність усіх живих істот у біосфері чи її елементів у межах будь-якої наземної чи водної екосистеми.

Природними називають процеси, стихії, комплекси, ландшафти, явища, умови, райони, об'єкти, елементи, ресурси, заповідники і пам'ятки природи, тобто все те, що не створене або не спотворене людиною. В. І. Вернадський у тому випадку, коли йшлося про живе, ототожнював природу з біосферою і відзначав, що «людина будувала свій ідеальний світ у жорстких рамках навколишньої природи, середовища свого життя, біосфери...».

Розрізняють також дику природу – незмінені господарською діяльністю ділянки природних екосистем, *окультурену* та штучно створену – культурну природу. У філософії вживають означення: олюднена, змінена, перетворена людиною природа.

Синонімами поняття «природа» вважають Всесвіт, Універсум. Природу розглядають також як компонент систем суспільство–природа, суспільство–біосфера, людина–суспільство–економіка–природа.

Поняття «Природа» (з великої літери) трактують як історично сформовану, самоорганізовану різноманітність і цілісність навколишнього об'єктивного світу, з людиною і суспільством – найвищим продуктом її саморозвитку. Стосовно співвідношення понять «Природа» і «Всесвіт», то доречніше першим

з них означати ту частину Всесвіту, яка охоплена розумом і працею людини, а другим – безмежний у просторі й часі світ – Космос.

В екології Природу сприймають як складну функціональну систему, в якій еволюціонував органічний світ, формувалася біосфера, відбуваються великий геологічний і малий біотичний кругообіги, перетворення на хімічні, фізичні і механічні форми сонячної енергії й накопичення її в живій речовині та органогенних покладах земної кори і з якої соціальна людина одержує ресурси для свого існування.

В геосоціосистемології Природа – це структурний компонент соціосфери (геосоціосистеми), поряд з біосферою, іншими геосферами та прилеглим до Землі Космосом і людським суспільством, охоплений виробничою діяльністю, соціальним обміном речовин та енергії [31, с. 144-145].

У природному середовищі виділяють кілька сфер: літосферу, атмосферу, гідросферу та біосферу. Кожна з цих сфер дуже різноманітна, але дуже різноманітною є літосфера, яку ще називають твердою оболонкою Землі від найвищих гір до урвищ і печер. Ще різноманітнішими є природні зони: від арктичних пустель до саван і вологих тропічних лісів. І хоча діяльність людини істотно змінила природне середовище на Землі, значна частина планети залишилася майже незайманою. Це стосується в основному регіонів з несприятливими природними умовами: полярні широти, високогір'я тощо.

Природні умови представляють собою сукупність живих організмів, тіл і явищ природи, які існують поза діяльністю людей. До природних умов певної території відносять її геологічну будову, рельєф, клімат, поверхневі й підземні води, ґрунтовий покрив, рослинний і тваринний світ. Окремі види природних умов є основою відповідних *природних ресурсів* – кліматичних, водних, лісових.

Природні (фізико-географічні) умови певної території – сукупність живих організмів, тіл і явищ природи – геологічна будова, рельєф, клімат, поверхневі і підземні води, ґрунтовий покрив, рослинний і тваринний світ. Окремі види природних умов є основою відповідних природних ресурсів (кліматичних, водних, лісових тощо). Природні умови певної території є основою фізико-географічне районування.

Фізико-географічне районування передбачає поділ території, що ґрунтується на виявленні системи підпорядкованих один одному природних ландшафтів (країн, зон, підзон, провінцій, областей, районів), які характеризуються внутрішньою єдністю та неповторністю компонентів природи. Провідним чинником, що спричиняє різноманіття ландшафтів, є *кліматичний процес*. Оскільки клімат має добре виражені зональні особливості (вони обумовлені широтним розподілом сонячної енергії на земній поверхні), то й ландшафти, які утворюються під їх впливом, підлягають закону широтної зональності [29, с. 199]. Інший підхід полягає в тому, що велике значення у формуванні ландшафтів мають *азональні чинники* (особливості рельєфу, співвідношення суходолу й океану). Тому розрізняють зональні та аazonальні ландшафти. Чим більша різноманітність, тим багатша країна на екоресурси.

2.1. Природні зони Світу

Природа у світі підпорядкована закону географічної зональності.

Закон географічної зональності – одна з головних закономірностей диференціації *географічної оболонки*, яка відображає зміну *природно-територіальних комплексів* і природних процесів у напрямі від екватора до полюсів.

Наслідком цього є поділ ландшафтної оболонки на природні зони, що закономірно повторюються у північній і південній півкулях (рис. 2.1).

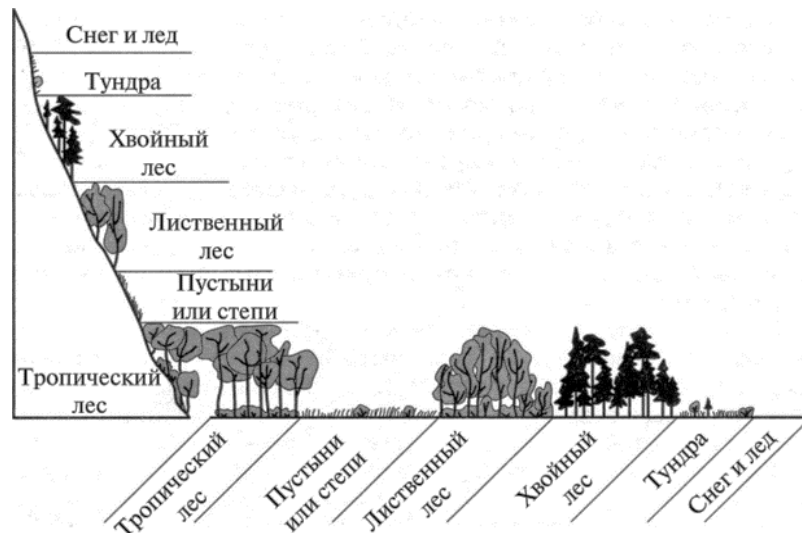

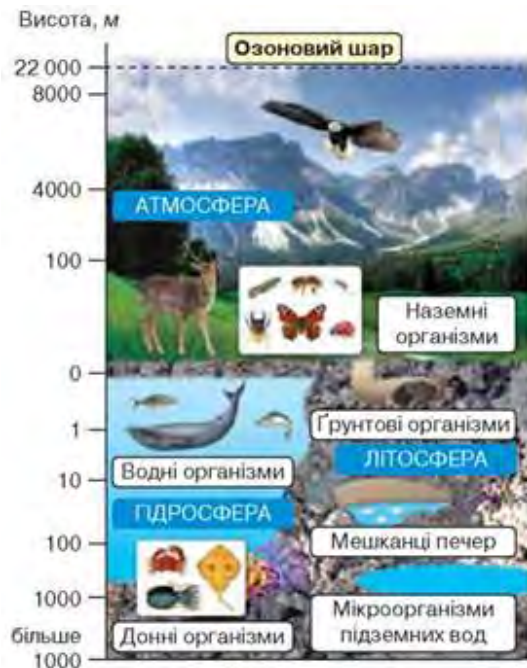
Рис. 2.1. Вертикальна і широтна зональність рослинності [29]

Поділ земної поверхні на природні зони вперше запропонував ґрунтознавець і географ В. В. Докучаєв (1899 р.). Першопричиною зональності, за В. В. Докучаєвим, є нерівномірний розподіл сонячної радіації по широті внаслідок кулястості Землі, нахилу її осі й неоднакового кута падіння сонячного проміння на земну поверхню. Вчений встановив поширення горизонтальної зональності природних комплексів на рівнинах і вертикальної (висотної) у горах. Для гірських областей характерна ще висотна поясність.

Закону зональності підпорядковується як поширення життя в біосфері, так і екологічна зональність водних об'єктів (рис. 2.2).

Згідно із сучасним фізико-географічним районуванням виділяють багато природних зон: арктичні і антарктичні пустелі, зони тундри, лісотундри та тайги, зони лісостепів і степів, зони напівпустель, пустель, саван та рідколісся, зони твердолистих вічнозелених лісів та чагарників, змінно вологих та вологих екваторіальних лісів, гірські райони та області висотної поясності.

В різноманітних природних зонах формуються значне різноманіття кліматичних умов, що слід розглядати як природні фактори екологічного туризму. Всі природні зони Світу відрізняються різноманітністю ландшафтів, рослинним і тваринним світом, екотуристичними ресурсами (рис. 2.3).

Поширення життя в біосфері [29, с. 88]

Схема екологічних зон прибережної частини Чорного моря [30. с. 104]:

1. дюни, зона, яка не змочується морською водою, заселена ксерофітними рослинами і наземною фауною;
2. супралітораль, зона, яка іноді змочується бризками хвиль, заселена видами наземної і морської флори і фауни;
3. псевдолітораль, регулярно змочується морськими хвилями, заселена переважно морськими організмами;
4. верхня сублітораль, постійно вкрита морською водою, заселена морськими організмами.

Рис. 2.2. Закони зональності біосфери і водних об'єктів

Природа дивує, заворожує, вражає, вабить та, як магніт, притягує й приносить задоволення (природні зони світу, їх флора і фауна наведено у дод. В1 і В2).

Арктичні пустелі характеризуються наявністю такої фауни: білий ведмідь, морж, вівцебик, тюлень гренландський, морський котик, полярна сова (дод. В 1).

Антарктичні пустелі – фауна складається лише з двох видів – пінгвінів і тюленів.

Зона тундри та лісотундри характеризується наявністю збиткового зволоження при недостатній кількості сонячного тепла, характерним є наявність вічної мерзлоти і відсутність деревної рослинності.

Флора зони представлена карликовими рослинами та мохами (дод. В 2).

Фауна зони представляють північні олені, песці, куріпки та гагарки.

Суворі кліматичні умови зони вимагають систематичного загартовування організму людини щоб компенсувати ультрафіолетову недостатність.

В зоні тайги достатня кількість тепла і вологи сприяє розвитку деревної хвойної рослинності. В рельєфі поширені болота, а підвищення чергуються з низинами, кількість опадів середня, клімат має стійкий режим зимової погоди, (5-6 місяців).

Фауна доволі різноманітна: бурий ведмідь, лось, рись, заєць-біляк.

Лісостеп – зона мішаних та широколистих лісів характеризується помірною сонячною радіацією, нестійкою циркуляцією атмосфери, переважанням рівнинної поверхні і наявністю великих лісових масивів та багатой фауни:

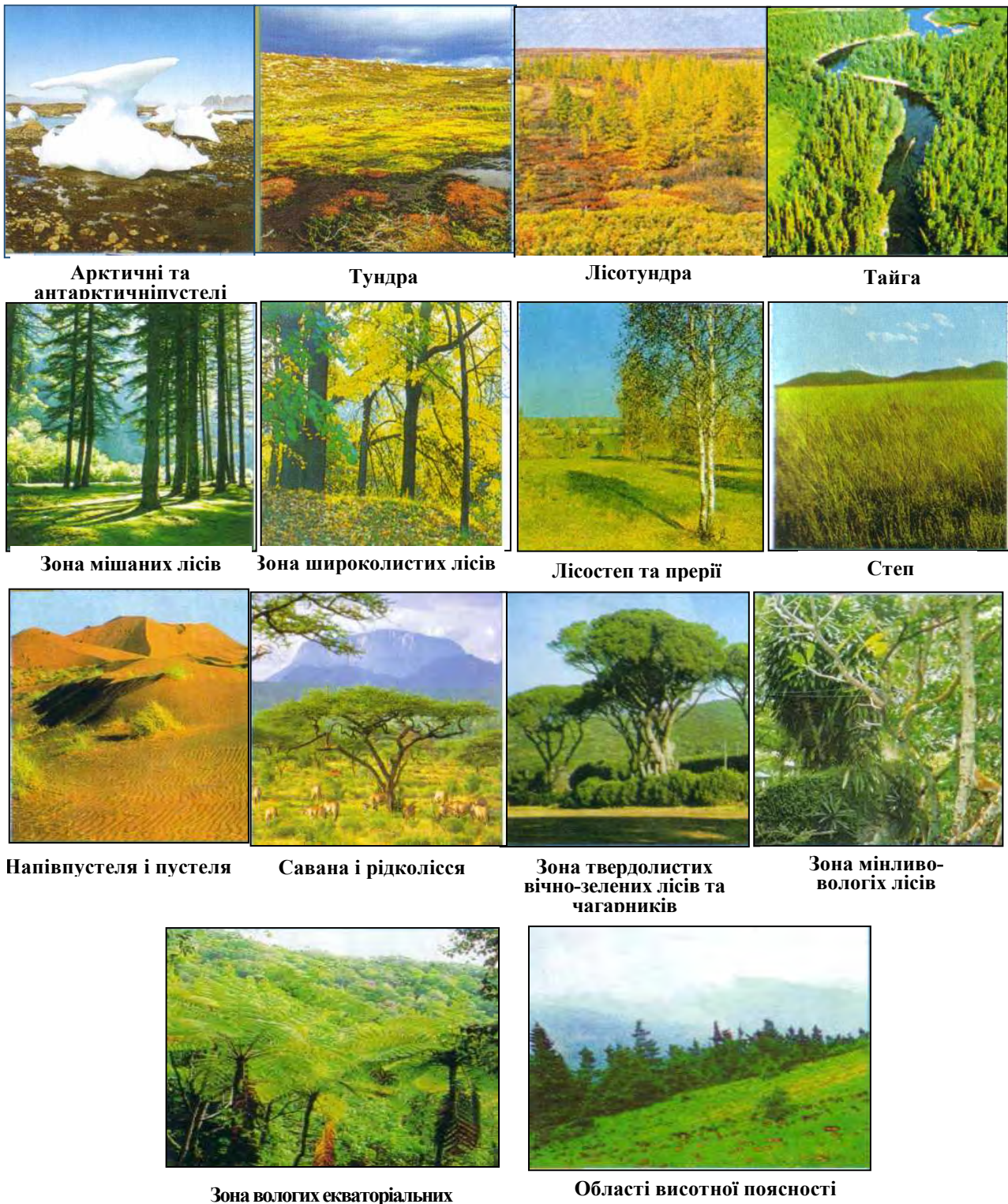

Рис. 2.3. Ландшафти природних зон

– *флора* зони: ялина, сосна, модрина, ялиця, кедр, дуб, бук, граб, клен, липа, тополя, ясен, береза;

– *фауна* зони: зубр, олень, козуля, кіт лісовий, свиня дика, соболь, єнот.

Влітку можливе проведення аеро- і геліотерапії із застосуванням вітрозахисних засобів, купання у водоймах; взимку можливі лижні прогулянки, сон на верандах у спальних мішках.

Зона степів характеризується невисокими рівнини, добре розвинутими ярами, річковими долинами, значною кількістю годин сонячного сяйва (2200 на рік), нестачею зволоження (400 мм на рік) і переважання антициклонального режиму погоди. Невелика річна кількість опадів слугує причиною формування посухи та майже відсутності деревної рослинності.

Флора зони складається в основному з різнотрав'я (бізонова трава, пампасна трава) та ковили.

Фауна зони: бізон, лисиця, койот, лучний собачка, пампасний олень, лисиця, пелікан, скопа, сип білоголовий, білий лелека, сірий журавель, сіра куріпка.

Напівпустелі та пустелі характеризуються вкрай засушливим кліматом, великою кількістю сонячного тепла, сильною біологічною активністю УФ-радіації та низькою річною кількістю опадів – 75-150 мм.

Флора зони дуже різноманітна: саксаул, молочай, полин, астрагал, кактуси (опунці, цереус, сагуар), манна, вельвічія дивовижна, деревоподібне алое, ігава, юка, фінікова пальма.

Фауна також різноманітна: одногорбий верблюд (дромедар), двогорбий верблюд (бактріан), газель, антилопа, кулан, лисиця, собака дінго, варан, гюрза, африканська гадюка, гримуча і сахарська змія, черепаха, скорпіон.

Савани та рідколісся характеризуються дуже стійким погодним режимом зі спекотним (до +45°C), сонячним і сухим літом, весняною активізацією циклонічної діяльності і розвитком фронтальних процесів, постійним чергуванням коротких періодів холоду і тепла з температурами повітря від +30 до -10°C та з бідною флорою і багатою фауною.

Флора зони: баобаб, коркове дерево, акація зонтична, лавр благородний.

Фауна зони дуже різноманітна: слон африканський, індійський, зебра, носоріг, жирафа, антилопа, бегемот, лев, гепард, пума, страуси тощо.

Твердолисті вічнозелені ліси та чагарники: корковий і кам'яний дуб, кипарис, платан, пінія, кедр, алепська сосна, олива, лимон, апельсин тощо.

Змінно-вологі та вологі екваторіальні ліси:

Флора зони дуже різноманітна: сандалове, хінне і шоколадне дерево, пальми різних видів, орхідея, рафлезія, лотос тощо.

Фауна зони також різноманітна: горила, шимпанзе, ревун, орангутанг, леопард, ягуар, тигр, лінивець, кайман, алігатор, папуга, анаконда тощо.

Гірські райони характеризуються вертикальним розміщенням кліматичних поясів і рослинності, *особливою флорою*: секвоя, араукарія, гімалайський кедр, дугласова ялиця, жовта сосна, ехінокактус, рододендрон.

Фауна гірських районів: ведмеді – гімалайський, очковий, грізлі; снігові козли – сибірський, піренейський, альпійський; барани – сніговий і закавказький, сніговий барс, гірський тапір, архар, муфлон, як, кондор.

У висотній поясності гір закономірна висотно-ярусна зміна природних умов і процесів формування своєрідних природно-територіальних комплексів, інтенсивності сонячної радіації, збільшення хмарності та річної кількості опадів (рис. 2.4).

2.4. Висотна поясність у Карпатах [1. с. 134]:

1 - Субальпійські луки - цвіте рододендрон.
2 - Верхня межа смерекових лісів у Горганах. 3 - Буковий ліс

Основні ознаки висотної поясності:

- звуженість і складна конфігурація вертикальних поясів;
- однобічна спрямованість потоків поверхневих і ґрунтових вод;
- значні контрасти внутрішньодобових температур повітря, зумовлених сонячною радіацією;

- дуже нестабільний та вразливий ґрунтово-рослинний покрив.

В Україні висотна поясність спостерігається в Українських Карпатах і Кримських горах. Залежно від співвідношення температури і вологості тут формуються відповідні висотні рослинні пояси:

- у Карпатах вони належать до атлантичного типу (дубові, букові, ялицеві ліси, субальпійська та альпійська рослинність);
- на північному макросхилі Кримських гір – до середземноморського – гумідного типу (пухнасто-дубові, скельно-дубові, букові ліси);
- на півдні – до аридного типу (ялівцеві, пухнасто-дубові, кримсько-соснові та скельно-дубові та букові ліси), які на вершині змінюються гірськими лучними степами.

Уявлення про висотну поясність необхідні для еколого-ландшафтознавчого обґрунтування і практичного втілення раціонального (невиснажливого, збалансованого) природокористування та забезпечення комплексної охорони гірських і передгірних ландшафтів.

Також дуже важливо мати уявлення про горизонтальну зональність природних комплексів євразійської території, де також розміщена Україна.

Закон географічної зональності відображує зв'язок природних зон зі ступенем зволоженості: зі зміною співвідношення тепла й вологи при переході від одного природного поясу до іншого, періодично повторюються ознаки подібності між географічними зонами.

Флора і фауна природних зон Євразії приведена нижче (рис. 2.5).

Загальні природні умови Євразії, флора і фауна природних зон дуже різноманітні, причому різні природні зони мають різний склад представників тваринного і рослинного світу.

В цілому екотуристичні ресурси Землі різноманітні та великі, що зумовлено тим, що значні території ще мало змінені. А це – важливе підґрунтя розвитку екотуризму як нині, так і в майбутньому.

2.2. Природне середовище України

Найвищим місцем України є г. Говерла, найнижчим – Куяльницький лиман. Найтеплішим місцем – є Південний берег Криму (середньорічна температура повітря на метеостанції Ялта становить 12,9°C), найнижчою середньорічна температура повітря є в Карпатах (лише плюс 2,6–2,7°C); найвологішим місцем є метеостанція Плай (1650 мм опадів на рік), найсухішим – є Херсонська область (метеостанція Стрілкове – лише 368 мм опадів на рік).

Протягом останніх 100 років на території України спостерігаються значні зміни клімату: температура повітря підвищилася на 1,5°C, що суттєво вплинуло на рослинний і тваринний світ.

З рельєфом і кліматом країни пов'язані водні об'єкти країни, кількість яких дуже велика – десятків тисяч річок та озер. Найбільшою рікою, яка перетинає всю країну з півночі на південь, є Дніпро. Доволі великими є Дунай, Дністер і Південний Буг, що широко використовують у туризмі.

Основна частина території України розташована в межах помірного поясу. Тут виділяють три природні зони: полісся (мішаних і широколистяних лісів), лісостепову і степову та 3 природні регіони – фізико-географічні краї: українські Карпати, гірський Крим, морське узбережжя України (рис. 2.6).

Рис. 2.6. Природні зони і природні регіони України [47]

Зональний розподіл території в розрізі окремих областей України представлено у табл. 2.1.

2.1. Зональний розподіл областей України

Полісся		Лісостеп		Степ	
№	Область	№	Область	№	Область
3	Волинська	2	Вінницька	1	АР Крим
7	Закарпатська	6	Житомирська	4	Дніпропетровська
9	Івано-Франківська	10	Київська	5	Донецька
13	Львівська	11	Кіровоградська	8	Запорізька
17	Рівненська	16	Полтавська	12	Луганська
19	Тернопільська	18	Сумська	14	Миколаївська
24	Чернівецька	22	Хмельницька	15	Одеська
		23	Черкаська	20	Харківська
		25	Чернігівська	21	Херсонська

Природні (фізико-географічні) зони представляють собою великі частини географічних поясів з подібними кліматичними умовами, однорідними ґрунтами, рослинним і тваринним світом. Рослинний і тваринний світ відрізняється особливостями, як у видовому так і кількісному складі, тому територія України представляє науковий інтерес і підлягає вивченню та збереженню через розташовані на ній заповідники (рис. 2.7).

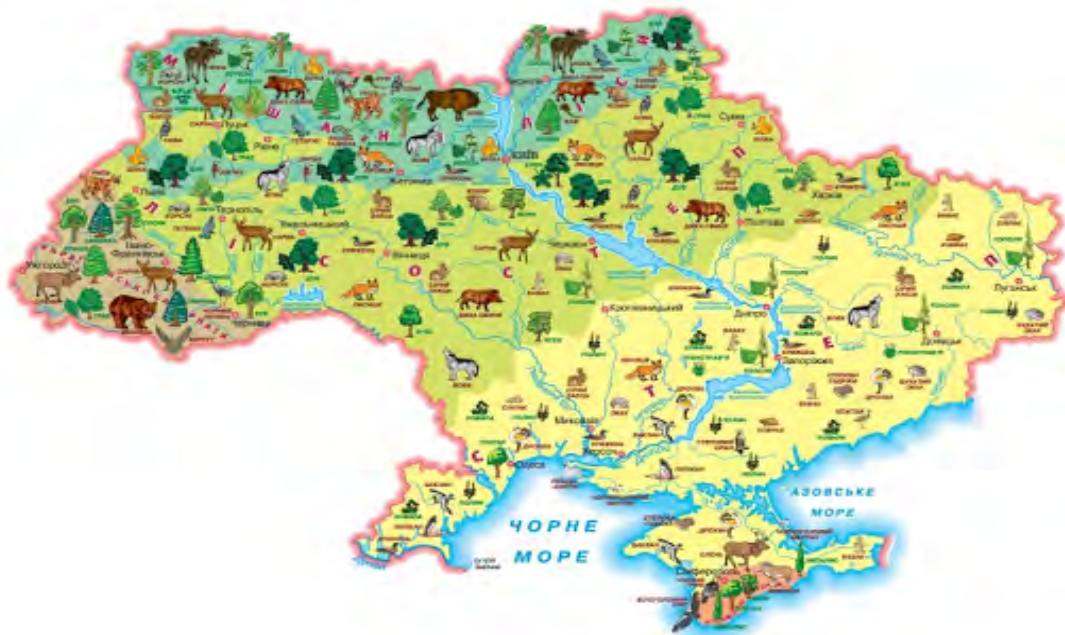

Рис. 2.7. Картодіаграма рослинного і тваринного світу природних зон України [47]

Різноманітним та цікавим є рослинний і тваринний світ України. Загалом в її біоті налічують понад 72 тис. видів: у флорі – понад 27 тис. у фауні – понад 45 тис. видів. Фауна хребетних має понад 700 видів: ссавців – 117 видів, птахів – 400, плазунів – 21, земноводних – 17, риб – 182 види і підвиди. Представники деяких видів є рідкісними і зникаючими.

Згідно із сучасним фізико-географічним районуванням та законом географічної зональності на території України виділено чотири природні зони: Полісся (зона мішаних лісів), Перехідна (зона широколистих лісів), Лісостеп, Степ.

2.2.1. Полісся (зона мішаних лісів)

Зона мішаних лісів в Україні поділена на 5 фізико-географічних областей: Волинське, Житомирське, Київське, Чернігівське і Новгород-Сіверське Полісся (рис. 2.8).

Рис. 2.8. Фізико-географічне положення зон мішаних (поліська зона) і широколистих лісів (перехідна зона) [47]

Вся територія зони представляє хвилясто-горбисту рівнину вкриту великими площами лісів. Територію Полісся називають Поліською Амазонією. Адже її окрасою є велика кількість кришталево чистих озер та густа мережа річок зі спокійною течією, піщаними берегами, часом непрохідними і надзвичайно цінними болотними масивами з лабіринтами очерету, соковитими квітучими луками (рис. 2.9).

Місцями трапляються виходи на поверхню території гранітних скель Українського кристалічного щита, та видно залишки останнього льодовика у вигляді кам'яних глиб та піщаних дюн. Середня розораність невисока (30%), але деякі ділянки родючих ґрунтів розорані аж на 80%. Лісистість території складає лише 30% і покриває площу більше 2,5 млн гектарів, а типи її лісів залежать від ґрунтів і рельєфу (рис. 2.10).

Основними породами дерев є сосна (57%), дуб (21%), береза, чорна вільха, граб (10%). Лісова рослинність складається в основному із соснових борів та дубово-соснових і дубово-грабових суборів.

Рис. 2.9. Хвилясто-горбиста рівнинна територія Полісся

Рис. 2.10. Сосново-дубово-грабові бори Полісся

Більшість дерев берези, що поширена на Поліссі, мають висоту до 30 і навіть 45 м, з обхватом стовбура до 120–150 см (рис. 2.11).

В той же час деякі чагарники ледь піднімаються над землею.

Флора Полісся дуже різноманітна: налічує лікарські рослини (близько 100 видів), вітамінні рослини (90 видів), рослин, що використовують, як барвники (більше 90 видів), медоносні рослини (близько 200 видів). У лісах багато реліктових і рідкісних рослин: рододендрон жовтий, плаун колючий, верес (рис. 2.12).

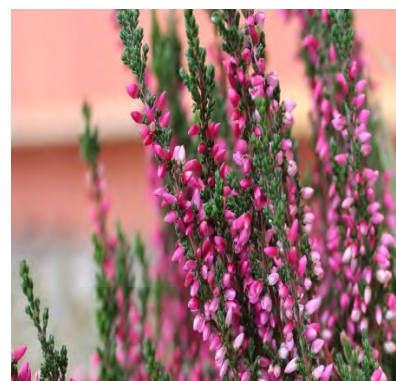
2.11. Березовий гай

Рододендрон жовтий

Плаун колючий

Верес

Рис. 2.12. Реліктові та рідкісні рослини

Фауна Полісся багата на типово лісові тварини: із ссавців – зубр, лось, олень, козуля, кабан, вовк, лисиця, рись, куниця, заєць, білка, борсук, бобр, видра; із птахів – тетерев, глухар, рябчик; із плазунів – гадюка звичайна, вуж та черепаха болотяна. У водних об'єктах досить багато риби.

Поширення лісів визначає те, що поліські ландшафти є закритими: мало піднятих ділянок, з яких можна побачити далечінь. Тому основну увагу туристи приділяють лісам, річкам та озерам, значним заповідним територіям.

Саме в межах Полісся знаходяться *Шацькі озера*, які є головною складовою *Шацького національного природного парку*. Збережена традиційна дерев'яна архітектура, унікальний давній народний промисел – бортництво. Збереглися також етнокультурні особливості, є багато легенд на тему природи. Але, на жаль, в зоні Полісся спостерігається відсутність масового туризму, адже використання туристичних ресурсів дещо обмежено кліматичним фактором: невеликою тривалістю періоду з комфортною температурою, частими дощами і туманами восени. Негативну роль відіграє й радіоактивне забруднення поліських лісів у північній частині Київської та Житомирської областей. Крім цього, закритість ландшафтів і малолюдність зумовлюють необхідність туристам бути уважнішими під час подорожей щодо свого місцезнаходження, адже в лісі реально заблукати.

Позитивною стороною подорожей у межах Полісся є те, що існує можливість широкого використання різних видів активного туризму та відпочинку: екологічного, водного, пішого, велосипедного, кінного, скелелазіння. Крім того, вартість послуг з розміщення і харчування тут порівняно невеликі.

2.2.2. Перехідна зона (зона широколистих лісів)

Зона широколистих лісів знаходиться на заході України. Охоплює Тернопільську і частину прилеглих областей: Львівської, Волинської та інші (рис. 2.13).

Рис. 2.13. Зона широколистих лісів

Зона широколистих лісів має суттєві відмінності від Полісся: менша лісистість та інший склад лісів, в яких домінують дуб звичайний, граб звичайний і бук європейський. Водночас територія цієї зони помітно вища: тут є кілька височин з численними пагорбами, з яких відкриваються мальовничі краєвиди на Кременецькі гори, Подільські Товтри, Хотинську фортецю (рис. 2.14).

Рис. 2.14. Хотинська фортеця, Чернівецька обл.

Найбільшу увагу в зоні широколистих лісів туристів привертають підняті форми рельєфу, зокрема, численні пагорби у межах височин, ліси з чисельними представниками тваринного світу, а також водні об'єкти та їх поєднання. Багатством цієї зони є мальовничі природні ландшафти, та наявність кількох природних заповідників і національних природних парків.

2.2.3. Лісостепова зона

Лісостепова зона перетинає майже всю територію України із заходу на схід та з південного заходу на північний схід від кордону з Молдовою до кордону з Росією (рис. 2.15).

Рис. 2.15. Фізико-географічне положення Лісостепоної зони [47]

Значна частина Лісостепу лежить у межах горбистих Подільської та Придніпровської височин, а з Тарасової гори і загалом високого правого берега Дніпра відкриваються мальовничі краєвиди. Природні ландшафти тут, на відміну від Полісся, збереглися гірше, адже значну їх частину змінили сільгоспугіддя (рис. 2.16).

Рис. 2.16. Ландшафти лісостепоної зони

Урізноманітнюють ландшафт численні відслонення у межах Українського кристалічного щита. Зокрема, на берегах Росі та Південного Бугу дуже багато

таких місць. Різноманітність рельєфу в туризмі у межах Лісостепу компенсує порівняно невелике поширення природної рослинності. Лісистість території більша у західній частині, де досягає 15%. Серед деревної рослинності переважають широколистяні ліси, видовий склад флори яких змінюється при просуванні з заходу на схід: бук, явір, береза, герань розповсюджені на лівому березі Дніпра, а граб, ільм гірський, свидина і черешня зустрічаються лише в окремих місцях. При просуванні на схід збільшується присутність липи та клена. Серед трав'янистих рослин панує осока волосиста, а також яглиця звичайна, маренка пахуча, зеленчук жовтий (рис. 2.17).

Ільм гірський

Маренка пахуча

Свидина

Рис. 2.17. Деревна і трав'яниста рослинність Лісостепу

Отже, основну увагу в Лісостепу зосереджують на сполученні наявних екотуристичних ресурсів: річках, їх високих берегах, пагорбах, лісовій рослинності.

2.2.4. Степова зона

Степова зона в Україні є найбільшою, з-поміж усіх інших зон, вона займає близько 40% території (рис. 2.18).

Рис. 2.18. Фізико-географічне положення Степової зони [47]

Значна частина степової зони лежить у межах частини Придніпровської та Приазовської височини, а на півдні – Причорноморської і Придніпровської низовини, а також рівнини Криму.

Степ є найбільш теплим і сонячним, його особливістю є велика розораність, незначна кількість піднятих ділянок, дуже мало природних лісів, які ростуть переважно в балках, у заплавах рік на піщаних терасах. Тому поширеність природних ландшафтів мала, а в основі переважають одноманітні території з домінуванням відкритих просторів (рис. 2.19).

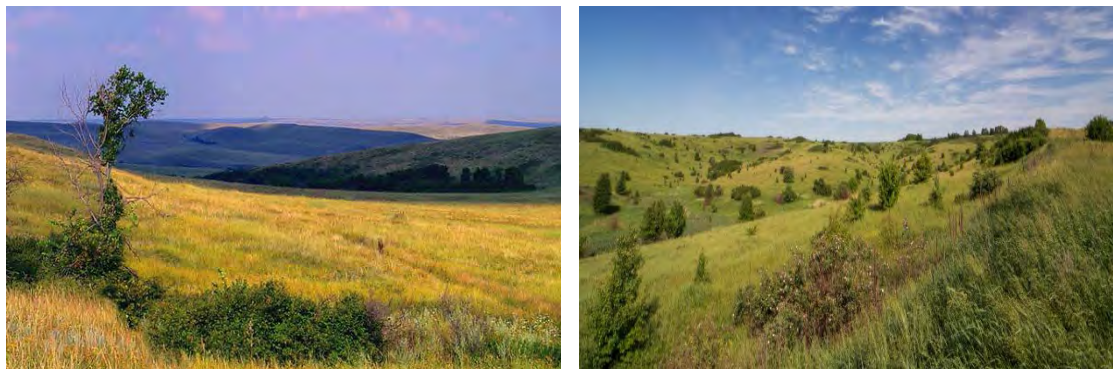

Рис. 2.19. Ландшафти степової зони

Прибережна смуга степової зони межує з Чорним та Азовським морями, численними їх затоками та лиманами, тому на значній протяжності вона зайнята об'єктами рекреації. Туристів ніби магніт притягують степові річки. ставки і водосховища. Хоч їх і порівняно небагато, але поєднання води і тепла сприяє створенню сприятливих умов для відпочинку й оздоровлення.

У північній частині Степу домінує трав'яна рослинність у складі якої домінує багато видів ковили і костриці, поширені також фіалка шершава, кермек сарептський, буквиця лікарська, грястиця збірна тощо (рис. 2.20).

Костриця

Кермек сарептський

Буквиця лікарська

Грястиця збірна

Рис. 2.20. Поширена трав'яна рослинність Степу

У цілому в Степу домінує трав'яна рослинність. Різотравно-типчаково-ковилові степи формуються на середньо-глибоких мало- і середньогумусованих чорноземах у північній частині степу. У рослинному покриві домінує ковила, якої налічується багато видів – волосиста, Лессінгаї українська, – борозниста або типчак і костриця валіська, кипець гребінчастий, а також житняк гребінчастий, тонконіг вузьколистий, тимофіївка степова.

Серед трав'янистих рослин постійно присутні: кермек сарептський, буквиця лікарська, холодок тонколистий, залізняк бульбистий, грястиця збірна, гравілат міський, розхідник шершавий, дзвоники персиколисті, барвінок трав'янистий, рутвиця мала, грястиця збірна.

Тваринний світ Степу найбагатший у гирлах річок Дунаю, Дністра і Дніпра. Тут доволі багато риби і птахів (бакланів, мартинів, чаплі, пелікана, лебедя-щипуна), переважно дрібних ссавців (полівок, ховрахів), плазунів (інколи зустрічаються отруйні змії).

Отже, для туристів степової зони найбільшу цінність мають ділянки з водою: узбережжя морів, ставки і водосховища або береги нечисленних річок. Крім цього, важливою складовою привабливості туристів є те, що в цій зоні завжди найменше опадів і днів з туманом, що для туризму дуже важливо.

У межах України виділяють ще два надзвичайно цінні для туризму природні регіони (фізико-географічні краї): Українські Карпати і Гірський Крим*.

2.3. Основні екотуристичні території України

2.3.1. Українські Карпати

Українські Карпати належать до найсприятливіших регіонів для розвитку екотуризму (рис. 2.21).

Рис. 2.21. Українські Карпати – молоді гори з висотами до 2061 м, вкриті лісами та полонинами

Найважливішими є добрий стан природи, велика лісистість, густа мережа швидких гірських річок з порогами та водоспадами, зокрема річок і джерел та

* Зауважимо, що ні Україна, ні більшість країн світу російську анексію Криму не визнали.

ще й з чистою водою, місцями зустрічаються гірські озера. Деякі гірські річки (Прут, Черемош, Дністер) використовують для сплаву туристів.

Карпатській регіон славиться значною кількістю скельних відслонень та цікавих геологічних пам'яток, багатством заповідних місць, в т. ч. об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО – букові праліси Карпат, геодезична дуга Струве, оригінальна дерев'яна архітектура церков і будинків, автентичним і унікальним етнічним колоритом (народні звичаї й обряди, промисли та ремесла).

Саме в цьому регіоні України екотуризм набув найбільшого розвитку. Доволі потужна туристична інфраструктура. Популярні місця для різних видів активного туризму і відпочинку: пішохідний, велосипедний, гірськолижний, водний, екологічний, кінний, парапланерний, подієвий, мультигонки, скелелазіння.

Популярні місця для різних видів активного туризму і відпочинку є природні екотуристичні ресурси Карпат – ліси: у передгір'ї переважають листяні ліси, в яких домінують *дуб, граб і бук*; вище, де температура знижується, поступово більшає частка *смерек*, рідше трапляється *ялиця біла*, дуже поширений мох. На більших висотах хвойні ліси змінюються чагарниками з ялівцю звичайного, поряд з цим (до висоти 1700-1800 м) росте *сосна гірська альпійська*. Найвищі висоти Карпат є безлісими: вони вкриті гірськими луками – *полонинами*. Безлісистість карпатських вершин привертають найбільшу увагу туристів: адже лише піднявшись на вершину гір, можна побачити гарний краєвид.

У Карпатах досить багатий тваринний світ: птахи, звичні білки і зайці тут живуть поряд з оленем благородним, лисицею звичайною, дикою свинею, борсуком європейським. Рідкісними тваринами є ведмідь бурий, *саламандра плямиста*, які занесено до Червоної книги України.

Поряд з позитивними рисами, які сприяють туризму, в Карпатах є й негативні: часті дощі (інколи тривалістю кілька діб), порівняно невисока температура, тумани (восени), сильний вітер і снігові замети (взимку). Вони обмежують сприятливий для подорожей час і впливають на безпеку туристів: за поганих погодних умов часто трапляються випадки травмування і загибелі людей (через падіння, замерзання, ураження блискавкою, сходження снігових лавин).

2.3.2. Кримські гори

Кримські гори є гірським регіоном кримського півострова, що омивається водами Чорного і Азовського морів, зі степовою рівнинною територією на півночі та скелястими горами з мальовничими ландшафтами, водоспадами та печерами на півдні. Південне узбережжя півострова має типовий середземноморський клімат: значні мілководні акваторії з цікавим підводним рельєфом та залишками затонулих кораблів. На півострові сконцентровано значні рекреаційно-відпочинкові зони з великою кількістю музеїв, археологічних, етнокультурних та історичних пам'яток.

Кримські гори відрізняються від Карпат низкою відмінностей: ці гори нижчі, але крутіші і мальовничіші: тут у наявності є кілька каньйонів, численними є карстові печери, утворилося багато скель, урвищ, скупчень каміння та ін. (рис. 2.22).

Рис. 2.22. Кримські скелясті гори висотою до 1545 м

Помітно іншим, ніж у Карпатах, є клімат: тут значно тепліше та сухіше, приблизно вдвічі менша кількість опадів, зволоженість гір зменшується в напрямку із заходу на схід. Річок у горах досить багато, але їх менше ніж в Карпатах, та вони незрівнянно менші за протяжністю, а на деяких річках є мальовничі водоспади, найвідомішими з яких є Учан-Су і Джур-Джур.

Привабливість Кримських гір має і зворотний бік: досить велика ймовірність упасти і забитися, бути травмованим і навіть скаліченим; існує небезпека травмуватися внаслідок каменепадів.

Види активного туризму та відпочинку: скелелазіння, спелеотуризм, каньйонінг, дайвінг, пара планеризм, вітрильний, археологічний, кінний, пішохідний, велосипедний.

2.3.3. Морське узбережжя України

Україна на півдні має вихід до Чорного та Азовського морів з цікавою флорою та фауною. Окрасою регіону морських узбережь є білосніжні піщані коси, високі лесові морські береги, багато лиманів і солончаків зі значними покладами лікувальних грязей та солі (рис. 2.23).

На кілька сотень кілометрів морського узбережжя розташовано багато рекреаційних зон активного туризму та відпочинку. Основними видами туризму є: вітрильний, водний, дайвінг, орнітологічний, екологічний, археологічний, велосипедний, подієвий, дайвінг, парашанеризм.

Рис. 2.23. Білосніжні піщані коси морського узбережжя

Примор'я – Мекка орнітологічного туризму зі значними унікальними територіями природних та археологічних заповідників у гирлах Дунаю, Дністра, Південного Бугу та Дніпра.

Чорне море має площу 422 тис. км² з максимальною глибиною 2245 м. Його важливою особливістю є значна ізольованість від Світового океану, а для сполучення з ним має лише кілька вузьких протоків. Багато річок впадають у Чорне море, з яких досить великі Дніпро і Дністер, а найбільшою є Дунай.

Слабкий водообмін зі Світовим океаном, а також значний обсяг річкового стоку зумовили значну забрудненість, зниження солоності морської води в Чорному морі, яка становить лише 15–18%, що вдвічі менше, ніж у Світовому океані.

Азовське море дуже мале за площею – лише 38 тис. км², а із затокою Сиваш – 40 тис. км². Водночас відрізняється мілководністю: є наймілішим у світі – його максимальна глибина становить лише 13,5 м. Порівняно невелика площа і мала глибина зумовлюють те, що за об'ємом води море є найменшим у світі. Мілководність моря визначає більше ніж у Чорним морі коливання температури: влітку температура води в ньому може сягати 30°C, взимку – море замерзає. Особливість Азовського моря – його порівняно невелика солоність – близько 10%, адже воно є найвіддаленішим від океану. До того ж час від часу на морі формуються згінно-нагінні явища і рівень води може змінюватися на метр і більше.

Особливо заслуговує на увагу той факт, що на черепашковому пляжі, омитому Азовським морем, кілька років тому загніздилися кучеряві пелікани. А взагалі гордістю Азовського моря є десятки тисяч різних птахів та унікальним є їх угруповання на стрілці Кривої коси (рис. 2.24).

Рис. 2.24. Приморська смуга Азовського моря

Кожна із природних зон має особливості рельєфу та певні типи ландшафтних комплексів.

2.4. Ландшафтні комплекси України: типи, особливості рельєфу

Ландшафти (природні комплекси) – просторово цілісні та відносно однорідні частини географічної оболонки різних розмірів. Вони є результатом складної та тривалої взаємодії природних компонентів. Зазвичай ландшафт включає ділянку земної кори зі своїми гірськими породами та рельєфом, поверхневі й підземні води, що належать до неї, повітря приземного шару атмосфери, ґрунти та угруповання організмів. Ландшафтні екоресурси є найрізноманітнішими. Вони представляють загальний вигляд місцевості тобто картину, яка відображає природу (пейзаж). Типи ландшафтів України наведено на рис. 2.25.

Цінність ландшафтів залежить від їх різноманітності та цінності окремих складових:

- привабливішим, ніж молодий ліс, є стиглий з високими деревами та підліском, з більшим видовим різноманіттям;
- привабливими є незвичні форми рельєфу і відслоненням скельних порід та з річкою чи озером.

Природні ландшафти відрізняються красою природи. Візуальне уявлення про контрастні відмінності ландшафтів різних природних зон дає рис. 2.26.

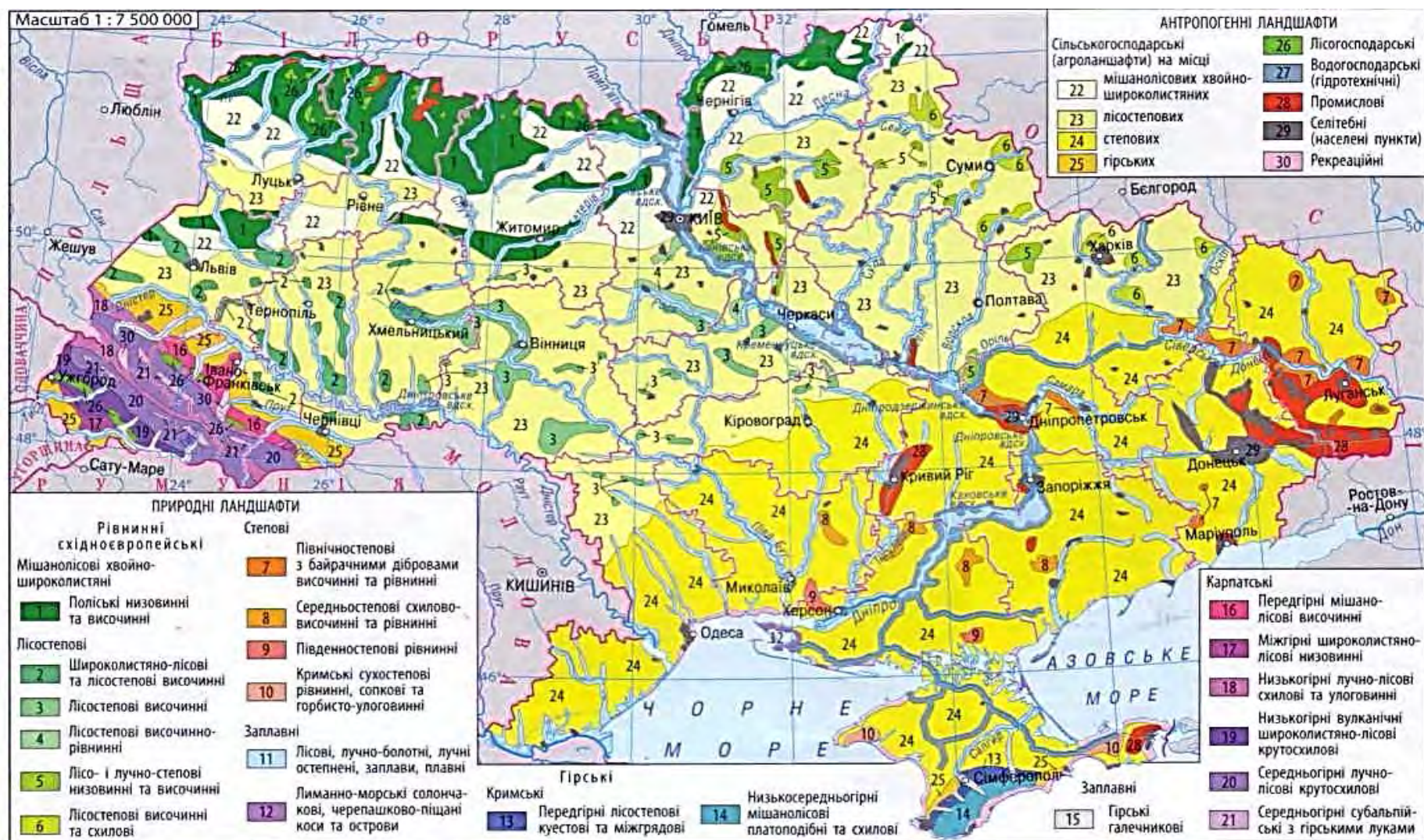

Рис 2.25. Сучасні природні ландшафти [44]

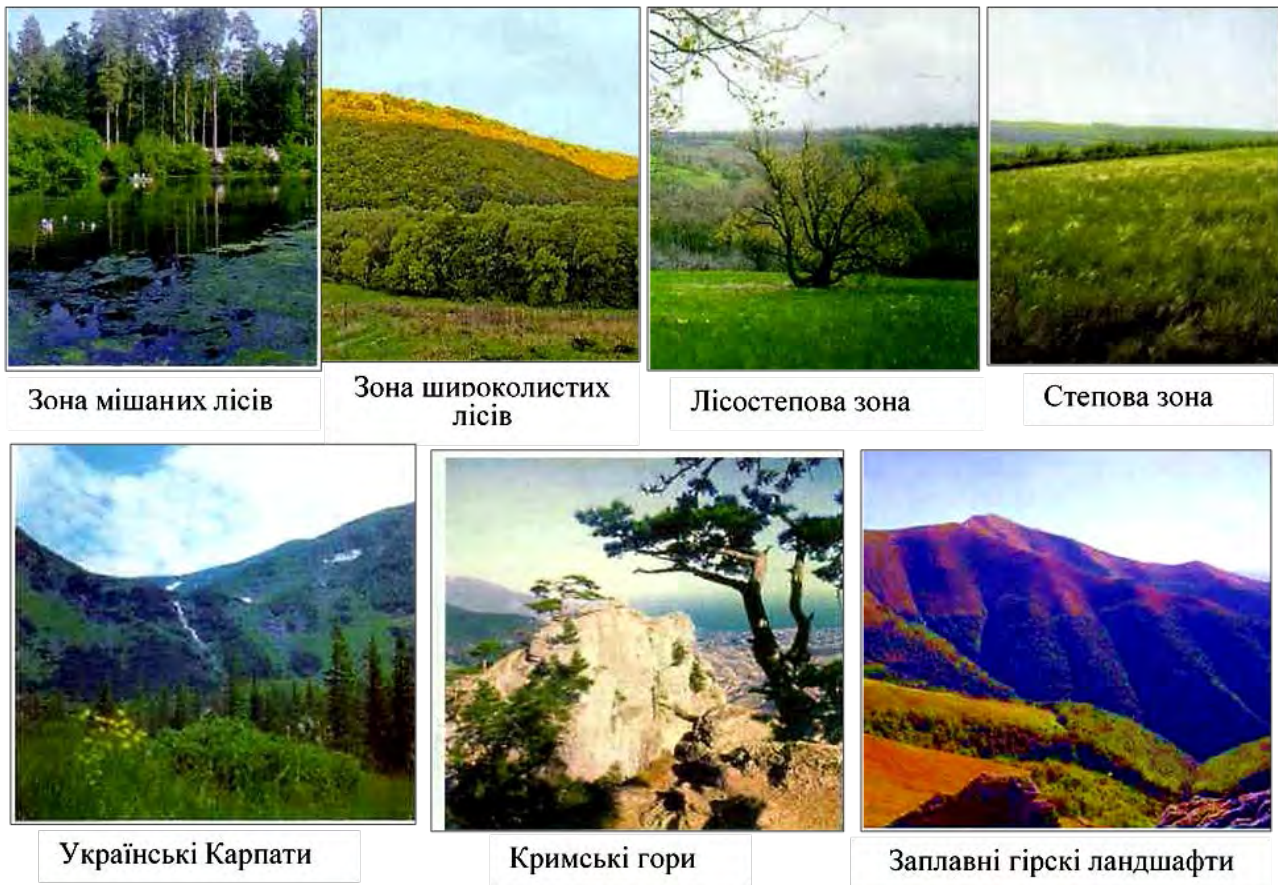

Рис. 2.26. Ландшафти природних зон

Цінність ландшафтів, зокрема, південного берегу Криму зумовлена наявністю водних об'єктів і гір, які помножені на сприятливі кліматичні умови, та багатством яскравої рослинності, що служать гарними умовами зорового сприйняття. Цінність залежить і від попиту, а попит – від «розкрученості» об'єкта (його реклами, засобів просування), рівня достатку людей та їх екологічної культури.

Отже, слід зазначити, що екотуристичні ресурси Землі і України є значними й дуже різноманітними. Важливим підґрунтя розвитку екотуризму як нині, так і в майбутньому, є те, що значні території ще мало змінені. До таких належить досить велике різноманіття пейзажів, що наведені на рис. 2.27.

Розгляд цих пейзажів представляє віртуальний туризм, який дає уявлення про багатство краси окремих територій України та розвиває бажання побувати хоча б в деяких місцевостях і наочно насолодитися цими пейзажами.

Рис. 2.27. Види пейзажів

Питання для самоконтролю

1. Назвати природні зони Світу.
2. Флора окремих континентів
3. Фауна окремих континентів.
4. Охарактеризувати природне середовище України.
5. Особливості природних умов Українського Полісся.
6. Перехідна зона (зона широколистих лісів), її природні умови.
7. Дати оцінку природних умов лісостепової зони.
8. У чому полягають особливості природних умов степової зони.
9. Основні екотуристичні території України.
10. Українські Карпати.
11. Кримські гори.
12. Відмінності Карпат і Кримських гір.
13. Морське узбережжя України.
14. Ландшафтні комплекси України: типи, особливості рельєфу.

Домашнє завдання

1. Ознайомитися з методикою оцінки рекреаційних територій: рельєфу, водних об'єктів, рослинного покриву, естетичного потенціалу, культурно-освітніх об'єктів, установ відпочинку, культових споруд, техногенних показників.
2. Зробити оцінку природних умов середовища (району, області) екотуризму.
3. Підготувати реферат з кількісної та інтегральної оцінки рекреаційних ресурсів одного з регіонів.

ТЕМА 3

Природні ресурси екотуристичного комплексу України

- 3.1. Поняття про ресурси.
- 3.2. Види екотуристичних ресурсів.
- 3.3. Культурно-історичні ресурси екотуризму.

Природні ресурси є компонентами навколишнього природного середовища, характеризуються певними властивостями, складом, кількісними та якісними показниками, зміною окремих параметрів. Багатство будь-якої країни або території на природні ресурси відповідає її національному багатству, і навпаки. Це ресурси природного чи природно-антропогенного походження, які мають певну привабливість і використовуються в екотуризмі. Екотуристичні ресурси можуть існувати самі по собі, чекаючи свого часу – появи екотуристів, і можуть активно використовуватися. Відносини в галузі охорони та використання природних ресурсів регулює Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», а також прийняті відповідно до нього земельне, водне, лісове законодавство, законодавство про надра, атмосферне повітря, рослинний і тваринний світ.

Україна володіє унікальними природними ресурсами: 12,8% її території займає площа потенційних рекреаційних ресурсів, яку складає морська вода узбережжя Криму, Одеси, Херсона, мінеральні води Прикарпаття і Закарпаття, грязі лиманів і озер Криму, Одеси, Херсона, Вінниці і Донбасу. Однак природний потенціал України використовується не більше 25 відсотків. Для того, аби природні ресурси використовувати, потрібно мати про них добре уявлення [31, с.188].

3.1. Поняття про ресурси

Ресурси – будь-які джерела й передумови для одержання необхідних людям матеріальних і духовних благ, які можна реалізувати за наявних технологій і соціально-економічних умов. Виділяють ресурси матеріальні і трудові, інтелектуальні і інформаційні, природні, екологічні, рекреаційні та ін. [31, с. 194]. Розглядаючи природні ресурси, слід, насамперед, враховувати їх походження, можливість вичерпання і відтворення. Подальший поділ природних ресурсів проводять за належністю до окремих геосфер, характером та напрямками використання корисних властивостей, видом і тривалістю природних кругообігів, розміщенням та переміщенням по поверхні планети (рис. 3.1).

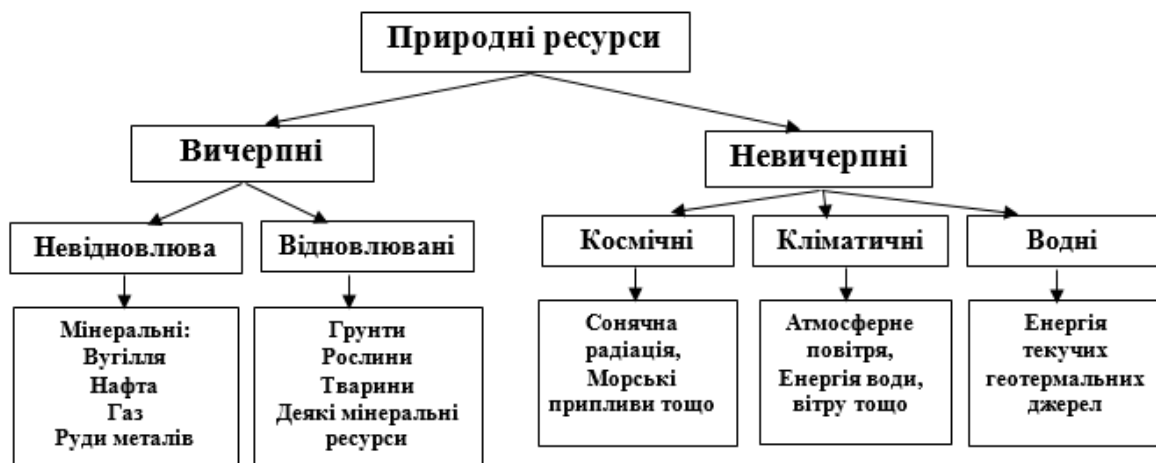

Рис. 3.1. Схема складу видів природних ресурсів [31, с. 195]

Названі категорії є аналітичними інструментами з питань управління природокористуванням. Наприклад, невичерпні природні ресурси під час використання відновлюються самою природою, однак їх природне відтворення часто не збігається з темпами використання. У разі забруднення невичерпних ресурсів шкідливими речовинами вони переходять у категорію вичерпних. До загального складу природних ресурсів входить величезна група ресурсів живої природи: дерев, рослин, тварин тощо.

Екотуризм немислимий без природних ресурсів, тобто рекреаційних ресурсів, які є компонентами природного середовища і феноменами національного характеру, що можуть бути використанні для організації відпочинку. Для рекреаційних ресурсів характерна національно-просторова і часова відносність, контрастність із звичайним середовищем мешкання людини та поєднання різних природних і культурних середовищ.

Найбільш привабливими є крайові зони, стик різних середовищ (вода – суходіл, ліс – галявина, пагорб – рівнина тощо).

Найбільш привабливі поєднання кількох контрастних середовищ:

Гори + Море + Різноманітне культурне довкілля.

Саме вони створюють найбільш високо поціновані рекреаційні райони, а багатство країни або території на екотуристичні ресурси зумовлено їх обсягом та якістю.

Обсяг екоресурсів залежить від їх різноманітності та поширення: чим більша різноманітність, тим багатша країна на екоресурси. У великих країнах, де господарська діяльність обмежена, поширеність екоресурсів є значним; у невеликих країнах зі значною густотою населення та інтенсивною господарською діяльністю екоресурси обмежені. При цьому, важливою є роль рельєфу, від якого залежать клімат, рослинний і тваринний світ: країни з різноманітним рельєфом, що мають вихід до моря, де багато річок та озер є сприятливими для екотуризму; невеликі урбанізовані країни або країни, де природа одноманітна, наприклад там, де майже всю територію займають пустелі є несприятливими для екотуризму.

Якість екоресурсів близька до поняття стану об'єкту, який може бути задовільним або незадовільним. Незадовільним станом об'єкта є засмічена, витоптана з пригніченим рослинним покривом його територія. Така характеристика радше відлякає туристів, ніж приверне їх увагу.

Якісними екоресурсами можна вважати насамперед ті, що добре видно. Саме завдяки зору люди отримують найбільший обсяг інформації, тому найважливішою специфічною ознакою якості екоресурсів є умови зорового сприйняття. Так, у місцевості з частими туманами зорове сприйняття обмежене і це знижує якість екоресурсів, аналогічне стосується рівнинної території, де немає змоги побачити далечінь.

Важливим чинником зорового сприйняття є відкритість місцевості, її панорамність: підняті ділянки рельєфу (пагорби і гори) відіграють велику роль – вони виділяються над навколишньою місцевістю і тому самі по собі привертають увагу, крім того, з пагорбів і гір відкриваються звичайно найкращі краєвиди.

Сьогодні рекреаційно-туристичний комплекс України повинен стати однією із сфер оздоровлення економічного положення України, працевлаштування населення, поширення інформації про Україну серед народів інших країн.

3.2. Види екотуристичних ресурсів

Оскільки екологічні ресурси є компонентами природи, вони класифікуються за належністю до того чи іншого класу або явища природи на дві групи: ресурси природного та природно-антропогенного походження. До перших належать геологічні, орографічні, кліматичні, водні, флористичні екоресурси; до природно-антропогенних належать ті, в яких крім природної великою є складова людської діяльності (ботанічні сади, дендропарки, зоопарки тощо) (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Види екоресурсів за походженням [2. с. 22]

Отже, ресурсами екологічного туризму є:

- природно-кліматичні ресурси: рельєф, водні об'єкти, флора й фауна, унікальні та просто цікаві природні ділянки;
- історико-культурні пам'ятки: матеріальна й духовна культурна спадщина населення регіону;
- ресурси, що знаходяться в безпосередньому зв'язку з природним середовищем – історичні, археологічні, культурні пам'ятки.

Найбільш важливими ланками в розвитку екологічного туризму є ті, які особливо охороняються та мають наступні переваги:

- розташовані з пізнавального погляду в найбільш мальовничих, привабливих, цікавих місцях;
- мають досвід організації просвітницької роботи: сформовану систему обслуговування туристів, відпрацьовану систему туристичних маршрутів;
- мають певну інфраструктуру з підготовленим персоналом;
- формують ставлення місцевого населення до конкретного природного середовища з наявним на його території екологічним обмеженням на господарську діяльність.

3.2.1. Геологічні та орографічні екоресурси

До геологічних ресурсів належать гірські породи, мінерали, печери, сталактити, сталагміти і навіть окремі камені. Туристи звичайно звертають увагу на великі відслонення, які мають круті схили, складені малопоширеними гірськими породами з незвичним кольором (рис. 3.3).

Волинсько-Подільська
плита

Карпатська складчаста
система

Відслонення
базальтів

Відслонення
вапняків

Кримська складчаста
система

Виходи на поверхню кристаліч-
них порід українського шита

Пісковик

Рис. 3.3. Елементи геологічної будови територій України

Геологічними об'єктами екотуризму є й кар'єри, як діючі, так і закинуті – з видобутку граніту, залізної руди, крейди та ін. Великий інтерес становлять і

печери, яких існує у світі безліч, особливо багато у Тернопільській області. Важливо зазначити, що в деяких печерах сформувався специфічний рослинний і тваринний світ: до темряви тут добре пристосовані кажани, видів яких є дуже багато (див. дод. Б).

Часто існує можливість не лише бачити геологічні ресурси, а й торкатися їх руками адже деякі каміння цілком придатні для колекціонування. Те саме стосується соляних утворень у затоці Сиваш.

Тектонічна будова України приведена на рис. 3.4.

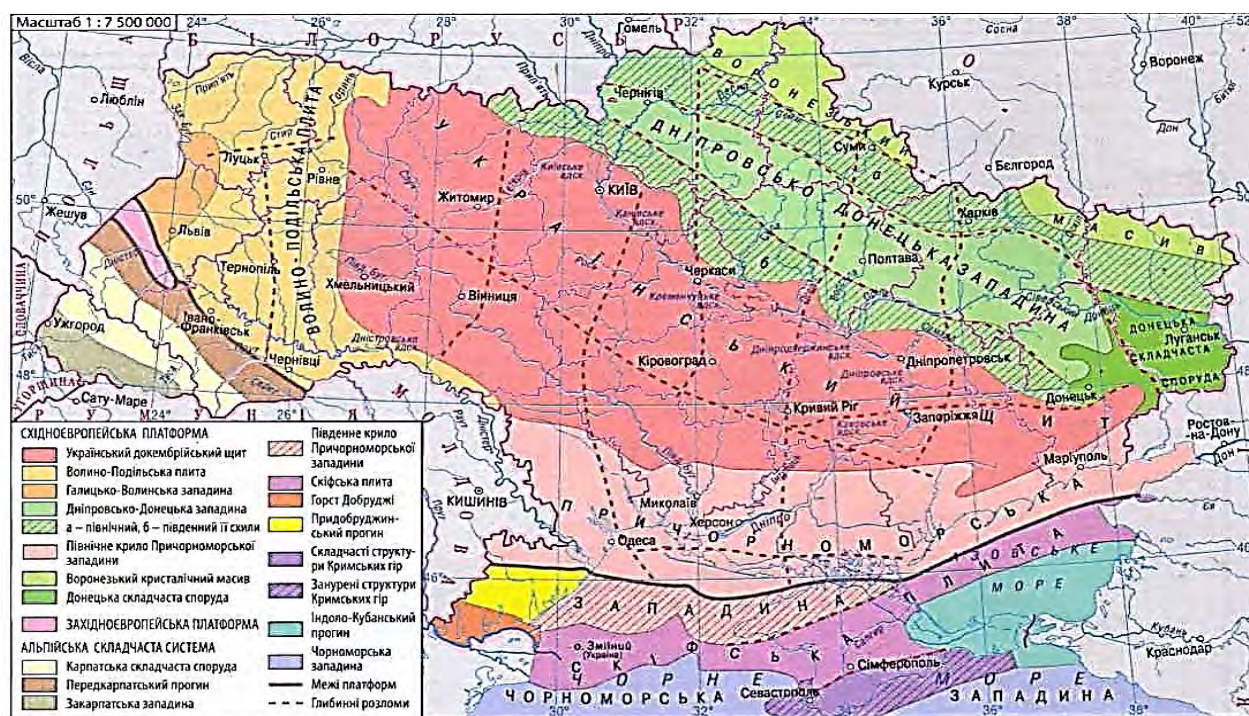

Рис. 3.4. Картограма тектонічної будови земної кори території України [46]

Нагадаємо, що:

- *платформа* – це велика, стійка, відносно рівна ділянка земної кори, що характеризується малою інтенсивністю тектонічних рухів;
- *щит* – частина платформи, у межах якої кристалічний фундамент виходить на поверхню або перекривається малопотужним (менше 500 м) осадовим чохлам. Щити утворюються внаслідок тривалих піднятих ділянок, платформ;
- *плита* – частина платформи, покрита потужним (більше 500 м) чохлам осадових порід;
- *область складчастості* – зона взаємодії літосферних плит, у якій земна кора зминається у складки;
- *западини* – області земної кори, які утворилися в результаті тривалого опускання й заповнені осадовими та вулканогенними відкладами;
- *низовина* – рівнинна територія земної поверхні з абсолютними висотами, що не перевищують 200 м;
- *височина* – рівнинна територія земної поверхні з абсолютними висотами від 200 до 500 м;
- *гори* – великі ділянки земної поверхні, високо підняті над прилеглою рівнинною територією, зі значними перепадами висот і розчленованим рельєфом;
- *передгірний крайовий прогин* – лінійно витягнуте зниження, розташоване між платформою та областю складчастості.

Аналізуючи дані рис. 3.4, зауважимо, що центральну частину території України займає Український щит, західну частину цієї платформи займає Волинсько-Подільська плита, на сході, заході та півдні суттєву частину території займають *западини* – Дніпровсько-Донецька, Львівська та Причорноморська, ще частину території займають області складчастості (Донецька і Карпатська складчасті системи) – зони взаємодії літосферних плит, де земна кора зім'ялося у складки. Великі ділянки земної поверхні, високо підняті над прилеглою рівнинною територією, зі значними перепадами висот і розчленованим рельєфом представляють Кримські і Карпатські гори.

З будовою надр і геологічними процесами тісно пов'язані орографічні ресурси – елементи рельєфу (рис. 3.5).

Рис. 3.5. Елементи рельєфу орографічних ресурсів [44]

До орографічних елементів рельєфу відносять низовини, рівнини, височини, пагорби, гори, урвища, яри, каньйони, скелі, западини.

Туристів особливо вражають каньйони – вузькі глибокі долини з урвистими схилами й вузьким дном. Ділянки каньйоноподібних долин є в Кримських горах та Карпатах де формуються своєрідні біоценози, мальовничі ландшафти. Багато з них є природно-заповідними об'єктами. Увагу туристів також привертають скелі, урвища, скупчення великих каменів в гірських регіонах Криму і Карпат.

Орографічні ресурси певною мірою впливають на інші ресурси – кліматичні, водні тощо. Особливості рельєфу не оминають і господарську діяльність: крутосхили та урвища незручні для використання, і тому тут краща

збереженість природи. Навіть у межах Києва є певні орографічні ресурси: досить відомими є Київські гори: Старокиївська, Володимирська, Батіїва, Печерська, Михайлівська та ін. Печерські пагорби не лише виділяються гарною архітектурою, але з них відкриваються чудові краєвиди Дніпра. У місті є й чимало ярів: Бабин, Протасів, Кучмин та ін. Доволі часто тут трапляються фрагменти лісів, струмки та озера.

3.2.2. Кліматичні екоресурси

Кліматичні екоресурси – є майже основним фактором організації відпочинку туристів. Фактор клімату впливає на фізичні властивості ресурсів тепла і вологи, зумовлює температурний режим та формує якість умов зони відпочинку (рис. 3.6).

Клімат в екотуризмі відіграє таку важливу роль в безпосередньому впливі на людину, що справді відповідає поняттю «ресурс». Він може бути негативним і позитивним: помірна температура є сприятливою для життєдіяльності, а висока або низька – несприятливою і навіть загрозливою.

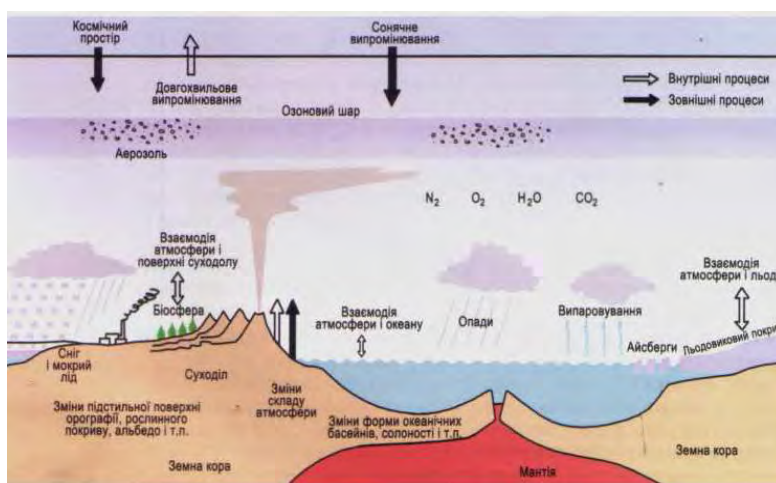

Рис. 3.6. Схема кліматичної системи [30. с. 174]

Характеристики температури, вологості і напрямків вітру по містах України представлено на рис. 3.7.

Рис. 3.7. Карта клімату України

Для організації всіх видів екотуристичної діяльності важлива сприятлива дія клімату на здоров'я людини. Тому, поряд з біокліматичними показниками, потрібно проводити класифікацію сприятливих типів погоди та періодів для організації різних видів рекреаційних занять.

Через реакцію людини на погоду, тобто на комплекс геофізичних елементів (освітленість, тривалість світлової частини доби, сумарна сонячна та ультрафіолетова радіація, прозорість повітря) і метеорологічних елементів (температура повітря, його вологість, швидкість вітру, хмарність тощо) вплив клімату на неї виявляється найбільшим.

Звичайно, оцінка ступеня сприятливості однієї і тієї ж погоди для організму людини неоднакова при кліматотерапії, а також при різних видах сезонної рекреаційної діяльності. Визначення впливу метеорологічних і геофізичних факторів на організм людини є дуже важливим для подальшого розширення і уточнення знань про кліматичні ресурси.

Для подальшого розширення і уточнення знань про кліматичні ресурси дуже важливо визначити вплив метеорологічних і геофізичних факторів на організм людини. Класифікації погоди за рекреаційною придатністю присвячено досить багато праць, де використано різні підходи та чинники впливу.

3.2.3. Водні екоресурси

Водні ресурси в туризмі звичайно тлумачаться інакше, ніж у сфері водного господарства. Вони представляють водні екосистеми, в структурі і функціонуванні яких провідна роль належить воді.

Води – важливий природний ресурс, основною складовою яких є моря. Водні ресурси розподілені по території України нерівномірно. У сфері туризму важливою є сама наявність водних об'єктів, головними з яких є 2 моря – Чорне і Азовське.

Для Чорного моря характерна зміна солоності і температури води з глибиною. У Чорному морі багато сірководню, налічується до 260 видів водоростей. Уздовж берегової смуги ростуть коралина, бурі водорості, цистозира. Біля поверхні знаходяться червона водорість цераріум, зелена ульва (морський салат), ентероморфа. Тваринний світ Чорного моря бідніший (налічує 1680) порівняно з тваринним світом Середземного моря (де 8 тис. видів).

Азовське море за розмірами є невеликим і мілководним (середня глибина 8-10 м) з майже плоским дном, яке покрите тонким шаром мулу. Клімат моря характеризується рисами континентальності: погодні умови взимку визначаються циклонами, влітку – областю високого тиску; в холодну пору року тут переважає континентальне полярне повітря і північно-східні вітри, влітку зростає повторюваність західних і південно-західних вітрів. Середня річна кількість опадів невелика (300-500 мм).

Відпочинок на морі і морські купання є найпопулярнішими у населення. Але, відпочинок біля моря в спекотні літні місяці корисний далеко не всім, а

лише в основному практично здоровим людям молодого і середнього віку. Людям з порушеним здоров'ям, особливо літнім, краще відпочивати в умовах звичного для них клімату.

Внутрішні води України включають поверхневі (ріки, озера, водосховища, стави, болота) та підземні води. Ресурси поверхневих вод та басейни річок становлять 63119 річок, 8073 озер і лиманів, 25435 водосховищ та ставків (рис. 3.8).

Рис. 3.8. Картодіаграма поверхневих вод України [46]

Річки – природний водотік, що тече у виробленому ними руслі й живиться за рахунок стоку з поверхневого і підземного водозбірних басейнів. Сукупність усіх річок та їх приток у межах певної території утворюють річкову мережу. Річки поділяють на рівнинні та гірські: перші – мають порівняно незначний похил водної поверхні та невелику швидкість течії (до 1 м/с), русла їх складені з піску чи мулу; гірські – мають великий похил водної поверхні, більшу швидкість, їх русла складені з крупнозернистого алювію.

Основним показником складової гідрографічної мережі (річок та інших водних об'єктів) є її густина. На території України налічується 63,1 тис. річок найбільша їх густина – у Карпатах, найменша – у степовій зоні і рівнинній частині Криму. Формується під впливом природних умов території, зокрема зволоженості, умов стоку, геологічної будови, рослинності, господарської діяльності людини. Наслідком господарської діяльності людини є зміни водного режиму річок, забруднення води, зменшення ресурсів риби та інших гідробіонтів.

Україна має досить густу річкову сітку: на її території налічується до 71 тис. річок і струмків загальною довжиною більше 248 тис. км, з них понад 4 тис. річок мають довжину понад 10 км, у тому числі близько 160 з них мають довжину понад 100 км.

Дивовижна краса та мальовничість берегів річок України проілюстрована рис. 3.9.

Рис. 3.9. Найбільші річки України [31]

Переважна більшість річок України належить до басейну Дніпра (44%), Дністра (16%), а решта входить до басейнів Дунаю, Південного Бугу, Сіверського Дінця та менших річкових басейнів (табл. 3.1).

3.1. Найбільші річки України

Річка	Куди впадає	Довжина, км		Площа басейну, тис. км ²
		загальна	у межах України	
Дніпро	Чорне море	2201	981	504,0
Південний Буг	Чорне море	806	806	63,7
Дністер	Чорне море	1362	705	72,1
Сіверський Донець	Дон	1053	672	98,9
Десна	Дніпро	1130	591	88,9
Західний Буг	Вісла	772	392	73,4
Тиса	Дунай	966	201	153,0
Прип'ять	Дніпро	261	761	121,1
Дунай	Чорне море	2690	174	817,0

Джерело: [31, с. 207]

Водночас водність річок для екотуризму має другорядне значення. Інша справа моря, водосховища, озера, озерця, ставки і болота.

Болота – це ділянки суходолу з надлишковим застійним зволоженням упродовж року та шаром торфу.

Озера і водосховища. Озера є природними заглибленнями на суходолі, заповнені водою, які не мають безпосереднього зв'язку з морем. В Україні є понад 3 тисячі озер загальною площею водної поверхні більше 2 тис. км². Переважають озера невеликих розмірів, а понад 40 озер мають площу 10 км² і більше.

За походженням озера України поділяють на:

- *річкові* (в заплавах річок);
- *провальні*, карстові і просадочні (переважно на Поліссі і у степовій зоні);
- *залишкові* (утворились внаслідок відокремлення від моря заток, бухт, гирл річок).

По території України озера розташовані нерівномірно: більшість з них знаходиться в долинах Дніпра, Прип'яті, Десни, малих річок Полісся, які здебільшого невеликі і неглибокі; відносно багато озер на узбережжі Чорного і Азовського морів та в пониззі Дунаю. І все ж всі річки, озера і озерця не можуть повністю задовольнити попит на відпочинок біля води, оскільки багато з них, особливо невеликі, сильно забруднені і маловодні. В цих умовах особливо велике значення для розвитку рекреації мають водосховища, які є істотними, а в деяких місцях і єдиним водним рекреаційним ресурсом.

Водосховища – штучні водойми, що утворюються при спорудженні водопідпірної греблі в долинах річок. Озерність території з рахуванням штучних водойм наведена у табл. 3.2.

3.2. Озерність території України [31, с. 17]

Області	Озера, тис. га	Штучні водойми (водо- сховища, ставки), тис. га	Озерність (з урахуванням штучних водойм), %
АР Крим	2,8	7,8	0,39
Вінницька	0,6	34,9	1,34
Волинська	13,9	6,2	0,99
Дніпропетровська	0,4	34,2	1,08
Донецька	0,0	28,2	1,07
Житомирська	2,0	16,8	0,62
Закарпатська	1,1	1,6	0,21
Запорізька	0,3	11,1	0,42
Івано-Франківська	0,5	4,0	0,33
Київська	1,2	25,9	0,94
Кіровоградська	0,4	25,6	1,06
Луганська	1,3	8,7	0,38
Львівська	1,2	10,0	0,52
Миколаївська	0,5	15,3	0,64
Одеська	48,1	85,2	3,96
Полтавська	0,6	22,3	0,79
Рівненська	1,8	10,2	0,59
Сумська	1,6	14,4	0,67
Тернопільська	0,5	9,0	0,69
Харківська	1,5	42,3	1,39
Херсонська	6,5	33,6	1,41
Хмельницька	0,6	22,2	1,11
Черкаська	0,7	22,9	1,13
Чернівецька	0,6	17,2	2,20
Чернігівська	1,0	9,7	0,34
Дніпровський каскад	-	688,7	-
Разом	89,7	1207,9	2,15

До найбільших за площею належать озера, що наведені на рис. 3.10.

В Україні знаходяться понад 30 водних об'єктів. Більшість регіонів має дуже низьку озерність: менше одного відсотка – 15 регіонів, від 1,1% до 1,5% – 8 регіонів. Найвищу озерність (3,96%) має Одеська область та Чернівецька (2,2%) (рис. 3.11).

Рис. 3.10. Найбільші озера України

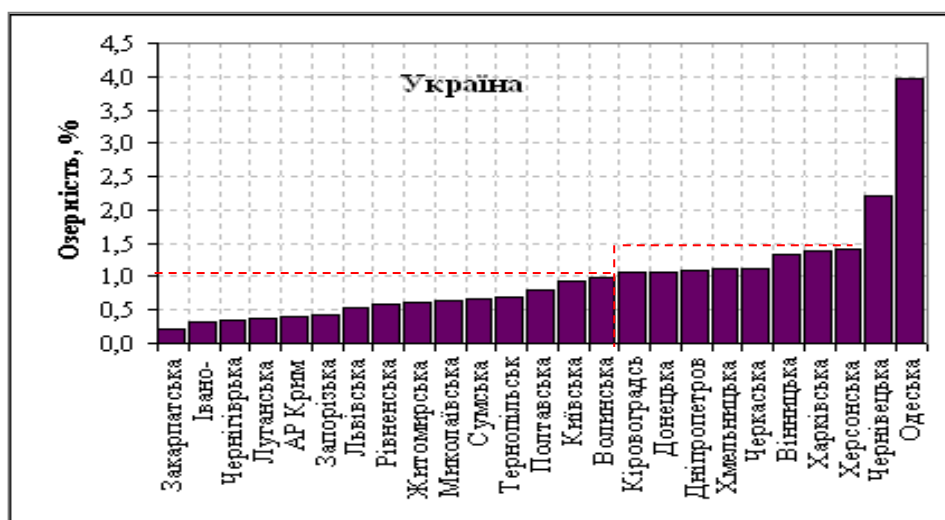

Рис. 3.11. Розподіл регіонів за ступенем озерності

Роль води в туризмі настільки велика, що її наявність або відсутність часто є найважливішим фактором привабливості окремо взятих територій. Рекреаційна цінність водних об'єктів значною мірою зумовлена тим, наскільки більшою чи меншою є їх можливість задовольняти потреби людей. При цьому мають значення розміри водних об'єктів, чистота води, умови підходу (під'їзду), швидкість течії тощо.

Попри те, що по території України протікає дуже багато річок, лише невелика їх частина придатна для подорожей водою: багато малих річок влітку настільки зменшуються у розмірах, що вода в них ледь простежується; дуже часто малі річки є зарослими водною та повітряно-водною рослинністю та багато з них є зрегульованими. Про це свідчать статистичні дані про те, що в Україні приблизно налічують 40 тис. ставків і 1,1 тис. водосховищ, на яких досить часто збираються туристи.

3.2.4. Флористичні екоресурси

Флористичні ресурси – це ресурси дуже різноманітного за видовим складом рослинного світу. Вони значною мірою залежать від природних умов: температури і зволоження. Оскільки рослинні ресурси належать до відновлюваних ресурсів тому їх обмежене використання майже не впливає на обсяг та якість цих ресурсів.

Картодіаграма рослинного покриву України наведена на рис. 3.12.

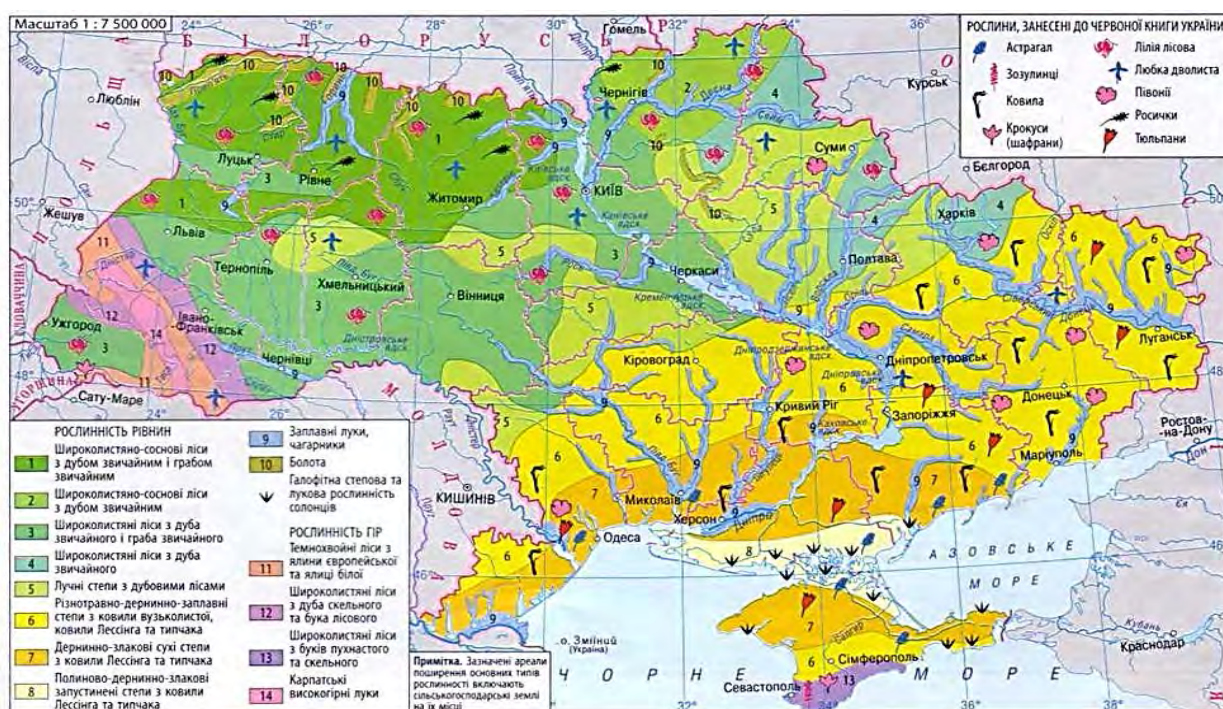

Рис. 3.12. Рослинний покрив території України [44]

Рослинний світ території України дуже багатий. Він складається із рослинності рівнин і рослинності гір. Розміщення рослин по природним зонам і гірським регіонам України представлено на рис. 3.13.

Рис. 3.13. Розміщення рослин по зонах України [47]

Рослинність представляє сукупність рослинних угруповань (фітоценозів*) Землі та її окремих регіонів. Характеризується різноманітністю та поєднанням видів і різних життєвих форм рослин, їх просторовою структурою й динамікою розвитку.

Рослинність утворює важливий компонент біосфери – фітосферу, яка тісно пов'язана з особливостями клімату, водного режиму, ґрунту, рельєфу, а також з тваринним світом і відіграє важливу роль у синтезі органічних речовин. Територіальний розподіл рослинності має зональний характер, який найчіткіше проявляється на рівнинах, у горах він виражений вертикальною поясністю.

Рослинність суходолу представлена кількома десятками типів, що репрезентують: тундру, лісовий тип (тайга, тропічний ліс), савану, степ та ін.

На території України вчені виділили 8 типів рослинності: ліси, чагарники, пустища, степи, фригано подібні напівчагарники, луки, болота й солончаки. Основною одиницею класифікації рослинності є рослинна асоціація.

Рослини – окреме царство живих організмів – автотрофні (здатні до фотосинтезу) організми, які синтезують усі потрібні для життєдіяльності органічні речовини з неорганічних (повітря, ґрунту, води). Їх особливе місце у біосфері полягає в здатності акумулювати енергію Сонця, створенні органічної речовини, поглинанні CO_2 і виділенні O_2 та регулюванні тим самим складу атмосфери.

Уявлення про найбільш поширені рослини в Україні надає рис. 3.14.

*Фітоценоз – це найменша однотипна конкретна ділянка рослинного покриву на однорідній території.

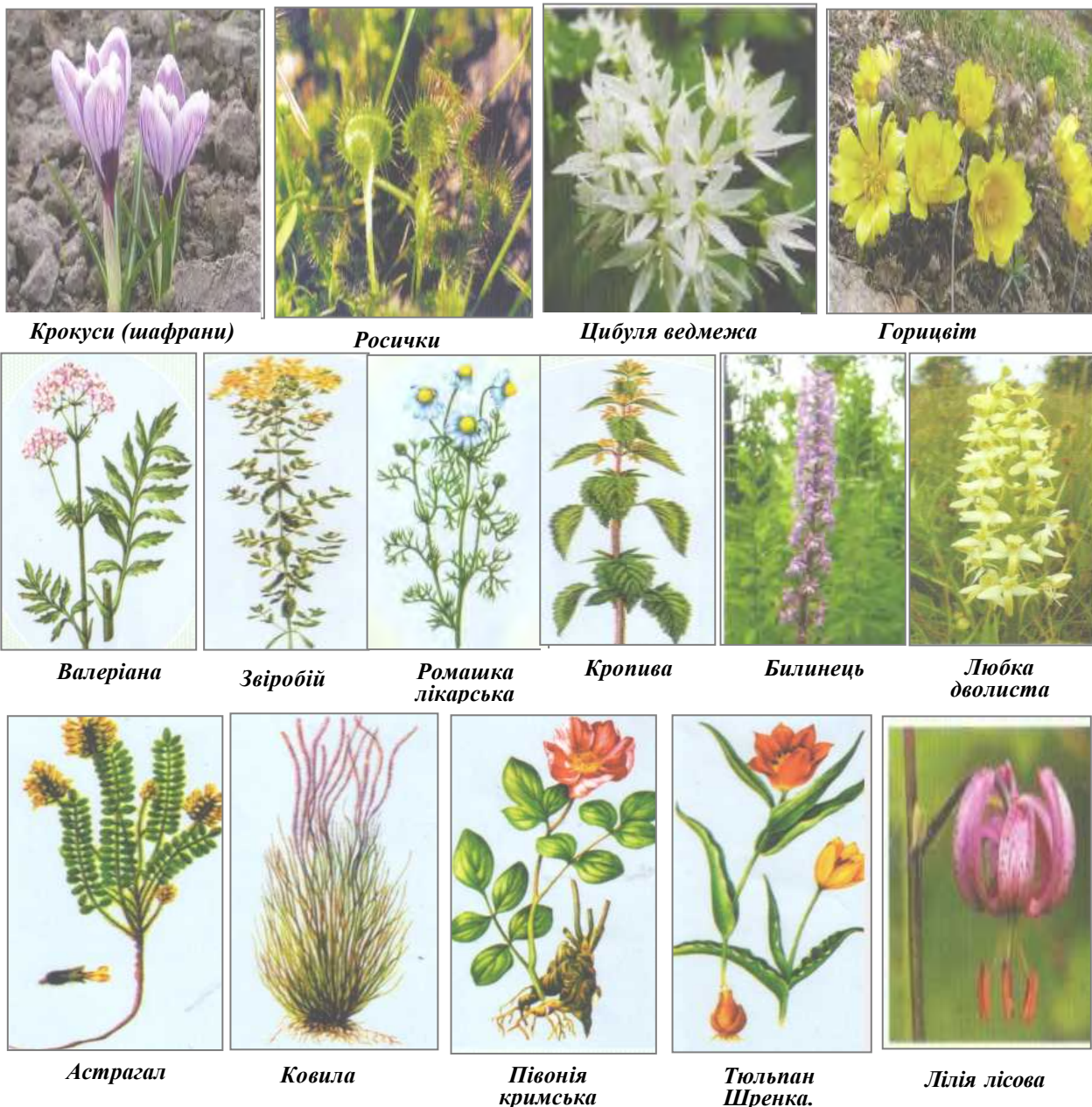

Рис. 3.14. Найбільш поширені рослини в Україні [44]

Крім цього вони виконують важливу геологічну роль, яка полягає в їхній участі в утворенні ґрунтів, покладів торфу, бурого та кам'яного вугілля.

Множину місцевих популяцій видів рослин, які заселяють певну територію і у сукупності відображають її властивості називають флорою (лат. *Flora* – богиня квітів). За цим трактуванням флора об'єднує види як природних територій (наприклад, флора Карпат, Криму), так і адміністративних одиниць, а також еколого-ценотичних утворень (флора лісів, степів, лук, боліт, грибів, мохів, лишайників). Згідно з останніми зведеннями, у складі флори України близько 5100 видів судинних рослин, 763 – мохоподібних, 1233 – лишайників, 4908 – водоростей, 5227 – грибів.

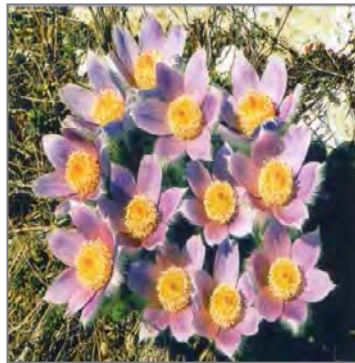
Серед цієї безлічі рослин особливу увагу слід приділити деяким видам рослинних угруповань: вищим рослинам, ендемікам, ефемероїдам, лишайникам, лікарським рослинам, отруйним рослинам, оліготрофам.

Вищі рослини – група найбільш високоорганізованих рослин, що відрізняються особливостями анатомічної і морфологічної будови та складністю функціонування: мохоподібні, плауноподібні, хвощеподібні, папоротеподібні, голонасінні, покритонасінні, або квіткові. Вищі рослини утворюють рослинний покрив Землі і створюють сприятливі умови для тваринного світу і людини. Серед них є харчові, кормові, лікарські, ефіроолійні, декоративні рослини. Багато з них є бур'янами. Рідкісні види вищих рослин і такі, що перебувають під загрозою зникнення, підлягають охороні, їх заносять до Червоної книги. В Україні нараховують близько 5000 видів вищих рослин більшість з яких (63%) – багаторічні трав'янисті рослини, великий відсоток однорічних (22%) і дворічних (7%) рослин. Досить численні деревні породи – 1,7%, чагарникові, чагарничкові і напівчагарникові становлять 7,3%. Найбільше вищих рослин властиве степовій групі (850 видів), менш чисельні карпатська високогірна група (500 видів) та група широколистяних лісів (700 видів). Значно менше видів у групі рівнинних і гірських лісів (270 видів) та кримських гірських лісів (300 видів).

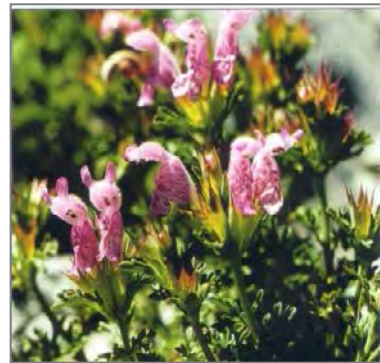
Ендеміки (від грец. – місцевий) – види організмів, а також таксони вищих рангів, поширені лише на окремій території [29, с. 347]. Ендеміки, поширені в межах лише однієї країни, називають національними (рис. 3.15).

Солодушка сніжно-біла

Сон кримський

Глуха кропива гола

Рис. 3.15. Національні ендеміки України

Ендеміки є найціннішою частиною біорізноманіття території. Дані про ендеміки використовують при аналізі історії та еволюції екосистем ландшафтів, природничому районуванні території, плануванні господарських та природоохоронних заходів.

Ефемероїди – багаторічні трав'янисті рослини з коротким, переважно весняним, періодом вегетації. Їхні надземні органи живуть протягом кількох тижнів або навіть місяців, а потім відмирають. Більшу частину року ефемероїди перебувають у стані спокою у вигляді бульб, бульбоцибулин, цибулин та кореневищ [29] (рис. 3.16).

Рис. 3.16. Ефемероїди:

1. Брандушка різнокольорова. 2. Рястка Буше. 3. Проліска дволиста.
4. Підсніжник білосніжний. 5. Леонтиця. 6. Тюльпан Шренка.
7. Шафран сітчастий. 8. Рябчик шаховий.

Ефемероїди характерні для аридних областей (тюльпан, брандушка, гіацинт, рябчик тощо), а також широколистяних лісів, де використовують світлий та вологий період до розпускання листя на деревах (підсніжник білосніжний, підсніжник складчастий, пролісок дволистий, ряст середній, анемона жовтцева тощо). Є також осінні ефемероїди, які розвиваються та квітнуть восени (пізньоцвіт осінній, пізньоцвіт тіньовий та інші).

Оліготрофи – рослини, мало вибагливі до вмісту поживних речовин. В умовах бідного живлення формуються різні типи екосистем: болота верхові, пустища, бори тощо [31, с. 26-27]. В умовах верхових болот можуть рости журавлина, осока, комахоїдні росички та ін. В сухіших умовах на пісках, де формуються пустища, там ростуть шавель, вереск чебрець та деякі лишайники. На водоймах, з низьким вмістом мінеральних сполук та органічних речовин, існують олігосапробні водорості: синьозелені, золотисті, евгленові, червоні.

Інтенсивне освоєння людиною суходолу спричинило антропогенну трансформацію природного рослинного покриву – збіднення й уніфікацію флори й рослинності. Тому за спеціальними міжнародними і державними актами рослини підлягають охороні.

Лікарські рослини це види рослин (чи грибів) з визнаною лікувальною дією, сировину яких застосовують для лікування різних хвороб або для виготовлення лікарських препаратів чи фітозборів [30, с. 237] (рис. 3.17).

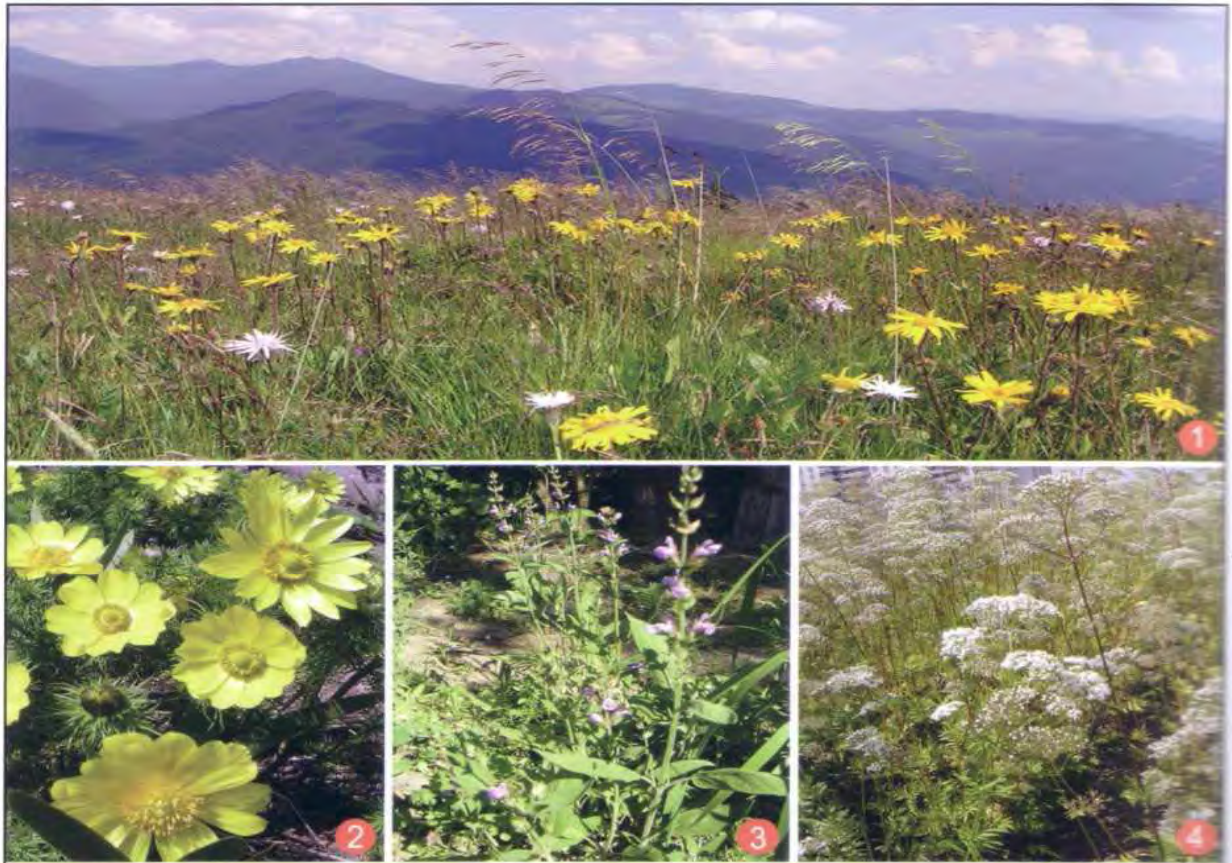

Рис. 3.17. Лікарські рослини [30, с. 238]:

1. Арніка гірська. 2. Горицвіт весняний. 3. Шавлія лікарська. 4. Валеріана лікарська

Рослинною сировиною є частини рослин, придатних для безпосереднього використання чи переробки – це переважно квітучі, вкриті листям пагони трав'янистих рослин чи надземні пагони хвощів та плаунів.

Назву сировини «квітки» традиційно вживають, коли використовують лише квітки (конвалії, волошки) або й суцвіття (ромашки лікарської, цмину пісового, пижми). У сучасній медицині близько 40% препаратів виготовляють з рослинної сировини та грибів і майже 50% – за її участю.

У флорі судинних рослин України – понад 6 тис. видів, з них 5,4 тис. – дикорослих. Понад 2 тис. судинних рослин України мають визнані лікувальні властивості, їх використовують у лікувальній практиці різних країн

Отруйні рослини – рослини, в органах яких містяться сильнодіючі токсичні речовини, які спричиняють гостре порушення нормальної життєдіяльності організму людини і тварини, іноді небезпечне для життя [31, с. 60].

Різні види отруйних рослин виробляють та накопичують одну чи кілька отруйних речовин або в усіх частинах рослини, або лише в деяких органах – листках, квітках, нектарниках, пилку, пагонах, плодах, корі, кореневій системі та ін. Наприклад, у болиголову плямистого, вовчих ягід звичайних, блекоти чорної отруйними є всі частини рослини, у картоплі – лише квітки та плоди, у нетреби звичайної – сіянці, у видів роду аконіт та цикута – переважно підземні органи, у мака снодійного – сік (рис. 3.18).

Рис. 3.18. Отруйні рослини [31, с. 60]:

- 1 - пізньоцвіт осінній; 2 - дурман звичайний; 3 - вороняче око звичайне;
4 - блекота чорна; 5 - паслін солодко-гіркий; 6 - борщівник Мантегаці

Основні діючі отруйні речовини належать до алкалоїдів, глікозидів, деяких ефіроолійних речовин, органічних кислот (синильна, щавлева), сапонінів, смол. Отруєння настає у разі вживання таких рослин у їжу, а також внаслідок потрапляння на шкіру соків або ефіроолійних речовин, що їх випаровують рослини, та вдихання летких речовин, які вони виділяють.

Найбільшу отруйну дію мають свіжі рослини, після висушування або переробки, токсичність у деяких з них може зменшуватися і навіть втрачатися зовсім.

До найотруйніших рослин флори України належать цикута отруйна, болиголов плямистий, види роду аконіт, пізньоцвіт осінній та ін. Разом з тим у малих дозах отруйні рослини виявляють лікувальну дію, їх використовують як сировину для виготовлення ліків. Наприклад, з наперстянки та конвалії одержують серцеві глікозиди, з блекоти – атропін. Тому багато отруйних рослин є водночас цінною лікарською сировиною.

3.2.5. Фауністичні ресурси

Фауністичні ресурси – це ресурси тваринного світу, який різноманітніший, ніж рослинний світ, – кількість видів тут більша. Багато видів диких тварин поширено практично по всій території України (рис. 3.16).

Тваринний світ України нині налічує понад 45 тис. видів: ссавців – більше 100 видів, птахів – понад 300 видів, плазунів – 20 видів, земноводних – 17 видів, риб – 240 видів і безхребетних – більше 26 тис. видів (рис. 3.19).

Найчисленнішими представниками фауни України є комахи (понад 20 тис. видів): бджоли, оси, джмелі, метелики, мухи, комарі, хрущі, шовкопряди, та ін.

Рис. 3.19. Зональний розподіл тварин по території України [46]

Багато комах є корисними: сприяють кругообігу речовин у ґрунті, запилюють рослини, є незамінні у біологічних методах боротьби із шкідниками – винищують гусінь, короїдів, тлю та інших шкідників. Але деякі комахи (мухи, комарі, мошка, москіти) переносять збудників хвороб людей і тварин.

Багато тварин, що населяють наші ліси, сади, парки, луки і поля, не приносить особливої користі і не завдають шкоди, але відіграють певну роль в угрупованнях рослин і тварин (біоценозах) та мають декоративне значення і оживляють наші угіддя.

Поширення тварин по зонах наведено у табл. 3.3.

3.3. Поширення тварин по територіальних угрупованнях (біотопах)

Природні біотопи	Тваринний світ
Полісся	Ссавці: олень благородний, козуля європейська, вовк, лисиця, свиня дика, білка, борсук, заєць сірий, їжак звичайний, кріт. Птахи: дятел, синиця, дрозди, соловей, сіра куріпка. Плазуни: ящірка зелена і живородна, мідянка. Земноводні: жаба трав'яна і гостроморда, квакша.
Широко-листяні ліси	Ссавці: олень благородний, козуля європейська, вовк, лисиця, свиня дика, білка, борсук, заєць сірий, їжак звичайний, кріт. Птахи: дятел, синиця, дрозди, соловей, сіра куріпка. Плазуни: ящірка зелена і живородна, мідянка. Земноводні: жаба трав'яна і гостроморда, квакша.
Лісостеп	Ссавці: козуля європейська, вовк, лисиця, свиня дика, білка, борсук, ховрах європейський, кріт, полівка, сліпак. Птахи: сокіл, орел, куріпка сіра, перепілка, горлиця, дятел, кібчик. Плазуни: полоз ескулапів, мідянка, ящірка зелена. Земноводні: жаба прудка.

Степи:	Ссавці: козуля, вовк, лисиця, кролик дикий, куниця кам'яна, бабак, їжак вухатий, хохуля, ховрах, сліпак, тушканчик, хом'ячок, тхір степовий. Птахи: дрохва, журавель, лунь і жайворонок степові, сова болотяна, канюк. Плазуни: полоз жовточеревий, гадюка степова, ящірка прудка. Земноводні: ропуха зелена, жаба озерна.
Карпати	Ссавці: ведмідь бурий, олень благородний, козуля, вовк, лисиця, кіт лісовий, рись, свиня дика, білка карпатська, куниця лісова, борсук, видра. Птахи: лелека чорний, беркут, сокіл-сапсан, глухар, тетерук, рябчик, вальдшнеп, дятел чорний, дрізд кам'яний, снігур, корольок, горіхівка. Плазуни: полоз ескулапів, гадюка, ящірка живородна. Земноводні: саламандра плямиста, тритон, кумка гірська.
Кримські гори	Ссавці: олень благородний, козуля європейська, муфлон, борсук, білка-телеутка, куниця кам'яна. Птахи: гриф чорний, сип білоголовий, орлан-білохвіст, сокіл-сапсан, чайка чорноголова, голуб дикий, дрізд синій гірський. Плазуни: полоз леопардовий, gekon кримський, жовтопуз, ящірка скельна. Земноводні: ропуха, квакша, тритон гребінчастий.
Заплавні великих річок	Ссавці: ондатра, бобр, видра. Птахи: кулик-сорока, авдотка, крячок річковий і малий.

Джерело: [46]

Значення багатьох видів тварин фауни території України ще не з'ясоване, а їх життя та поширення не вивчені. Це у великій мірі перешкоджає перетворенню фауни, спрямованої на збільшення корисного значення однієї її частини і знешкодження другої. Щоб зрозуміти ці важливі зміни, що відбуваються в складі фауни, необхідно її глибоко вивчати.

Фауна (від. лат. *Fauna* – богиня тварин у давньоримській міфології) – сукупність усіх видів тварин, що сформувалися історично в певному зоогеографічному районі чи на всій земній кулі. Розрізняють фауну водяну (прісноводну та морську) і суходільну; сучасну (наземну, ґрунтову, лісову, степову та ін.), а також викопні фауни (минулих геологічних часів).

Майже в усіх великих природних комплексах України зустрічаються такі види тваринного світу: ссавці – козуля, вовк, лисиця, заєць сірий, куниця, тхір, миші, їжак, кажани; птахи – галка, грак, ворона, сорока, іволга, зозуля, зяблик, горобець, ластівка, дятел, синиці, пугач; плазуни – вуж звичайний, ящірка прудка; земноводні – озерна жаба, ропуха, квакша, а також багато видів безхребетних, зокрема комах, молюсків і найпростіших.

Фауна рослинного і тваринного світу Чорного та Азовського морів представлена на рис. 3.20.

Рис. 3.20. Рослинний і тваринний світ Чорного та Азовського морів [44]

Різні види тваринного світу поширені по території України нерівномірно, що викликано відмінностями умов життя в різних її частинах, до яких належать особливості клімату, рельєфу, внутрішніх вод, ґрунту, рослинності.

Певні види поширені переважно там, де найкраще забезпечується їх існування: ліси, степи, гірські райони, болота, річки, заплави, моря, дельти, лимани.

Серед безлічі тварин особо виділяють вид олігофагів – тварини, що живляться обмеженим складом кормів. Олігофагія властива ссавцям, птахам, комахам, павукам, молюскам, риbam, деяким червам. Серед олігофагів розрізняють зерноїдних, плодоїдних, трав'яїдних, комахоїдних, рибоїдних, нектароносів та ін. Олігофаги є в усіх широтах земної кулі, особливо поширені в тропічних лісах. Основні представники фауни тваринного світу України наведено на рис. 3.21.

Туристи звертають найбільшу увагу в основному на представників двох систематичних груп тварин – ссавців і птахів. Найбільшим є інтерес до ссавців, найбільшим з яких на території України є зубр європейський, маса якого може сягати 1 т. Найбільшим птахом України вважають дрохву – єдиного представника свого роду.

Рис. 3.21. Фауна тваринного світу України[45, 47] :

Ряд хижих: 1 - Ведмідь бурий.. 2 - Вовк. 3 - Леопард. 4 -Рись звичайна. 5 - Кіт лісовий. 6 – Шакал.
7 - Лис звичайний. 8 - Соня лісова. 9 - Норка європейська. 10 - Куна кам'яна. 11 - Єнот-полоскун. 12 - Тхір чорний. 13 - Перегузня звичайна.

Ряд зайцеподібних: 14 - Заєць сірий. 15 - Заєць білий. 16 - Кріль дикий.

Ряд мишоподібних: 17 - Нутрія болотяна. 18 - Сліпачок звичайний. 19 - Ондатра. 20 - Нориця руда.

Ряд комахоїдних: 21 - Їжак. 22 – Кріт. 23 - Рясоніжка велика. 24 - Мідиця альпійська. 25 - Білозубка білочерева. 26 - Хохуля звичайна.

Ряд копитних: 27 - Кінь-кулан. 28 - Сарна європейська. 29 - Лось європейський. 30 - Благородний олень.

3.3. Культурно-історичні ресурси екотуризму

Екотуристична діяльність суттєво пов'язана не тільки з оздоровленням і відновленням фізичних і духовних сил людини, але і з культурно-пізнавальним відпочинком. Пізнавальний тип екотуристичної діяльності в наш час стає масовим явищем, набуває все ширшого розмаху, осмислення якого стає важливою умовою соціально-культурного розвитку. Тому проблеми рекреаційного використання природного і культурного середовища людини (особливо історико-архітектурного) потребують охорони унікальних природних комплексів, пам'яток історії, культури і археології. Збереження забудови історичних центрів міст є культурною цінністю і необхідною умовою органічного розвитку масового пізнавального туризму.

Історико-архітектурне середовище. Питання про історико-культурну цінність центрів сучасних крупних міст постає особливо гостро. Адже саме забудова центральних районів і великих міст, концентруючи в собі цінність міського середовища (інформативну, історико-культурну і архітектурно-історичну), відображає своєрідність кожного міста (створеного в сукупності з ландшафтними і містобудівними характеристиками) та основні етапи в історії його розвитку. Найціннішу інформацію про історико-культурний спадок надає рис. 3.22.

Рис. 3.22. Історико-архітектурні пам'ятки України[45]:

1. Палац Терещенків, с. Червоне Андрушівського р-ну, Житомирської обл.
2. Успенський костел, с. Угнів Львівської обл.
3. Собор Святого Миколая, с. Вишняни Львівської обл.
4. Червоноградський замок, с. Нирків Тернопільської обл.
5. Костел Воздвиження та святого Йосипа, с. Підгірці Львівської обл.
6. Свято-Троїцький монастир, с. Сатанівська Слобідка Хмельницької обл.
7. Палац Курисів, с. Петрівка Одеської обл.
8. Меджибізький замок, с. Меджибіж Хмельницької обл.
9. Поморянський замок-палац, с. Поморяни Львівської обл.
10. Костел святої Варвари, м. Бердичів.
11. Кляштор (монастир-фортеця) ордену Босих Кармелітів, м. Бердичів.
12. Хотинська фортеця – найяскравіша історично-архітектурна пам'ятка України.

Культурно-історичні ресурси – це пам'ятки культури створені людиною, мають суспільно-виховне значення, пізнавальний інтерес та концентруються, як правило, в історичних центрах міст. Вони є залишками минулих епох суспільного розвитку культурно-історичних ресурсів і служать передумовою для організації культурно-пізнавальних видів екотуризму та на цій основі оптимізують екотуристичну діяльність в цілому, виконуючи досить серйозні виховні функції. Простори, утворені культурно-історичними об'єктами, в певній мірі визначають локалізацію екотуристичних потоків і напрями екскурсійних маршрутів.

Об'єкти культурно-історичної спадщини поділяються на матеріальні і духовні: *матеріальні* охоплюють сукупність засобів виробництва та інших цінностей суспільства на кожній історичній стадії їх розвитку, а *духовні* – сукупність досягнень суспільства в освіті, науці, мистецтві, літературі. Але не всі надбання минулого належать до культурно-історичних екотуристичних ресурсів. До них прийнято відносити тільки ті культурно-історичні об'єкти, які досліджені науковими методами і мають суспільне значення та можуть бути використані для задоволення екотуристичних потреб деякої спільності людей.

Провідна роль серед культурно-історичних об'єктів належить пам'яткам історії і культури, що відрізняються найбільшою привабливістю і служать головним засобом задоволення потреб пізнавально-культурної рекреації.

Пам'ятки історії і культури, в залежності від основних ознак, поділяються на п'ять основних видів: історії, археології, містобудування та архітектури, мистецтва, документальні пам'ятки. До **пам'яток історії** відносять споруди, пам'ятні місця і предмети, пов'язані з найважливішими історичними подіями в житті народу, його культурою і побутом, розвитком науки і техніки, суспільства та держави.

Пам'ятки археології – це залишки давніх поселень, укріплень, каналів, доріг; кургани, древні місця захоронень, наскальні зображення, старовинні предмети виробництв, ділянки історичного культурного шару давніх населених пунктів, печерні міста тощо (рис. 3.23).

Ескі-Кермен

Чуфут-Кале

Киз-Кермен

Мангуп

Рис. 3.23. Найбільші кримські печерні міста

Найхарактернішими **пам'ятками містобудування і архітектури** є: архітектурні ансамблі і комплекси, історичні центри, квартали, площі, вулиці, залишки давнього планування і забудови міст та інших населених пунктів; споруди промислової, воєнної, культової архітектури, а також пов'язані з ними витвори монументального, образотворчого, декоративно-прикладного, садово-паркового мистецтва, природні ландшафти.

До *культурно-історичних передумов* екотуристичної галузі відносять об'єкти, пов'язані з історією, культурою і сучасною діяльністю людей: оригінальні підприємства промисловості, сільського господарства, транспорту, наукові і вищі навчальні заклади, театри, спортивні споруди, ботанічні сади, зоопарки, океанарії, етнографічні і фольклорні ансамблі, збережені народні звичаї, святкові обряди тощо.

Всі об'єкти пізнавально-культурного екотуризму поділяють на дві групи – нерухомі і рухомі:

- до *першої групи* відносять самостійні поодинокі або групові утворення – пам'ятки історії, містобудування та архітектури, археології і монументального мистецтва та інші споруди;

- до *другої групи* належать пам'ятки мистецтва та археологічні знахідки; мінералогічні, ботанічні і зоологічні колекції; документальні пам'ятки та речі, предмети і документи, які можна легко переміщати. Використання ресурсів цієї групи пов'язане з відвідуванням місць їх звичайної концентрації – музеїв, бібліотек і архівів.

Велика кількість різноманітних об'єктів, які складають культурно-історичні екотуристичні ресурси, включати їх характеристику і типологію, повинна аналізуватися й обліковуватися з вказівкою назви об'єкта, його місцезнаходження, маркування, власника, літературі по об'єкту, схеми місцезнаходження і наданням короткого опису об'єкта.

Питання для самоконтролю

1. Які регіони України є найпридатнішими для розвитку екотуризму і чому?
2. Що являють собою ресурси екотуризму?
3. Назвати види екотуристичних ресурсів.
4. Назвати геологічні та орографічні екоресурси.
5. Назвати кліматичні екоресурси.
6. Назвати водні екоресурси.
7. У чому полягає особлива цінність водних об'єктів в екотуризмі?
8. Яку роль можуть відігравати водні об'єкти в екотуризмі?
9. Назвати флористичні екоресурси.
10. Що означають поняття «ендеміки, ефемероїди, оліготрофи»?
11. Назвати фауністичні екоресурси.
12. Чому саме птахи привертають велику увагу туристів?
13. Яке значення мають культурно-історичні ресурси екотуризму

Домашнє завдання

Підготувати реферат і презентацію про флористичні і фауністичні ресурси:

1. Скласти таблицю про види ресурсів, наповнивши її змістом про їх особливість і значущість.
2. Описати в чому полягає цінність пейзажів та ландшафтів за видами, зонами, регіонами.
3. Охарактеризувати райони Житомирської області за видами ресурсів, їх кількісним і якісним складом.
4. Назвати види птахів та вказати які з них живуть в Україні
5. Назвати види ендеміків, ефемероїдів, оліготрофів України.
6. Нанести на карту межі природних зон України та види рослин і тварин, що характерні для різних природних зон.

ТЕМА 4

Безпека в екологічному туризмі

- 4.1. Екологічний ризик і природні небезпеки в екотуризмі.
- 4.2. Види небезпек та поради щодо безпеки подорожей.
- 4.3. Екологічний стан району подорожі та природоохоронна діяльність.
- 4.4. Виховання екологічного ставлення людини до природи.

У законі про основи туристської діяльності в Україні під безпекою туризму розуміється «особиста безпека туристів, збереженість їх майна і не нанесення шкоди навколишньому природному середовищу при здійсненні подорожей».

Питання безпеки важливе в усіх видах туризму, особливо в екотуризмі воно відіграє велику роль. Проблема забезпечення безпеки подорожей, безпека туристів і мінімізація негативного впливу на природу – одна з самих важливих і найбільш складних вимог екотуризму і всієї індустрії туризму. Найголовнішим чинником для учасників туру є інформаційне забезпечення і відповідна організація турів з мінімізацією ризику, уникнення можливостей негативних подій та безпека різних видів туризму в природному середовищі. Щоб мінімізувати негативні наслідки будь-яких несподіванок під час подорожей, життя і здоров'я людей прийнято страхувати.

Вирішення питань безпеки зазначено у державному стандарті ДСТУ 28681.3-95 «Туристсько-екскурсійне обслуговування. Вимоги з забезпечення безпеки туристів і екскурсантів», адже гарантування безпеки на маршруті є пріоритетним завданням для всіх туристських підприємств.

4.1. Екологічний ризик і природні небезпеки в екотуризмі

Ризик екологічний – обставина (подія) природного чи техногенного характеру, яка ймовірно може призводити до екологічно небезпечних наслідків для довкілля та людини [31, с. 201].

Існує багато видів екологічних ризиків. Їх класифікують за різними ознаками:

- за *характером прояву* ризику поділяють на катастрофічні (раптові, швидкі) та повільні; катастрофічні спричиняються як природними (*землетруси, повені, зсуви*), так і техногенними факторами (аварія, ерозія ґрунтів, забруднення атмосферного повітря та вод тощо);
- за *територіальною ознакою* потенційних екологічних проблем виділяють: локальні, регіональні, державні, міждержавні ризики небезпеки;
- за *природою небезпеки* виділяють: травмонебезпечні, пожежонебезпечні, біологічні, психофізіологічні.

Специфікою масового екотуризму є вразливість до умов зовнішнього

середовища: небезпека травмування в результаті складного рельєфу місцевості, гірських порід (каменепадів, селів, лавин), небезпечних атмосферних явищ (атмосферна електрика, блискавки, тощо), біологічних чинників (патогенних мікроорганізмів і продуктів їх життєдіяльності, отруйних рослин, плазунів, комах і тварин).

Характерними для різних видів туризму небезпеками є наступні (табл. 4.1).

4.1. Типові небезпеки і нещасні випадки в екологічному туризмі

Вид туризму	Характер небезпек	Типи нещасних випадків і травм
Піший	Характер пересіченого рельєфу, неправильний підбір взуття, одягу.	Потертості, розтягнення зв'язок.
Водний	Намокання одягу, спорядження, перекидання плавзасобів, падіння у воду, напад акул, помилки у використанні спорядження для дайвінгу.	Простудні захворювання, утоплення, переохолодження, поранення, порушення обмінних процесів в організмі.
Гірський	Небезпеки гірського рельєфу (каменепад, схід лавин, паводок), сонячна радіація, різка зміна метеоумов, втрата орієнтування і т.д.	Переломи, забиті місця, обмороження, захворювання очей, поранення гострими предметами (льодорубом тощо).
Вело-сипедний, маунтбайк	Падіння, неправильний підбір взуття, одягу, відсутність спорядження.	Забиття, переломи, струси мозку, попадання сторонніх предметів в очі.
Зимовий	Характер снігового рельєфу, обледеніння нависають предметів (гілля дерев, дроти тощо), обриви снігових карнизів, мостів через льодовикові тріщини, лавини.	Забиття, переломи, смерть від задухи в лавині, обмороження, опіки полум'ям пальника, гарячою їжею.
Науковий	Напад диких тварин, інфекції.	Поранення, удари, струси мозку, ослаблення захисних функцій організму, імунітету, інфекційні захворювання.

Відомо, що небезпеки підстерігають людину завжди і скрізь, навіть в повсякденному житті, будучи його незмінним супутником (табл. 4.2).

4.2. Типові захворювання в екологічному туризмі

Види небезпек	Тип захворювання
Несприятливі метеорологічні умови.	Простудні захворювання.
Високогірний клімат.	Порушення серцевої діяльності, гірська хвороба.
Сонячна радіація.	Очні захворювання, сонячні опіки.
Відмінний від звичайного режим дня, харчування.	Кишкові розлади, гастрити, порушення обмінних процесів, зневоднення, захворювання суглобів.
Тривале фізичне напруження, труднощі при пересуванні по пересіченій місцевості з важким рюкзаком.	Викривлення хребта, розширення вен, захворювання суглобів.

У той же час, всі види небезпек в екотуризмі можна класифікувати за природою явища і ролі туристів у виникненні небезпечної ситуації. Виділяють небезпеки суб'єктивні (викликані неправильними діями людини, людей) і об'єктивні (обумовлені природним середовищем) (рис. 4.1).

Рис. 4.1. Небезпеки для екотуристів

Зниження травмо-небезпечності забезпечується випереджувальним інформуванням туристів про чинники ризику і заходи щодо попередження травм. На практиці найбільше поширення отримали наступні методи профілактики небезпечних ситуацій:

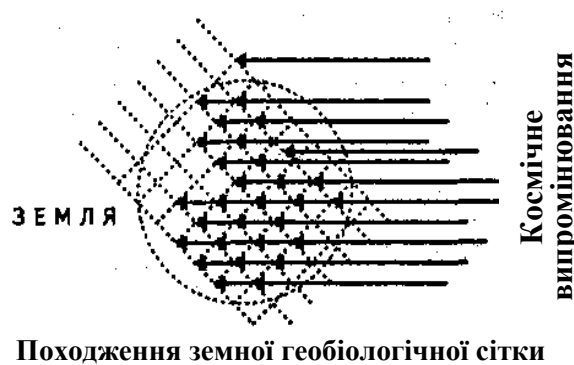
– для об'єктивних небезпек – аналіз інформації про ймовірності виникнення небезпечних ситуацій у будь-яких аспектах та розробка і відпрацювання алгоритму поведінки дій з командою гідів та туристами;

– для суб'єктивних небезпек – детальна розробка маршруту, графіку та режиму подорожі, програми обслуговування, навчання туристів навичкам порятунку в ймовірних небезпечних ситуаціях.

Зневага цим заходам або відсутність навичок їх проведення веде до підвищення небезпеки подорожі.

Природні небезпеки в екологічному туризмі. Під час планування подорожі і відпочинку необхідно враховувати вплив небезпек, які можуть трапитися: геоаномальних зон та небезпечних фізико-географічних явищ і процесів.

Геоаномальні зони. Планета хворіє через природні процеси: виникнення нових підземних потоків, порожнеч, розламів і тріщин у земній корі, а також через діяльність людей – створення гігантських водоймищ, тунелів і штучних островів, інтенсивного видобутку корисних копалин й інших дій, що приводять до руйнування фізичного тіла Землі і є джерелами патології. Геоаномальні зони, зазвичай, збігаються з геологічними аномаліями – розломами, тріщинами в земній корі тощо. Для них характерні гравітаційні, теплові, електромагнітні, геохімічні аномалії, активна міграція різноманітних газів і розчинів у земній корі, підвищена сейсмічна активність.

За своєю формою геоаномальні зони – це смуги, лінії та кільцеві утворення різного діаметра, найбільші з яких розміщені на різних ділянках Землі, зокрема й на території України. Земля розкреслена лініями, що розміщені у вигляді геобіологічної сітки:

- лінії, де Земля *«поглинає»* космічну енергію вважають «плюсовими»; а де *«викидає»* – «мінусовими»;
- перехрестя ліній є тим *згубним місцем*, від якого слід триматися якомога далі, бо воно викликає хвороби в організмі, порушує його енергетичний баланс.

Цікаво, що тварини, у порівнянні з людьми, володіють гострою чутливістю по відношенню до геопатогенних зон: собака ніколи не ляже на перехресті ліній, подалі від «перехрестя» триматиметься свиня, корова, вівця, кінь. Проте, мікроби, паразити, сови люблять «перехрестя», мурахи будують мурашники тільки на «плюсах» або «мінусах», а бджоли в цих місцях краще медоносять.

З більшістю дерев – навпаки: погано ростуть в цих зонах ялина, туя; береза, яка виросла на «мініусі», росте кривою з хворою негладкою корою, напевно намагається вклонитися від «згубного місця» (рис. 4.2).

Рис. 4.2. Геопатогенні зони - згубні місця

Гірше тут розвиваються та плодоносять деякі садові дерева і чагарники. З квітів, найбільш чутливими є кіпрей, мак, льняна звичайна.

На організм людини патогенні зони впливають двояко:

- *діють збуджуючи* (викликають інфаркти, інсульты, неврози, спазми),
- *пригнічуючи* (сприяють виникненню онкологічних захворювань).

Геопатогенні зони (ГПЗ) впливають також на частоту дорожньо-транспортних пригод, на провали і руйнування на дорогах. Кожна дорога має свої постійні аварійні та автокатастрофічні ділянки («долини смерті»).

Крім природних аномальних зон, людство створило штучні (техногенні), обумовлені виробничо-технологічною діяльністю людини (шахти, метро, водопроводи, підземні сховища, звалища побутових і промислових відходів, теплотраси, газо- і нафтопроводи, залізобетонні конструкції та ін.).

4.2. Види небезпек та поради щодо безпеки подорожей

Існує безліч небезпек природного походження, які можуть трапитися під час подорожі: літосферні, атмосферні, гідросферні та біосферні.

Небезпечні фізико-географічні явища і процеси. До основних природних небезпечних процесів відносять: яри, площинний змив, селеутворення, зсуви, обвали і осипища, лавиноутворення, заболочення, засолення, просадочні процеси, карстування, підтоплення, замулювання водосховищ і ставків. Сучасні несприятливі фізико-географічні процеси є на території України (рис. 4.3).

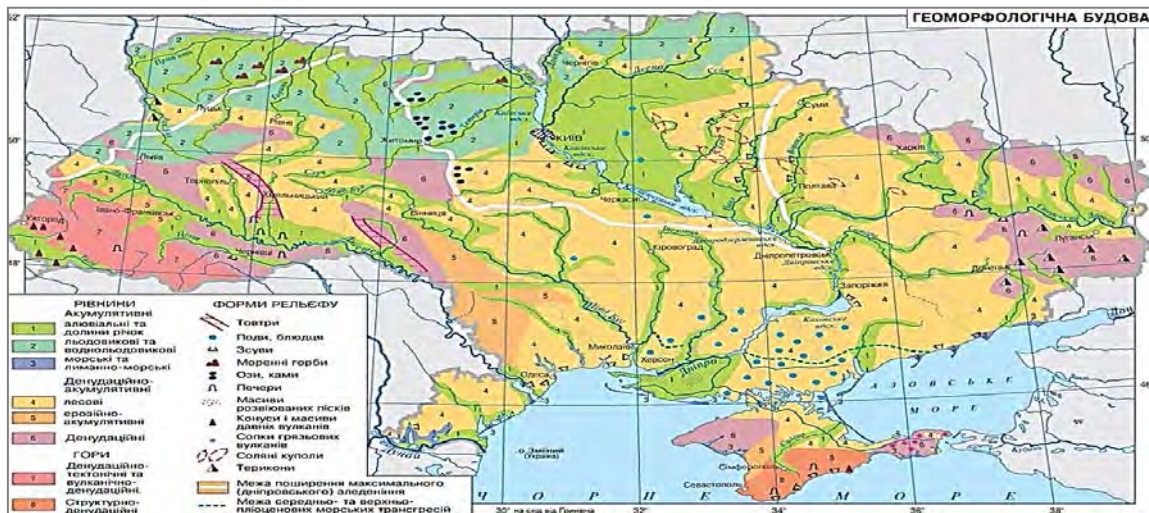

Рис. 4.3. Несприятливі фізико-географічні процеси [46]

Кольором на карті позначені природні зони, а різними значками – кількість небезпечних явищ.

Літосферні процеси є найбільш небезпечними, адже пов'язані з проявами сил надр, а також з рельєфом. До літосферних небезпек відносять селі, зсуви, снігові лавини, вивітрювання, обвали, осипи, каменепади (рис. 4.4).

Рис. 4.4. Несприятливі фізико-географічні процеси на території України

Селевий потік – це дуже стрімкий русловий потік, який раптово виникає в басейнах невеликих гірських річок і складається із суміші води та уламків гірських порід. Характеризується різким підняттям рівня води, пульсаційним (хвильовим) рухом, короткочасністю дії (1-3 год.) та значним ерозійно-аккумулятивним ефектом. Про наближення селю свідчить гуркіт.

Зсув – зміщення мас гірських порід по схилу під впливом сили тяжіння. Причинами є природні та антропогенні чинники, дія яких ослаблює сили зчеплення у гірському масиві: підмивання, підрізання чи розроблення укосу, ослаблення міцності порід внаслідок зміни їхнього фізичного стану при зволоженні, розушільненні, вивітрюванні, порушенні природного стану.

Снігові лавини – це небезпечне природне явище в горах, коли стає значною товщина снігу або під час відлиг. У разі виникнення лавини потрібно відійти убік або сховатися за навислою скелею, при цьому головна небезпека туман – втрата видимості і можливості виходу на лавинонебезпечний схил. Для кожного гірського району характерні свої умови утворення лавинної небезпеки.

Вивітрювання – це процес змін та руйнування мінералів і гірських порід на земній поверхні та поблизу неї під впливом фізичних, хімічних і біотичних чинників. Внаслідок вивітрювання утворюються різні мінерали та гірські породи, а також ерозійні форми рельєфу.

Чимало небезпек пов'язано з горами та сходженнями на них, де завжди *можливий каменепад*, обумовлений процесами руйнування гір в результаті вивітрювання. Причиною каменепадів також можуть бути необережні дії туристів: скидання вільно лежачих каменів при русі, опора при русі на блоки, які відкололися від скелі тощо.

Осипи й скупчення каміння також є досить небезпечними, оскільки скупчення каміння має малу стійкість: коли людина потрапляє на осип, каміння може прийти в рух, що загрожує травмою. Небезпеку перебування на осипі можна оцінити за кольором каміння: світле є небезпечнішим адже свідчить про наявність свіжих відломків і подряпин.

Атмосферні небезпеки потребують окремої уваги. Практично в усіх турах, які здійснюють на природі, важливу роль відіграють погодні умови, а отже, і їх передбачення. Щоденна ймовірність опадів в Україні становить 25-50%. Це означає, що протягом подорожі тривалістю в 4 доби і більше майже гарантовано буде дощ. Особливу увагу слід приділяти небезпечним *атмосферним явищам*: грозі, пиловій бурі, хуртовині, високій та дуже низькій температурі (рис. 4.5).

Гроза

Пилова буря

Волна ерозія

Рис. 4.5. Атмосферні небезпеки

Гроза – одне з найнебезпечніших природних явищ в горах: при її наближенні необхідно піти з гребня, віднести у бік все металеве спорядження і сховатися під скельними виступами на сухому майданчику; під час злив, які супроводжуються блискавками, необхідно уникати перебування на відкритих місцях; знаходячись у лісі, не слід стояти під найвищими деревами, особливо небезпечним є перебуванням під дубами і тополями.

Дощ, снігопад, вітер і сніжна буря є серйозними загрозами безпеки туризму: можуть привести до переохолодження організму туриста; особливо на гребневих маршрутах можуть досягти значної сили, а несподіваний порив викликати втрату рівноваги, порвати намет; льодовикові тріщини, особливо прикриті снігом, небезпечні тим, що в них можна провалитися. Тому туристи повинні йти у зв'язках по закритому снігом льодовику.

Пилова буря – небезпечне метеорологічне явище, зумовлене перенесенням сильним вітром (15 м/с і більше) у період тривалого бездощів'я значної кількості пилу, частинок сухого ґрунту, піску, що спричинює значне погіршення видимості [31, с. 94]. Утворення пилових бурь залежить від наявності рослинного покриву, фізично-механічної структури ґрунту, ступеня його зволоження тощо. На території України пилові бурі здебільшого мають локальний характер, лише у південних і східних областях вони можуть розвиватись на значних площах.

Гідросферні небезпеки пов'язані з водою: повені, затори, водна ерозія, перебування на воді, під водою та на кризі.

Водна ерозія – процес розмивання або змивання ґрунтів і гірських порід тимчасовими чи постійними водними потоками [29, с. 157]. В Україні, за даними Держкомзему, на площину водної ерозії припадає 17%. Площинного змиву різної інтенсивності зазнає близько 25% території України, ярами та прилеглими до них землями зайнято понад 32 тис. км². Водна ерозія залежить від кліматичних умов, водності потоків, стійкості гірських порід до розмивання, особливостей рельєфу, рослинного покриву. Водна ерозія завдає великої шкоди навколишньому середовищу: спричинює поверхневе змивання і розмивання родючого шару ґрунту, призводить до утворення ярів, замулювання річок та озер.

Замулювання водойм, заплави, заростання водних об'єктів, засолення вод є також важливими небезпеками для природного середовища і туризму (рис. 4.6).

Замулювання малої річки.

Заплава річки.

Стадія заростання

Рис. 4.6. Гідросферні небезпечні процеси для довкілля

Замулювання водойм – процес заповнення улоговин (водосховищ, озер, ставків) наносами, які надходять з водозбору під час повеней, паводків і внаслідок *абразії* берегів. А відкладаючись на дні вони утворюють мули і сапропелі. Внаслідок замулювання поступово зменшується об'єм водойм, вони міліють, заростають водяною рослинністю, заболочуються. Невеликі водосховища і ставки щороку замулюються на 1-11% об'єму, великі водосховища – на 0,08-0,22% [30, с. 63].

Заплава – відносно рівна (плоска) частина річкової долини, періодично затоплювання водою під час повеней чи паводків. Під час повені відбувається винесення на заплаву та відкладання на ній алювіальних наносів (галька, пісок і пилуваті частинки), що поступово підвищує рівень заплави [30, с. 64].

Заростання водних об'єктів – процес трансформації *водної екосистеми* у болотну та лучну внаслідок заповнення ложа водойм рослинними рештками, забруднення водойм побутовими та промисловими *стічними водами*, зарегульованості річок, розораності і забудови прибережних зон. Якісний та кількісний склад заростей, характер їх поширення є своєрідним маркером екологічного стану водного об'єкта [30, с. 65].

Засолення вод – перевищення звичайної фонові концентрації солей у поверхневих водних об'єктах внаслідок дії антропогенних і природних чинників: зменшення надходження води з водозбірних площ внаслідок зарегулювання річкового стоку, його безповоротного використання на промислове, господарсько-питне водопостачання, зрошення, а також забруднення промисловими стічними водами з високим вмістом солей [30, с. 66].

Окремо потрібно сказати і про перебування на воді, під водою та на кризі. У гірських районах при сильних опадах повінь може сформуватися протягом доби, в такому разі необхідно уникати низинних ділянок, особливо віддалених від людей. В екологічному туризмі слід додержуватися таких основних вимог:

- *перехід річки вбрід* потрібно рухатися проти течії, тіло також має бути трохи нахилено назустріч течії; у взутті пересуватися безпечніше; загубившись, можна йти уздовж річки, яка обов'язково виведе до людей;

- *при перебуванні туристів у човні, катамарані* не слід перевантажувати та розхитувати судно; бажано мати на собі рятувальні жилети, при виникненні швидкого сильного вітру (загрози перевернути човен) потрібно швидко гребти до берега;

- *у дайвінгу* при перебуванні під водою з використанням аквалангу слід мати поряд досвідченого напарника, перші спроби виконувати на невеликій глибині і з використанням рятувальної мотузки, не занурюватися у складних місцях і за умов розбурханого моря;

- *у разі пересування по кризі* слід дотримуватися таких порад: надавати перевагу місцям, де є свіжі сліди інших людей; уникати місць, вкритих снігом та де є швидка течія. Обережність має бути від самого берега, де легко підсковзнутися. Ідучи по льоду, бажано не відривати ніг від нього. Якщо лід почав тріщати чи на ньому з'явилася вода, слід повертатися. За будь-яких

обставин небезпечним є біг. Рухаючись по льоду, не слід тримати руки в кишені. Бажано мати палку в руці. Не можна перевіряти міцність льоду ударом ноги, це краще робити палкою. Рюкзак слід повісити на одне плече, а коли ситуація стає небезпечною, краще тягти його за собою на мотузці.

Досвідчені рибалки знають, що вибратися з ополонки допомагають металеві стрижні (цвяхи, викрутки), які тримають про всяк випадок у кожній руці – встромивши їх у кригу, можна вибратися з ополонки.

Вплив біологічних чинників представляє велику небезпеку для здоров'я і життя туристів, яких є дуже багато, а саме: патогенні мікроорганізми і продукти їх життєдіяльності; отруйні рослини, тварин, плазуни і комахи, які є переносниками інфекційних захворювань, викликають опіки, алергічні та інші токсичні реакції. Попередження впливу дії даних факторів ризику на туристів здійснюється:

- дотриманням встановлених санітарних норм і правил обслуговування;
- застосуванням устаткування і препаратів для дезінфекції, дезінсекції, стерилізації та дератизації виробничих процесів;
- використанням знаків безпеки та інформуванням туристів про небезпечних тварин, риб, плазунів, рослинах, ареали поширення яких збігаються з туристським маршрутом; про те, як уникнути небажаних контактів і які екстрені заходи слід вжити у разі отримання травми.

Психофізіологічні фактори ризику, такі, як фізичні і нервово-психічні перевантаження, теж можуть викликати значний розлад здоров'я. Виключення або зниження впливу даних факторів ризику досягається:

- раціональною побудовою програми обслуговування туристів, графіків переміщення за маршрутом, що передбачають достатні умови для нормальної життєдіяльності людини (сну, задоволення санітарних і побутових потреб);
- урахуванням психофізіологічних особливостей туристів при формуванні туристської групи;
- дотриманням ергономічних вимог до використовуваного туристського спорядження та інвентарю, транспортних засобів, меблів.

Загальні поради щодо безпеки подорожей. Загалом безпекою вважають стан захищеності людини та суспільства. Це поняття є протилежним поняттю «небезпека», під яким розуміють потенційне джерело негативного впливу. Почнемо із загальних порад.

1. Вирушаючи в подорож доцільно детально вивчити маршрут. Для цього годяться всі можливі засоби, зокрема, Інтернет-ресурси. Дуже зручними для туристів, які подорожують у Карпатах і Гірському Криму, є карти масштабу 1 : 75 000 (в 1 см – 750 м), укладені Державним науково-виробничим підприємством «Картографія». На цих картах різним кольором *показано основні туристичні маршрути*. На місцевості їм відповідають зручні стежки. Багато з цих стежок проходять гребнями гір, і саме цими стежками варто пересуватися. Додамо, що на картах подано номери телефонів загонів аварійно-рятувальної служби, а також місцевих готелів.

2. Плануючи подорож, дуже важливо з'ясувати погоду, яка очікується. Таку можливість надає Український Гідрометцентр (сайт – www.meteo.com.ua), а також відповідні установи інших країн. Звичайно погоду прогнозують на 5 діб наперед, що для екотурів у цілому достатньо. У разі несприятливого прогнозу подорож або відмінюють, або переносять. Доцільно цікавитися прогнозом погоди і під час подорожі використовуючи мобільний зв'язок та радіозв'язок.

3. Напередодні подорожі важливо скласти список необхідних речей, до яких обов'язково входить хоча б маленька аптечка. До її складу мають бути включені перексид водню, йод, бинт, лейкопластир, а також ліки, якими звичайно користується турист. Аптечку розміщують так, щоб її можна було швидко знайти і скористатися.

4. До найважливіших речей у подорожах належать сірники (разом із сухим пальним – у поліетиленовому пакеті), ніж, голка з нитками. Вони важать мало, а користь від них може бути значною.

5. Взуття не повинно бути абсолютно новим. Бажано взяти додаткову пару, принаймні тому, що взуття може намокнути. Одяг має бути зручним і теплим. Майже в усіх походах можливий дощ, отже, потрібна поліетиленова накидка (плащ) чи куртка з капюшоном.

6. У будь-якій подорожі, навіть короткій, не можна залишатися зовсім без документів. Їх перелік визначається умовами, зокрема подорожжю у власній країні чи за кордоном. Бажано, аби документів було щонайменше два. Хоча б один із документів має бути постійно із собою. Документи для кращого збереження доцільно покласти у поліетиленовий пакет. Це особливо важливо у подорожах на воді та у дощових умовах. Корисно, насамперед у подорожах за кордоном, мати в мобільному телефоні фотознімки власних документів, зокрема закордонного паспорта.

7. Гроші беруть із певним надлишком і кладуть щонайменше у 2 місця.

8. Їжа має бути калорійною і такою, що швидко готується, наприклад, вівсяні пластівці.

9. Дуже ризиковано вирушати наодинці. У будь-якому разі хтось має бути проінформованим про наміри подорожі – принаймні одна близька людина.

10. Під час самої подорожі не варто без потреби ризикувати. «Зрізання» маршруту збільшує ймовірність небезпеки. Передусім це загрожує падінням, втратою орієнтира, пошкодженням шкіри та одягу гілками дерев і кущів.

11. Якщо починається дощ, його бажано перечекати. Це дає змогу не лише залишитися сухим, а й уникнути падіння і травмування.

12. До ночівлі потрібно готуватися принаймні за годину до настання темряви. Головні вимоги до відповідного місця: безпека, наявність води і дров.

4.3. Екологічний стан району подорожі та природоохоронна діяльність

В індустрії туризму в процесі задоволення туристського попиту та завдяки росту масовості туризму збільшується антропогенне навантаження, що здійснюють туристи на природні і культурно-історичні туристські ресурси. Воно зростає прямо пропорційно темпам росту кількості туристів.

Екологічний стан району подорожі. Організаторам подорожей потрібно мати хоча б мінімальні знання про екологічний стан місцевості: про загальне забруднення навколишнього середовища та стан забруднення окремих природних сфер – атмосферного повітря і водних ресурсів.

Екологічний стан будь-якої території можна оцінити використовуючи карти про загальне забруднення навколишнього середовища (рис. 4.7).

Рис. 4.7. Загальне забруднення навколишнього середовища України

Загальне найвище забруднення навколишнього середовища (за ступенем екологічної катастрофи) спостерігається в чорнобильській зоні. Надзвичайно і дуже забрудненими є зона Степу і АР Крим. Найбільше шкідливих речовин викидають в атмосферне повітря підприємства східного регіону (Донбасу). Самим забрудненим містом є Кривий Ріг, його підприємства мають найбільші викиди шкідливих речовин в атмосферу.

Плануючи відпочинок на морі варто брати до уваги панівний напрямок течій, адже у східній частині Південного берега Криму якість води звичайно краща, ніж на захід від Ялти. Особливу увагу слід приділяти наявності сертифікації пляжів, адже існує близько 30 вимог, яким має відповідати пляж: їх потрібно прибирати, не допускається купання тварин, вода має відповідати санітарним стандартам.

Загрози біорізноманіттю живих організмів. На біорізноманіття живих організмів значно впливає діяльність людини (вирубування лісів розорювання земель, осушування боліт, зрошування, створення водосховищ і т. ін.), яка змінює чи знищує цінні види рослин і тварин, не враховуючи їхніх самовідновлювальних можливостей.

В Україні майже повністю вивчено біорізноманіття рослин і тварин:

– видів біоти налічується до 70 тис. – флора налічує майже 27 тис. видів, серед яких близько 5 тис. судинних рослин (дикорослих – 4523, в культурі –

понад 500), грибів і міксоміцетів – 14-15 тис., водоростей – 4720, лишайників – 1322, мохів – 763–800; серед них 1,7% дерева, 6% чагарниками, з них 63% є багаторічними, 7,3% дворічними та 21,7% однорічними трав'янистими видами рослин [29, с. 87].

– видів фауни налічується понад 45 тис.: 836 хребетних (ссавців –198, птахів – 400, плазунів –21, земноводних – 17, риб – 200); понад 44 тис. безхребетних (у т. ч. членистоногих –38 тис.), з яких на комах припадає 35 тис., нематод – понад 3 тис, найпростіших – майже 2 тис.

Найбільш вивчене біорізноманіття біосферних і природних заповідників (табл. 4.3).

4.3. Біорізноманіття окремих заповідників України

Таксономічні групи організмів	одиниць				
	Поліський	Канівський	Асканія-Нова	Карпатський	Карадазький
Судинні рослини	604	974	1316(515)	1062	1169
Мохоподібні	139	138	57	440	76
Водорості	376	266	285	465	538
Лишайники	140	170	55	392	94
Гриби та міксоміцети	42	1120	388	262	63
Ссавці	39	51	67	65	29
Птахи	180	226	272	179	210
Плазуни	7	8	5	9	8
Земноводні	11	11	4	13	4
Риби	19	50	8	22	89
Комахи	537	7800	958	1623	1752
Багатоніжки	-	42	7	31	1
Павукоподібні	-	200	186	341	310
Ракоподібні	-	130	4	1	127
Молюски	-	150	14	76	70
Черви кільчасті	-	65	2	31	51
Черви круглі	-	-	-	37	41
Найпростіші	-	800	29	-	69

Джерело:[29, с. 87]

За головний об'єкт біорізноманіття приймають існуючі в природі популяції видів живих організмів, які мають здатність самовідновлюватися. Одиницею оцінювання біорізноманіття є сумарна кількість видів *еукаріот* (рослини, тварини, гриби) та *прокаріот* (віруси, бактерії, синьо-зелені водорості): в конкретній *екосистемі* враховують також внутрішньовидові структурні одиниці (популяції, раси, сорти, біо-, еко-, гено- та фенотипи); по усіх рівнях видового різноманіття (*біоценозах, екосистемах, ландшафтах*) враховують життєву *форму організмів* (дерева, квіти, трави, мохи), яка створює домінуючий аспект угруповання і значною мірою регулює біорізноманіття.

Тропічні ліси, в яких зосереджено до 90 % усіх видів організмів Землі, є найбагатшими на біорізноманіття екосистемами. Тому саме з лісами пов'язана половина видів організмів, що перебувають на межі зникнення: аналіз 10 тис. видів дерев (з відомих 100 тис.) свідчить, що стан майже 6 тис. з них є загрозливим (рис. 4.8) – чим темніший колір, тим вище загроза зникнення.

Рис. 4.8. Загрози біорізноманіттю [29, с. 86]

Основні напрями збереження біорізноманіття:

- охорона біорізноманіття природних угруповань створенням заповідних об'єктів і еко мереж невиснажливого використання природних ресурсів;
- збереження біорізноманіття видів шляхом створення насінневого і генетичного банків у ботанічних садах, зоо- та дендропарках.

Чисельність видів тварин різних континентів, що перебувають під загрозою зникнення проілюстровано рис. 4.9.

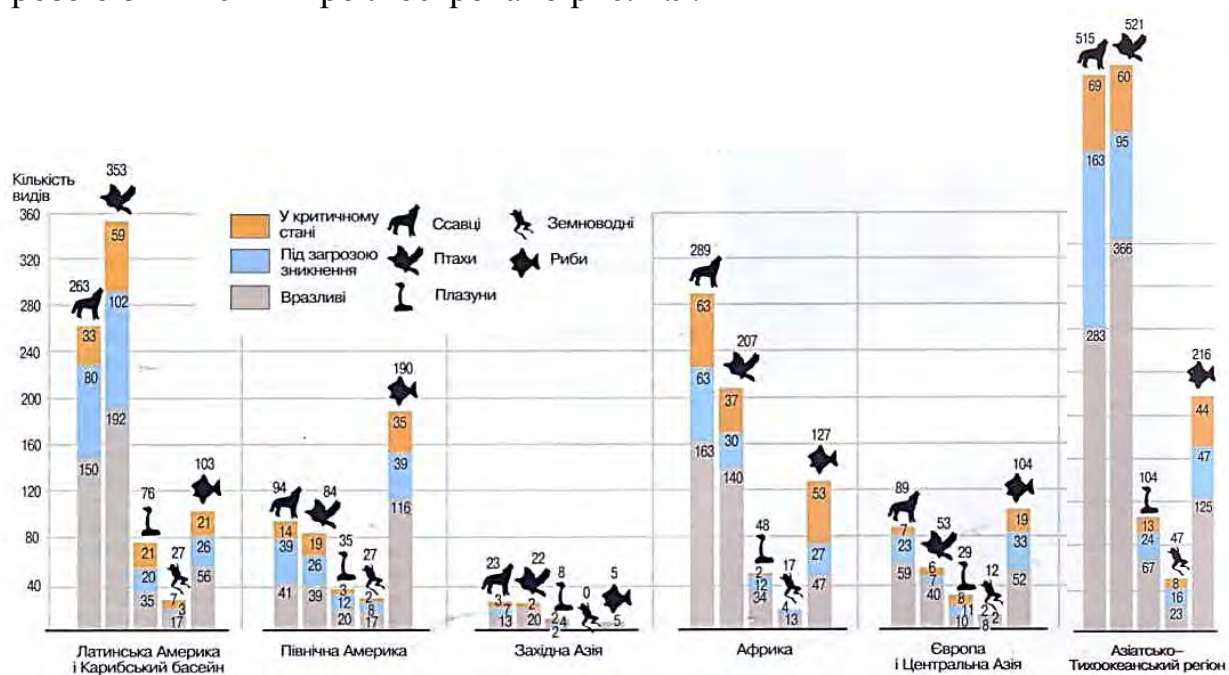

Рис. 4.9. Чисельність видів тварин, що перебувають під загрозою зникнення [29, с. 87]

Найбільші загрози біорізноманіттю всіх видів тварин, що знаходяться на межі зникнення, спостерігається в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, Карибському басейні та Латинській Америці.

Природоохоронна діяльність в екотуризмі. Для ефективного управління впливом туризму на природні комплекси необхідні регулятивні та організаційно-управлінські заходи, що мають свою специфічну сферу застосування та об'єкти управлінського впливу.

До основних видів природоохоронної діяльності відносяться:

- *охорона природи гірських територій*: Карпати – потребують застосування природо-зберігаючих технологій на лісосіках і лісосплаві. Гірський Крим – збереження лісової флори і фауни;

– *охорона природи рівнинних територій складається з:* охорони земель, протидефляційних заходів, лісосмуг для захисту ґрунтів від розвіювання, насадження дерев та кущів для закріплення розвіюваних пісків, боротьба зі зсувами;

– *охорона природи морських акваторій:* охорона чистоти вод від забруднення морським транспортом та комунально-побутовими стоками; збереження чистоти вод рекреаційного призначення;

– *охорона вод на недостатньо зволжених територіях гідротехнічної споруди:* водосховища (захист берегів від руйнування), каналів для перекиду стоку річок і зрошення земель; догляд за станом водотоків і водоймищ, найбільших систем (водоочисних та охолоджуючих), попередження забруднення вод нафтопродуктами та важкими металами;

– *охорона атмосферного повітря* – у населених пунктах та у промислових центрах;

– *охорона рослин і тварин* – догляд за лісом та лісовідновлення, збереження лісової фауни, захист культурної рослинності від шкідників, збереження степової фауни, збереження водної і водно-болотяної фауни.

Особливої охорони потребують зникаючі, рідкісні ендемічні, реліктові види організмів. Основні аспекти збереження та невиснажливого використання біорізноманіття регулюються національним законодавством та положеннями Конвенцій про біорізноманіття (*Convention on Biological Diversity*).

Найавторитетнішим довідником щодо статусу біорізноманіття є *Червоний список МСОП (IUCN)* – найповніший світовий список видів тварин і рослин, які мають охоронний статус у всьому світі, якій видає Міжнародна спілка охорони природи (МСОП) [31, с.362].

В Україні до різних категорій МСОП (за даними 2006 р.) віднесено: рослин – 15 видів; безхребетних тварин – 30; риб – 71; амфібій – 20; рептилій – 8; птахів – 353, ссавців – 85 видів [31, с. 363].

У Європі для захисту тваринного і рослинного світу створено *Європейський червоний список* тварин та рослин, що, перебувають під загрозою зникнення, та рекомендація щодо його застосування. В Україні Європейський Червоний список береться до уваги під час вирішення питання щодо занесення певних видів до Червоної книги України, а також планування та здійснення заходів щодо їх збереження чи відтворення.

Червона книга України (ЧКУ) – офіційний державний документ, який містить перелік рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, а також узагальнені відомості про сучасний стан цих видів та заходи щодо їх збереження й відтворення. Об'єкти ЧКУ належать до природних ресурсів загальнодержавного значення й підлягають особливій охороні. Вони можуть перебувати як у державній, комунальній, так і в приватній власності. Для видів тварин і рослин, занесених до ЧКУ, встановлюють особливий правовий режим, що полягає у забороні або обмеженні їх використання. Законодавство України

встановило підвищену адміністративну, цивільну та кримінальну відповідальність за знищення чи пошкодження об'єктів ЧКУ, заподіяння шкоди середовищу їх перебування.

4.4. Виховання екологічного ставлення людини до природи

На сучасному етапі передумовою переходу суспільства до сталого розвитку, одним із шляхів гармонізації взаємодії людини і природи є виховання екологічного, етичного і естетичного ставлення людини до природи.

Виховання екологічне – це процес формування гуманного, відповідального, бережливого ставлення людини до природи як унікальної цінності; утвердження в поглядах, переконаннях, моральних установках принципів раціонального природокористування, готовності до природоохоронної діяльності. Екологічне виховання тісно пов'язано з морально-етичним, патріотичним, естетичним, фізичним і трудовим та іншими напрямками виховання (рис. 4.10).

4.10. Виховання екологічне [29, с. 135]

Виховання екологічне пов'язано з екологічною освітою і базується на екологічних знаннях в туризмі. Однак наявність екологічних знань за відсутності відповідного ставлення до природи не гарантує екологічно доцільної поведінки особистості. Саме ставлення визначає характер цілей взаємодії з природою, її мотивів, готовність обирати ту чи іншу стратегію поведінки, стимулює екологічно доцільні вчинки.

Провідними ідеями виховання екологічного є визнання первинності та об'єктивності законів природи; не протиставлення людини і природи; сприйняття природних об'єктів як рівноправних суб'єктів, партнерів взаємодії; збалансованість прагматичної і непрагматичної мотивацій взаємодії з природою. Зберігати всі частини природного механізму – це перший принцип охорони природи.

Питання для самоконтролю

1. Екологічний ризик і чинники небезпек в екотуризмі.
2. Назвати природні небезпеки в екологічному туризмі.
3. Геоаномальні зони, сутність, види, значення.
4. Назвати небезпечні фізико-географічні явища і процеси для туризму.
5. Які види небезпек Ви знаєте?
6. Охарактеризувати екологічний стан району подорожі та відпочинку.
7. Чому в екологічному туризмі слід приділяти велику увагу до питань безпеки?
8. Природоохоронна діяльність в екотуризмі, її суть, види.
9. Назвати загрози біорізноманіттю живих організмів.
10. Що собою являє Червона книга України?
11. Червоний список МСОП і Європейський червоний список, якій їх зміст і правовий режим?
12. Що розуміють під етикою природи: землі, лісів, ландшафтів.
13. Як Ви розумієте естетичне ставлення до природи?
14. В чому суть естетичних властивостей ландшафту?

Домашнє завдання

1. Ознайомитись із сайтом Державної служби України з надзвичайних ситуацій.
2. Побудувати карти екологічних небезпек в регіоні (районі, області).
3. Підготувати реферат і презентацію з екологічного ризику і небезпек в екотуризмі.

РОЗДІЛ 2

ОБ'ЄКТИ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ УКРАЇНИ

ТЕМА 5

Заповідні території та об'єкти природно-заповідного фонду

- 5.1. Території та об'єкти природно-заповідного фонду.
- 5.2. Біосферні заповідники.
- 5.3. Природні заповідники.
- 5.4. Заповідні урочища.

Туристична діяльність найбільшого розвитку набула серед територій та об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) в біосферних заповідниках, національних природних і регіональних ландшафтних парках: сьогодні в Україні діють 4 біосферні заповідники, 48 національних природних та 77 регіональних ландшафтних парків, де створено 43 еколого-інформаційні центри, 36 музеїв природи, сотні спеціально облаштованих місць для відпочинку та біля 150 екологічних стежок. Існування об'єктів ПЗФ є підказкою того, що саме потрібно відвідати в тому чи іншому регіоні.

5.1. Території та об'єкти природно-заповідного фонду

Природно-заповідний фонд – це сукупність ділянок суходолу і водного простору, виділених з метою підтримання загального екологічного балансу та збереження природної різноманітності ландшафтів, тваринного і рослинного світу. Його існування, функціонування і розвиток регулюється Законом України «Про природно-заповідний фонд України»[31, с. 150].

До природно-заповідного фонду належать природні території та об'єкти, а також штучно створені об'єкти, яким внаслідок їх унікальності, типовості, непоновлюваності надано особливий охоронний правовий статус. До них, зокрема, належать:

- *усі категорії територій та об'єктів*: природні й біосферні заповідники, національні природні й регіональні ландшафтні парки, заповідні урочища, заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні й зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва;
- *курортні та лікувально-оздоровчі території*;
- *рекреаційні зони, водозахисні та пожезахисні природні смуги, водоохоронні зони*;
- *водно-болотні угіддя* загальнодержавного та міжнародного значення;
- *рідкісні й такі, що перебувають під загрозою зникнення*, види тваринного і рослинного світу, занесені до Червоної книги України;
- *природні рослинні угруповання*, занесені до Зеленої книги України;
- *природні об'єкти, що мають особливу наукову цінність* та деякі інші категорії.

До системи територій та об'єктів особливої державної охорони включають території, на яких збереглися майже незмінні чи частково змінені природні ландшафти.

Розміщення заповідних територій. До заповідних територій відносяться заповідні території міжнародного, загальнодержавного та місцевого значення. Їх розміщення по території України проілюстровано на рис. 5.1.

Заповідні території загальнодержавного значення:

- заповідники (біосферні і природні) та НПП;
- заказники – ландшафтні, лісові, ботанічні орнітологічні, гідрологічні, зоологічні, карстово-спелеологічні;
- пам'ятки природи – комплексні, геологічні, гідрологічні, ботанічні, зоологічні.

Заповідні території місцевого значення – це регіональні ландшафтні парки.

Заповідні території міжнародного значення:

- об'єкти світової мережі біосферних резерватів;
- водно-болотні угіддя міжнародного значення (Рамсарський перелік);
- транскордонні території охорони природи та сталого розвитку.

Біосферний резерват – територія, яка є частиною світової мережі біосферних резерватів у рамках Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» [29, с. 89].

Біосферний резерват виконує такі функції:

- *природоохоронну* – збереження генетичних ресурсів, видів, екосистем і ландшафтів;
- *розвитку* – сприяння сталому розвитку суспільства;
- *логістичну* – підтримка демонстраційних проектів, екологічна освіта, наукові дослідження з питань охорони природи і сталого розвитку.

Пропозиції про надання території статусу «Біосферний резерват» подають відповідні державні органи країн, які затверджує ЮНЕСКО за умови відповідності певним критеріям.

Станом на 1 січня 2005 у світі налічувалося 440 біосферних резерватів у 97 країнах. На території України є шість біосферних резерватів: Асканія-Нова, Карпатський, Чорноморський – на національному рівні функціонують як біосферні заповідники. Дунайський біосферний заповідник є частиною міждержавного українсько-румунського біосферного резервату «Дельта Дунаю», Карпатський – належать до польсько-словацько-українського біосферного резервату «Східні Карпати» з української сторони, є частиною українсько-польського біосферного резервату «Західне Полісся» [29, с. 89].

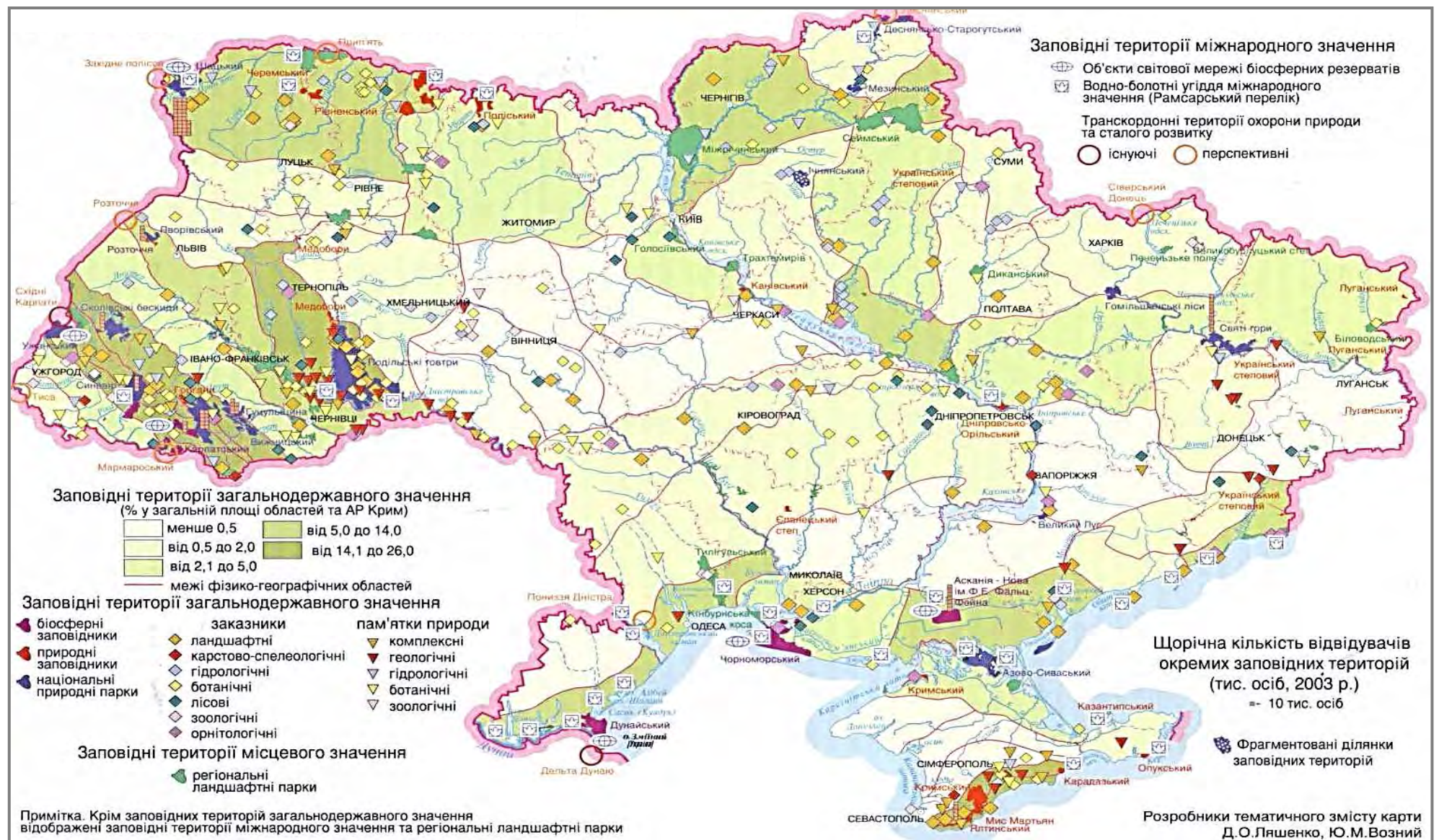

Рис. 5.1. Картодіаграма розміщення заповідних територій загальнодержавного значення по території України

Водно-болотні угіддя міжнародного значення – райони боліт, торфових угідь, водойм, глибина яких при відпливах не перевищує 6 м. Правовий режим цих угідь закріплено Конвенцією про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення головним чином як середовища існування водоплавних птахів (Рамсар, 1971).

До них належать угіддя, що є місцями перебування водоплавних птахів у будь-яку пору року. Тому всі країни спрямовують свою діяльність на збереження як самих водно-болотних угідь, так і водоплавних птахів. З цією метою створюють природні резервати, їхніх флори і фауни. Україна – учасниця цієї Конвенції. На її території розміщено 22 водно-болотних угідь (рис. 5.2), назва яких надана в табл. 2 дод. Д.

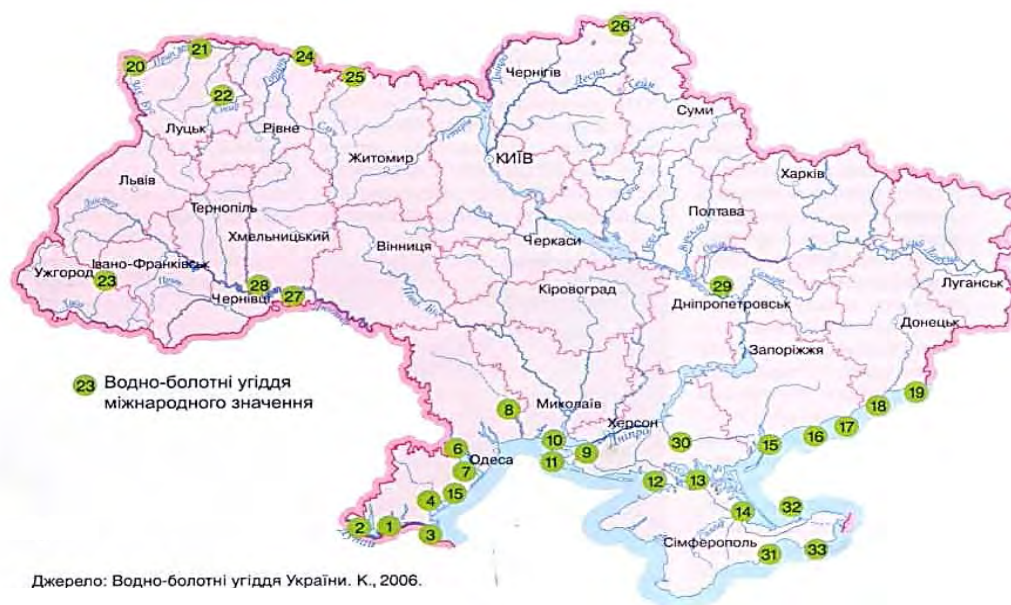

Рис. 5.2. Водно-болотні угіддя України міжнародного значення [30, с. 190]

До них належать: озера Кугурлуй, Картал, Сасик і північна частина Дністровського лиману (Одеська обл.), Каркінітська і Джарилгацька затоки. Центральний і Сідний Сиваш (Херсонська обл. та АР Крим), Ягорлицька затока (Херсонська і Миколаївська області), Молочний лиман, Бердянська коса і Бердянська затока (Запорізька обл.), Крива затока і Крива коса (Донецька обл.), Шацькі озера, заплави річок Прип'яті і Стоходу (Волинська обл.) та ін. (рис. 5.3).

Пониззя Дунаю

Озеро Світязь

Озеро Сасик

Рис. 5.3. Водно-болотні угіддя [29, с. 164]

З метою забезпечення контролю за станом цих угідь складається паспорт, структура і зміст якого відповідають вимогам Рамсарської конвенції. Строк дії паспорта – 10 років, щороку до нього вносять необхідні зміни у вигляді додатків.

Об'єкти природно-заповідного фонду.

Категорії територій та об'єкти ПЗФ створюються з природоохоронною метою. Загалом виділяють 11 категорій об'єктів ПЗФ (табл. 5.1 станом на 1 січня 2008 р.).

5.1. Об'єкти природно-заповідного фонду України

Категорія	Загальнодержавного		Місцевого		Разом	
	кількість	площа, га	кількість	площа, га	кількість	площа, га
1. Природний заповідник	17	164286	-	-	17	164286
2. Біосферний заповідник	4	226320	-	-	4	226320
3. Національний природний парк	19	765870	-	-	19	765870
4. Регіональний ландшафтний парк	-	-	49	627079	49	627079
5. Заказник	304	415372	2430	773414	2734	1188786
6. Пам'ятка природи	132	5758	2972	20559	3104	26317
7. Заповідне урочище	-	-	798	96806	798	96806
8. Ботанічний сад	17	1763	9	154	26	1917
9. Дендрологічний парк	19	1339	29	226	48	1565
10. Зоологічний парк	7	120	5	310	12	430
11. Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва	88	5987	447	7350	535	13337
Всього	607	1586815	6739	1525898	7346	3112713

Джерело: [31, с. 150]

Нині в Україні налічують понад 7 тис. об'єктів ПЗФ загальною площею більше 30 тис. км². Залежно від їх екологічної та наукової цінності об'єкти ПЗФ поділяють на дві групи: загальнодержавного і місцевого значення. Перших помітно менше, ніж других.

Перелічені об'єкти відрізняються завданнями, режимом охорони, рівнем підпорядкування:

- території та об'єкти перших семи категорій створено для охорони переважно природних територій або об'єктів;

- території та об'єкти інших категорій – для охорони колекцій рослин і тварин, а також цінних в естетичному відношенні окультурених територій з переважанням зелених насаджень.

Структура площ об'єктів природно-заповідного фонду України представлена на рис. 5.4.

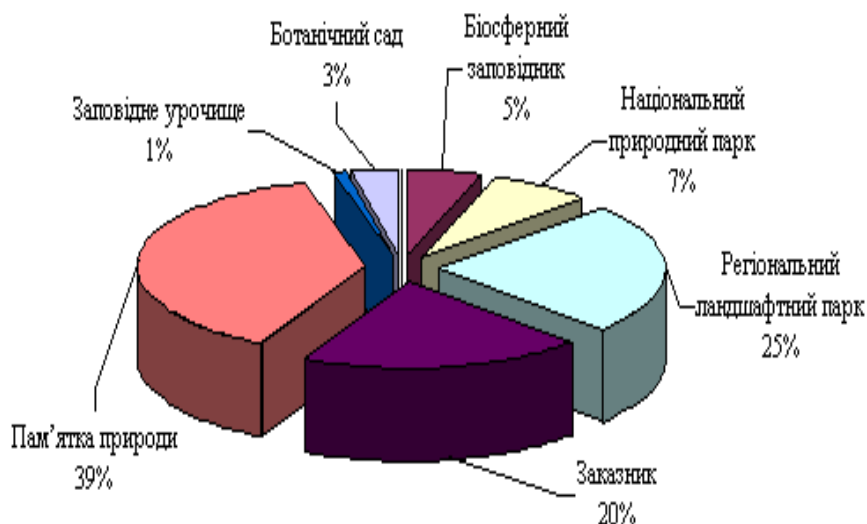

Рис. 5.4. Структура площ об'єктів ПЗФ України
(у відсотках від площі природно-заповідного фонду)

Найбільшу площу в Україні займають пам'ятки природи (39%), регіональні ландшафтні парки (25%) і заказники (20%). Насамперед це пояснюється їх доволі великою кількістю, а також м'якістю вимог щодо господарської діяльності.

Наявні об'єкти ПЗФ підпорядковуються різним відомствам і установам. Найбільше об'єктів загальнодержавного значення створюються указами Президента України і підпорядковують Міністерству енергетики та захисту довкілля України. Регіональні ландшафтні парки і заповідні урочища – природно-заповідні території місцевого значення, їх створюють рішеннями обласних рад, ради міст Києва і Севастополя. Території та об'єкти інших категорій можуть бути як загальнодержавного, так і місцевого значення.

Використовують об'єкти ПЗФ лише у природоохоронних, науково-дослідних, оздоровчих і рекреаційних, освітньо-виховних цілях. Головною відмінністю заповідників від інших об'єктів є те, що вони не передбачають відпочинок відвідувачів, перебування яких обов'язково погоджують з керівництвом заповідника і супроводжується працівником заповідника. Те саме стосується багатьох інших об'єктів ПЗФ.

У багатьох об'єктах ПЗФ є певний штат, більшість якого набирають з місцевих жителів. Кількість штатних працівників в установах ПЗФ України приблизно становить 4,5 тис. осіб.

До найбільш відвідуваних належать національні природні парки «Голосіївський», «Святі Гори», «Карпатський», «Шацький», дендрологічний парки «Софіївка» та «Олександрія», деякі ботанічні сади.

Розміщення об'єктів ПЗФ по території України представлено на рис. 5.5.

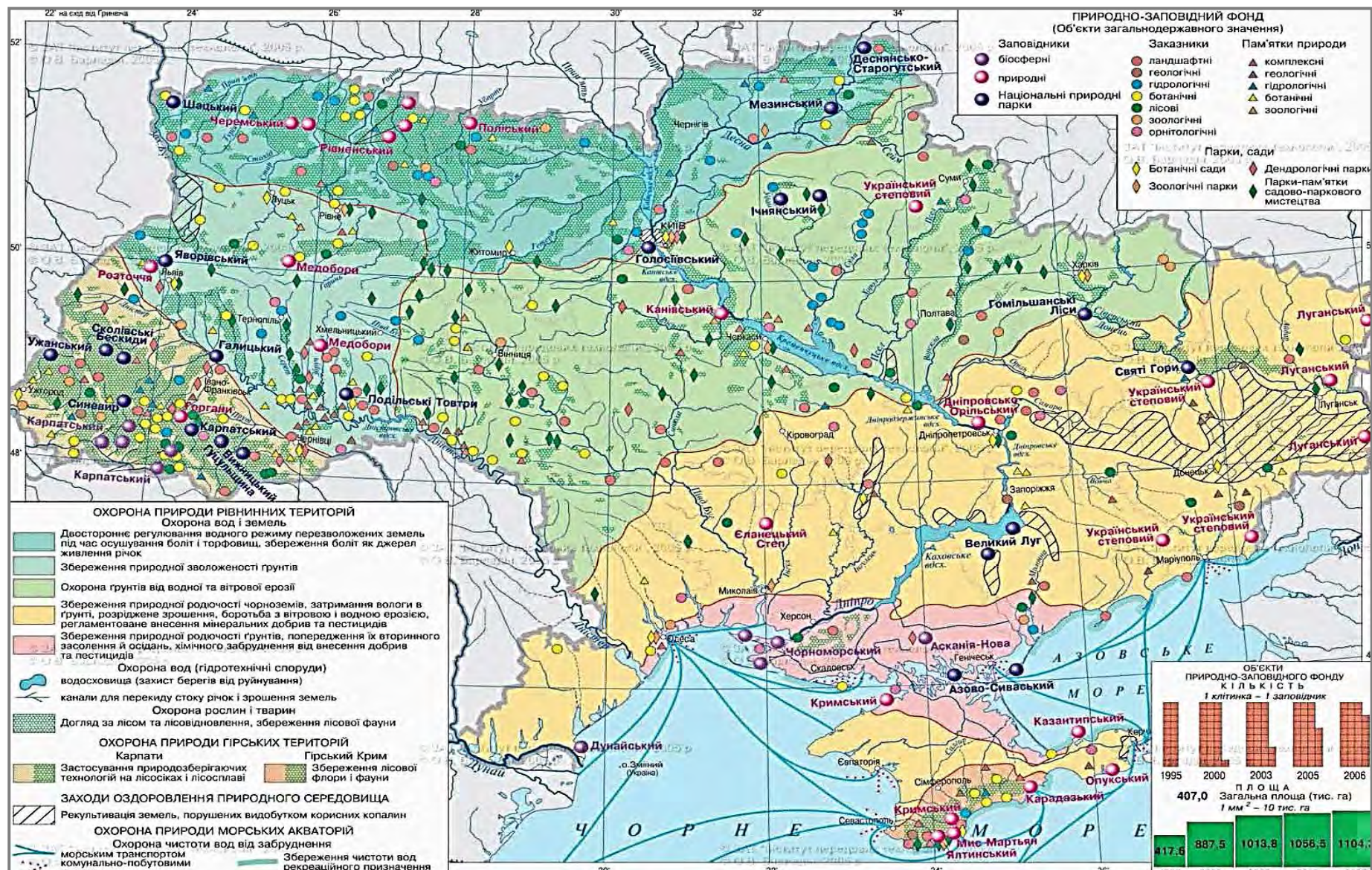

Рис. 5.5. Карта природно-заповідного фонду України

Найважливіші об'єкти природно-заповідного фонду України проілюстровано на рис.5.6.

Рис. 5.6. Найважливіші об'єкти природно-заповідного фонду України

Розташування природних заповідників надано на рис. 5.7.

Рис. 5.7. Розташування заповідників [47]

Розміщення заповідників за кількістю і розмірами площ ілюструє картодіаграма рис. 5.8.

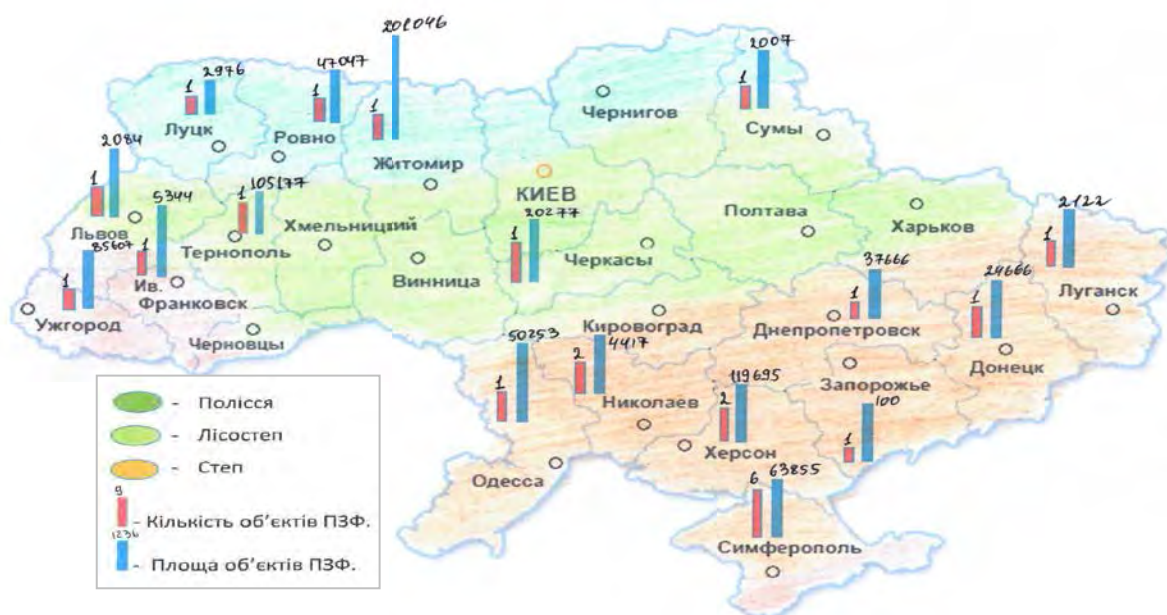

Рис. 5.8. Картодіаграма заповідників України
Джерело: побудовано Сивобородьком К. (с-т каф.туризму)

До загальної кількості заповідників входять 4 біосферні і 19 природних заповідників, що мають різні функції і різне значення.

5.2. Біосферні заповідники

Біосферний заповідник – це територія природно-заповідного фонду України загальнодержавного значення. Створюється як державна природоохоронна установа з метою збереження у природному стані типових природних комплексів та вивчення їх змін під дією антропогенних факторів навколишнього природного середовища [29, с. 89]. У межах біосферного заповідника виділяють функціональні зони: заповідну, регульованої заповідності, буферну, антропогенних ландшафтів.

Заповідна зона призначена для суворої охорони природних комплексів, за своїми завданнями і режимом вона близька до природного заповідника.

Буферна зона включає ділянки, виділені з метою зменшення негативного впливу на заповідну зону господарської діяльності на прилеглих територіях. У цій зоні діє ряд обмежень на природокористування.

Зона антропогенних ландшафтів охоплює території, які використовують в господарстві без значних обмежень. Призначена для вивчення впливу антропогенних факторів на природу, розроблення наук, основ раціонального природокористування і реалізації проектів, спрямованих на гармонізацію відносин людини і природи.

Крім земель, наданих у постійне користування, біосферні заповідники можуть включати землі інших користувачів. Біосферні заповідники є національним аналогом біосферних резерватів, світова система яких

функціонує в рамках ЮНЕСКО. В Україні всі біосферні заповідники є водночас біосферними резерватами. Станом на 1 січня 2006 в Україні є 4 біосферні заповідники: Асканія-Нова, Дунайський, Карпатський, Чорноморський.

Кожен біосферний заповідник та національний природний парк мають у своєму складі науковий, еколого-освітній та рекреаційний підрозділи з висококваліфікованими спеціалістами, які проводять фотополювання і різні спостереження за птахами й іншими представниками тваринного світу.

Хоча в Законі України «Про природно-заповідний фонд», не говориться про використання цих заповідників у туризмі, насправді ця сфера існує і приносить певні кошти, необхідні для виконання покладених на заповідники функцій.

Нині в Україні створено чотири біосферні заповідники, кожен з яких є чарівним куточком природи. Розміщення заповідників по території України представлено на рис. 5.9.

Рис. 5.9. Розташування біосферних заповідників України

Найважливіші відомості про біосферні заповідники України надано у табл. 5.2.

5.2. Найважливіші відомості про біосферні заповідники України

Назва	Площа, тис. га	Розташування	Підпорядкування
1. Асканія-Нова	33,3	Херсонська обл., Чаплинський р-н, смт Асканія-Нова	НААН України
2. Чорноморський	109,2	Херсонська обл., Голопристанський р-н, м. Гола Пристань	НАН України
3. Дунайський	50,2	Одеська обл, Кілійський р-н, м. Вилкове	НАН України
4. Карпатський	57,9	Закарпатська обл., м. Рахів	Міненергетики та захисту довкілля

Розгляд Біосферних заповідників надається нижче.

Заповідник **Асканія-Нова** (Херсонська обл.): загальна площа 33 тис. га, з яких 11 тис. га є ділянка заповідного степу, буферна зона – 7 тис. га, зона антропогенних ландшафтів – 5 тис. га, дендропарк – 250 га, зоопарк – 78 га (рис. 5.10).

Рис. 5.10. Біосферних заповідників Асканія Нова

Заповідник підпорядковано Національній академії наук України, і це сприяє проведенню тут наукових досліджень.

Чорноморський біосферний заповідник (Херсонська і частково Миколаївська обл.) – це найбільший з-поміж інших біосферних заповідників України: площа 109 тис. га, переважну частину якої складає акваторія моря (Ягорлицька та Тендрівська затоки) (рис. 5.11)

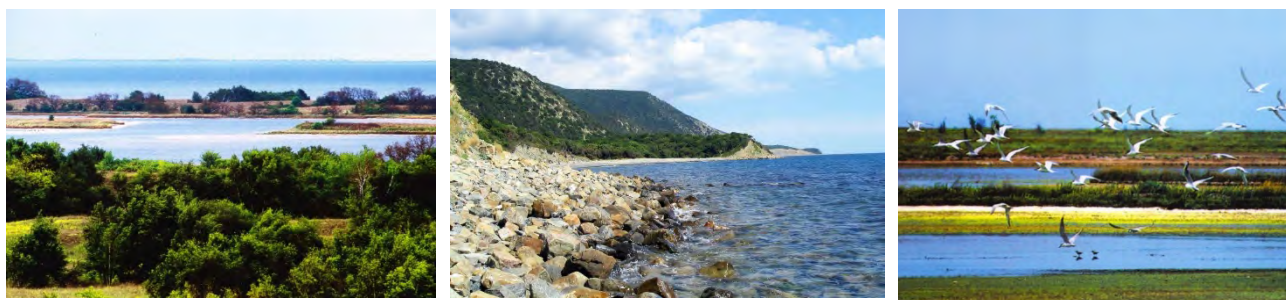

Рис. 5.11. Чорноморський біосферний заповідник

Загальна довжина берегової лінії 489 км, сухопутна частина охоплює шість материкових ділянок і кілька островів, які відзначаються надзвичайним багатством флори і фауни. Кількість видів судинних рослин – 728, з них 24 види, занесені до ЧКУ, 17 видів – до Європейського Червоного списку, 3 – до Червоного списку МСОП [31, с.369].

Найбільша цінність заповідника – *орнітофауна*: понад 300 видів птахів, з-поміж яких чимало занесено до Червоної книги України, понад 100 видів птахів гніздяться у заповіднику, найчисленніші з яких гага звичайна, пелікан рожевий, зуйок морський, кулик-сорока, ходуличник, з рідкісних видів тут регулярно зимують орлан-білохвіст, кроншнеп великий, дрофа, сорокопуд сірий.

Заповідник є науково-дослідною установою з дослідження проблем заповідної справи, базою для навчання майбутніх фахівців та центром екологічної освіти в регіоні.

Дунайський біосферний заповідник створений в дельті Дунаю площею 50 тис. га (рис. 5.12).

Рис. 5.12. Дунайський біосферний заповідник

Його територія належить до степової підзони і занесена до мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО.

Рослинність різноманітна: представлена водними, повітряно-водними, болотними, лучними, галофітними, псамофітними та лісовими типами. Тут є рідкісні для України і південної Європи угруповання з домінуванням меч-трави болотної, золотобородника цикадового, водяного горіха плаваючого, сальвінії плаваючої, плавуна щитолистого. У флорі 950 видів судинних рослин, з них 16 занесено до ЧКУ, три види (гвоздика бессарабська, жовтозілля дніпровське та козельці дніпровські) – до Європейського Червоного списку.

Багатим і різноманітним є тваринний світ: з хребетних – найчисленнішими є птахи (понад 250 видів), найвідомішими з них є *пелікани*, а птахи *косар* і *коровайка* занесені до Червоної книги України. Крім птахів в заповіднику налічують понад 100 видів риб.

Карпатський біосферний заповідник (Закарпатська обл.), занесено до мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО: площа 58 тис. га, вся територія представляє мало порушені лісові та високогірні лучні екосистеми: на *гірських* ділянках переважає ялиновий, у передгір'ї – буковий, який вважають візитівкою заповіднику (рис. 5.13).

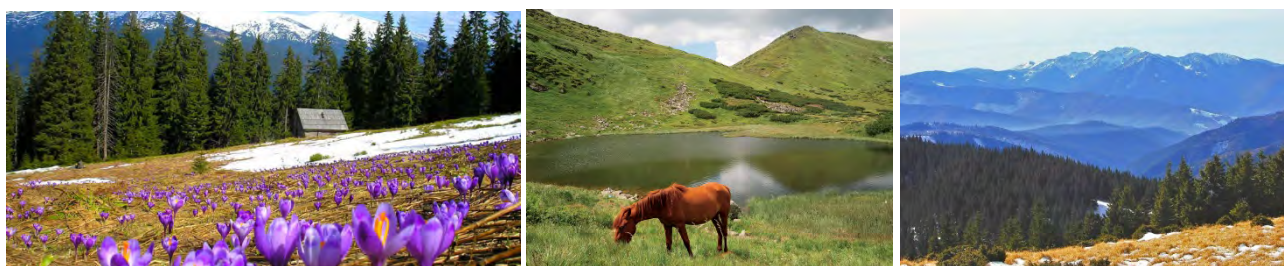

Рис. 5.13. Карпатський біосферний заповідник

Вік деревостану тут сягає 100 років і більше. У лісах спостерігаються популяції ведмеда бурого карпатського, рисі звичайної, kota дикого, вовка, беркута, полоза лісового. З рослин зустрічаються рідкісні види – тис ягідний, медунка Філярського та інші.

З огляду на велику площу і різноманітність природних умов тут охороняються 1288 видів вищих судинних рослин, 64 види ссавців, 13 видів

земноводних, 23 види риб, близько 15 тис. видів безхребетних тварин [30, с. 159]. До Червоної Книги України занесено багато видів: рослинного світу – 183, тваринного світу – 84.

Суттєвий науковий інтерес становлять Виноградівські Чорна гора і Юлівська гора, де трапляються степові елементи флори і низькорослі дубові фітоценози, а також Долина нарцисів, де охороняється унікальна рівнинна популяція нарциса вузьколистого.

5.3. Природні заповідники

Природні заповідники – це, відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд», природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, створюють для збереження типових або унікальних природних комплексів, охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки та вивчення процесів, що тут відбуваються.

Головна мета їх створення – збереження природи – накладає на туристичну сферу певні обмеження: у заповідниках обмежено вільне відвідування, строго регламентується поведінка відвідувачів, яких супроводжують працівники, що проводять екскурсії.

В Україні нині налічують 19 природних заповідників, які розміщені на території більш-менш рівномірно (табл. 5.3).

5.3. Природні заповідники України (на 01.01.2014)

№ з/п	Назва	Площа, тис. га	Розташування	Рік створення
1	Поліський	20,1	Житомирська	1968
2	Древлянський	30,8	Житомирська	2009
3	Рівненський	42,3	Рівненська	1999
4	Черемиський (Маневицький)	3,0	Волинська	2001
5	Канівський	2,0	Черкаська	1923
6	Розточчя	2,1	Львівська	1984
7	Медобори	10,5	Тернопільська	1990
8	Михайлівська цілина	0,88	Сумська	1937
10	Український степовий	3,3	Донецька, Запорізька	1988
11	Луганський	2,1	Луганська	1975
12	Дніпровсько-Орільський	3,8	Дніпропетровська	1990
13	Єланецький степ	1,7	Миколаївська	1996
15	Горгани	5,3	Івано-Франківська	1996
16	Карадазький	2,9	АР Крим	1979
17	Кримський	44,2	АР Крим	1923
18	Ялтинський гірсько-лісовий	14,5	АР Крим	1973
19	Мис Март'ян	0,24	АР Крим	1973
22	Казантипський	0,45	АР Крим	1998
23	Опукський	1,6	АР Крим	1998

Джерело: [31, с. 147]

Наведені дані свідчать, що наявні заповідники дуже різняться за розміром, за своєю природою та їх суспільною роллю: деякі є відомими і добре відвідуваними, в інших туристи є рідкістю, але саме їх існування є поштовхом для відвідання туристами, оскільки вони досить добре репрезентують природу України. Найбільша кількість їх у Криму, що пояснюється унікальністю природи півострова. Кілька заповідників розташовано на Поліссі біля кордону з Білоруссю у зоні мішаних лісів. Збереженню природи тут сприяли доволі

складні умови для господарювання, зокрема надмірна зволоженість та обмаль корисних копалин. Розгляд основних природних заповідників надається нижче.

Поліський природний заповідник (Житомирська обл.) розташований на півночі зі своєрідними флорою та фауною (рис. 5.14).

Рис. 5.14. Поліський природний заповідник

Типові ландшафти – великі болотні масиви, соснові ліси на еолових пісках, старі природні ліси, унікальні водно-болотні угруповання. Переважають соснові ліси, зокрема середньовікові – зеленомохові, чорнипеві, лишайникові, сфагнові, а також березово-соснові. Флора заповідника включає 607 видів вищих судинних рослин, 139 – мохів та 140 – лишайників, десятки видів грибів і водоростей. Тваринний світ заповідника є різноманітним за видовим складом і багатим за чисельністю: 45 видів ссавців, 195 – птахів, 11 – земноводних, 7 – плазунів, бл. 1000 – комах та 19 – риб. Із ссавців поширені козуля, заєць сірий, свиня дика, бобр, лисиця, вовк. З рідкісних тварин тут мешкає рись звичайна [31, с. 119].

Заповідник є регіональним науковим і екопросвітницьким центром. Наукові дослідження пов'язані з вивченням біорізноманіття рослинного і тваринного світу. На базі заповідника організовані природничий та краєзнавчий музеї.

Рівненський природний заповідник – один із найбільших поліських заповідників України, загальнодержавного значення (рис. 5.15).

Рис. 5.15. Рівненський природний заповідник

Складається з чотирьох лісо-болотних масивів загальною площею 42,3 тис. га; виявлено близько 600 видів вищих рослин, з яких найбільшу площу займають соснові ліси, поширена також береза, листяні ліси (з деревами граба, вільхи, іноді дуба) трапляються фрагментарно; у складі болотних масивів переважають мезотрофні (перехідні) болота. Важкодоступність цих території сприяла тому, що тут збереглося чимало рідкісних видів рослин і тварин, 30 з

яких занесено до ЧКУ: з вищих рослин – *орхідні* та деякі види плаунових, із ссавців – борсук європейський, видра річкова, бобер європейський, горностай, рись звичайна, зубр.

Черемиський природний заповідник (Волинська обл.) має загальнодержавне значення, є найменшим з-поміж чотирьох «поліських» заповідників (рис. 5.16).

Рис. 5.16. Черемиський природний заповідник

Характерними є лісові та болотні ландшафти: ліси (переважно соснові й вільхові) займають 64% території, болота – 34%, водні екосистеми (озера, струмки, канали) – 0,9%, луки – 0,4 %. Природна флора вищих судинних рослин представлена 762 видами – тут росте 25% всіх рідкісних видів рослин Полісся; у фауні заповідника – 227 видів хребетних тварин, з них – 49 ссавців, 141 птахів, 18 риб, 12 земноводних, 7 плазунів [31, с. 363].

Канівський природний заповідник (Черкаська обл.) є одним із найстаріших в Україні (рис. 5.17).

Рис. 5.17. Канівський природний заповідник

Заповідник знаходиться у зоні Лісостепу. Охоплює ділянку на правому березі Дніпра, а також прилеглі острови. Заповідник об'єднує три різні за природними особливостями частини: надзаплавну, вкриті лісами яри та пагорби, де розміщені всесвітньо відомі Канівські археологічні пам'ятки: Велике та Мале Скіфські городища.

Рослинний покрив ділянок заплави представлений угрупованнями водної, прибережно-водяної, лучної та лісової рослинності: більша частина заповідника зайнята лісом: домінують граб, дуб, липа; у флорі – виявлено 781 видів водоростей, 170 лишайників, 138 мохів, 981 вид судинних рослин; у

заповіднику налічується 1247 видів грибів: 809 мікроміцетів і 445 макроміцетів. У тваринному світі заповідника – 51 вид ссавців, 226 птахів, 11 земноводних, 8 плазунів, понад 10 тис. видів безхребетних, з них найпростіших – понад 8 тис. видів.

Природний заповідник «Розточчя» (Львівська обл.) є частиною Головного Європейського вододілу, де беруть початок річки, що належать до басейнів Чорного і Балтійського морів (рис. 5.18).

Рис. 5.18. Природний заповідник «Розточчя»

Поверхня заповідника – горбисте пасмо асиметричної форми, розчленоване мережею річкових долин. Максимальна висота – 409 м. На території заповідника поєднуються ареали багатьох європейських видів дерев і чагарників: переважають соснові та букові ліси; флора багатим видовим складом: виявлено 885 видів судинних рослин, 212 мохоподібних, 365 грибів, 65 лишайників, 20 видів синьо-зелених водоростей. Тут гніздяться біля 170 видів птахів, зареєстровано 43 види ссавців, типовими є цінні мисливські види: козуля, свиня дика, лисиця, куниця лісова, тхір чорний, заєць сірий; трапляється вовк. Виявлено 17 видів земноводних і плазунів, 2 види плазунів (мідянка та полоз лісовий) занесені до ЧКУ.

Природний заповідник «Медобори» (Тернопільська обл.), площа 10,5 тис. га (рис. 5.19).

Рис. 5.19. Природний заповідник «Медобори»

Складається з двох частин: медоборської частини (9521 га) і філіалу Кременецькі гори (1000 га). Понад 90 % території займають ліси: дубово-грабові, грабово-дубові, ясеневі, грабово-букові, кленово-ясеневі. У трав'яному ярусі переважають зеленчук жовтий, яглиця, навесні – анемони дібровна та жовтецева, ряст порожнистий, рідше – цибуля ведмежа. Близько

200 га займає лучна рослинність, 60 га – степова. Найпоширеніші домінанти степових угруповань – тонконіг вузьколистий і типчак. Виявлено понад 900 – видів вищих судинних рослин, 123 – лишайників, 160 – мохів. Заповідник багатий на тваринний світ: 49 видів ссавців, 187 – птахів, 9 – риб, 11 – земноводних, 7 – плазунів, 1496 – комах.

Природний заповідник «Михайлівська цілина» (Сумська обл.) розташований на відрогах Середньоруської височини з наявною степовою ділянкою (рис. 5.20).

Рис. 5.20. Природний заповідник «Михайлівська цілина»

Його кластерна структура відіграє важливу роль у збереженні й вивченні різних типологічних відмін українських степів, які тут широко представлені. Флора налічує 1531 вид судинних рослин, охороняється 1124 види, з них: 149 – лісових, 88 – лісо-лучних, 141 – лучних, 173 – лучно-степових, 152 – степових, 78 – лучно-болотних, 24 – водяних; рослинність відслонень та осипищ налічує 200 видів. Фауна заповідника є досить типовою для степової зони України. Всього виявлено 54 – вид ссавців, 220 – птахів, 25 – риб, 9 – земноводних, 7 – плазунів, близько 7 тис. – комах.

Український степовий природний заповідник (Донецька обл.) (рис. 5.21).

Рис. 5.21. Український степовий природний заповідник

Заповідник складається з кількох ділянок та ще й досить віддалених: Хомутівського степу, Кам'яних Могил, Крейдяної флори [31, с.316-317].

Хомутівський степ розташований у межах Приазовської низовини. У флористичному складі – 604 види судинних рослин, переважає різнотравно ковиловий степ – виявлено 12 видів ковили.

Кам'яні Могили розташовані у Приазовській височині, значну площу займають скелі, поверхня яких утворена двома пасмами виходів

кристалічних порід. Переважають степові угруповання з домінуванням ковили волосистої, тонконога вузьколистого.

Крейдяна флора – це єдина значна за розміром заповідна ділянка кретофільної (крейджаної) флори в Україні. Рослинність представлена в основному лісами сосни крейджаної, байрачними дубовими лісами, степовими ценозами та угрупованнями крейдових відслонень.

Луганський природний заповідник (Луганська обл.) створено на сході України (рис. 5.22).

Рис. 5.22. Луганський природний заповідник

Це одне з чотирьох відділень, що розкидані на досить великій відстані одне від одного. Символом заповідника є бабак, якого люблять фотографувати туристи.

Дніпровсько-Орільський природний заповідник (Дніпропетровська обл.), площа охоронної зони 3,1 тис. га (рис. 5.23).

Рис. 5.23. Дніпровсько-Орільський природний заповідник

Охороняються природні комплекси заплави і надзапавної піщаної тераси лівобережжя Дніпра. Більшу частину заповідника займають ліси; у понижених місцях поширені водна і повітряно-водна рослинність, у заплаві переважають середньо-заплавні ліси. Тваринний світ багатий і різноманітний, зокрема 30 видів ссавців, 162 – птахів, 45 – риб, 6 – плазунів, 9 – земноводних. Гніздяться рідкісні птахи – орлан-білохвіст і кулик-сорока. Має охоронну зону площею 3,1 тис. га. Охороняються природні комплекси заплави і надзапавної піщаної (борової) тераси лівобережжя Дніпра.

Природний заповідник «Єланецький степ» (Миколаївська область) (рис. 5.24).

Рис. 5.24. Природний заповідник «Єланецький степ»

Організований для збереження найбільшої у Правобережній Україні ділянки цілинного степу. Розташований у північній частині Степу, на межі поширення різнотравно-типчаково-ковилових та типчаково-ковилових степів. Територія являє собою яружно-балкову систему. Це зумовило значну різноманітність рослинного покриву заповідника. Виявлено 492 види судинних рослин, 5 видів ковили. Тваринний світ представлений 153 видами хребетних, серед яких найчисленнішими є ссавці (34 види) та птахи (105 видів). Крім того, виявлено 7 видів плазунів і 6 видів земноводних.

Природний заповідник «Горгани» (Івано-Франківська обл.) (рис. 5.25).

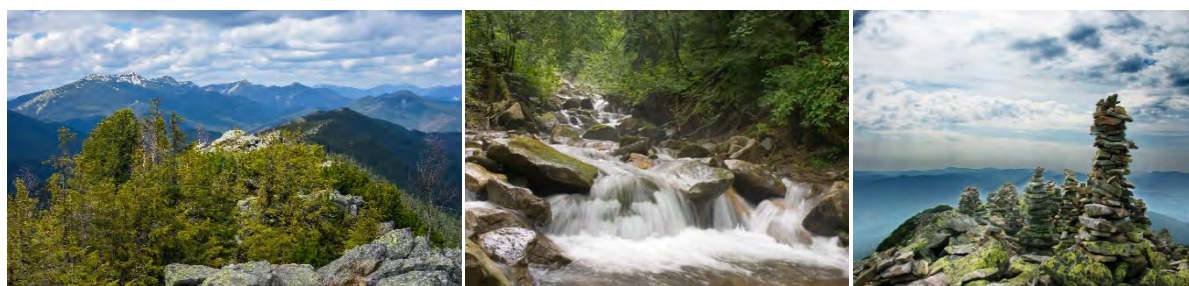

Рис. 5.25. Природний заповідник «Горгани»

Має порівняно невелику площу 5,3 тис. га, як і гірський хребет, який дав йому свою назву. Але, оскільки природні умови тут дуже різноманітні через відмінності у висоті місцевості, він має важливе природоохоронне ґрунтозахисне та водорегулююче значення. У межах заповідника виділяють три рослинні пояси: широколистих лісів, хвойних лісів і субальпійської рослинності, лісова рослинність займає близько 85 % заповідної площі, на який росте 400 видів судинних рослин. Символом заповідника є сосна кедрова європейська: тут налічують понад 2000 дерев цього виду. А взагалі тут найбільш поширена ялина, що сягає найвищої в Українських Карпатах висоти (40 м). У заповіднику водяться 45 видів ссавців, 104 – птахів, 12 – риб, 6 – плазунів, 9 – земноводних, 188 – комах. Представниками тваринного світу є олень благородний і ведмідь бурий.

Карадазький природний заповідник (АР Крим) створено в гірській групі Карадаг – потухлого вулкану, що діяв близько 150 млн років тому (рис. 5.26).

Рис. 5.26. Карадазький природний заповідник

Із загальної площі в 2874 га на сушу припадає 2065, на прибережну ділянку – 809 га. Гірський масив Карадаг представлений великою різноманітністю форм: урвищами, скелями, крутосхилами. Зовсім близько від берега з води постає скеля-острівець Золоті ворота, яка є одним із символів Криму. Різноманітність природних умов та південне розташування заповідника зумовлюють те, що в його межах надзвичайно багатий рослинний і тваринний світ. Тут дуже багато видів, занесених до Червоної книги України: понад 100 видів рослин і понад 200 видів тварин.

Кримський природний заповідник (АР Крим), де знаходяться найвищі вершини Криму: Роман-Кіш і Чатир-Даг, а також одне із семи природних чудес України – Мармурова печера, що розташована в північній частині заповідника (рис. 5.27).

Рис. 5.27. Кримський природний заповідник

До складу заповідника належать і Лебедячі острови в Каркінітській затоці. Заповідною є й частина затоки, що їх оточує (рис. 5.28). Домінантною рослинністю є ліси, які складаються з ялівця, дуба пухнастого і скельного. Зустрічається також сосна кримська. Найбільші площі займають букові та скельно-дубові ліси. Збереглися унікальні реліктові дерева тиса, ялівця смердючого та ін. В гірсько-лісовій частині виявлено близько 1200 видів вищих судинних рослин, з них 74 занесено до ЧКУ. На безлісих вершинах (яйлах) переважає трав'яниста рослинність – близько 400 видів, з них майже 70 ендемічних. Найрідкіснішим ендеміком є смілка яйлинська. В цій частині виявлено 39 видів ссавців, 185 – птахів, 8 – риб, 14 – земноводних і плазунів. Характерною для заповідника є висока чисельність оленя благородного, на яйлах трапляється муфлон. Територія заповідника – одне з останніх місць гніздування в Україні сипа білоголового і грифа чорного.

Рис. 5.28. Лебеді-шипуні

Ялтинський гірсько-лісовий природний заповідник (АР Крим) являє собою досить вузьку смугу, що тягнеться від Фороса до Гурзуфа (рис. 5.29).

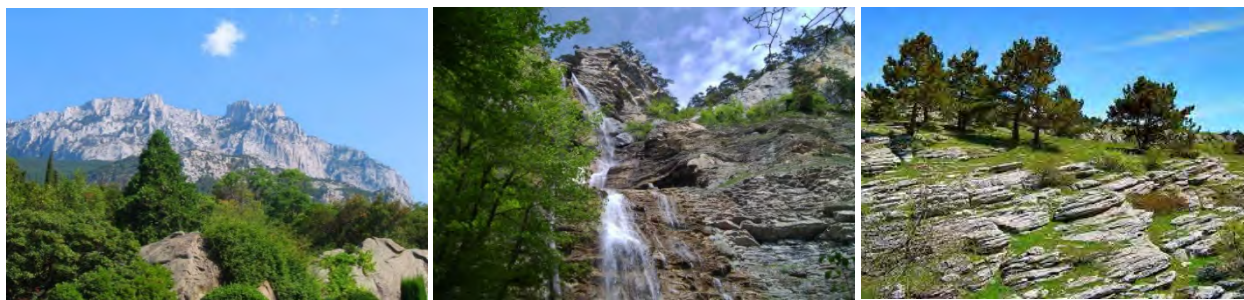

Рис. 5.29. Ялтинський гірсько-лісовий природний заповідник

У межах заповідника височить г. Ай-Петрі – ймовірно, найвідвідуваніша гора України. Її висота 1234 м. Неподалік від неї знаходиться водоспад Учан-Су. Більша частина заповідника вкрита лісом, який складається з дуба пухнастого і скельного, ялівця високого, сосни кримської. Флора заповідника надзвичайно різноманітна, зі значною кількістю ендемічних, рідкісних, зникаючих і таких, що перебувають під охороною. Різноманітна фауна налічує 37 видів ссавців, 150 – птахів, 16 – плазунів і 4 види земноводних. З представників фауни зустрічаються олень благородний, козуля європейська, кабан дикий, лисиця.

Природний заповідник «Мис Март'ян» (АР Крим) є найтеплішим і найменшим у Криму та України (рис. 5.30).

Рис. 5.30. Природний заповідник «Мис Март'ян»

Його площа – лише 240 га, з яких половина є акваторією моря, а половина суходолом. Хоч заповідна територія і невелика, але відзначається багатством видів, занесених до ЧКУ. Тут поширені численні середземноморські види рослин: у флорі всього судинних рослин – 537 видів, з яких 38 занесено до ЧКУ. Фауна представлена 14 видами ссавців, є близько 150 видів птахів; 11 видів тварин занесено до ЧКУ. У морському акваторії виявлено 127 видів водоростей-макрофітів (у т. ч. 50 рідкісних для Чорного моря), 50 видів риб, 40 видів молюсків та багато ін. безхребетних.

Заповідник є природною лабораторією вчених Нікітського ботанічного саду, важливим об'єктом наукового та екологічного туризму.

Казантипський природний заповідник (АР Крим) має вигляд розірваного кільця: крім суходільної ділянки заповідною є прилегла частина Азовського моря (рис. 5.31).

Рис. 5.31. Казантипський природний заповідник

Місцева природа характеризується горбами, що складені вапняком і вкриті сухостеповою рослинністю. Більшу частину заповідної території мають ділянки цілинних ковилових петрофітних і лучних степів, де-не-де є деревна і чагарникова рослинність. Морська рослинність представлена угрупованнями морських трав. У межах заповідника виявлено 20 видів ссавців, 40 – птахів, 8 – плазунів, 2 – амфібій, 80 – риб; зустрічаються коловодні птахи, ховрахи та лисиці, багата за чисельністю і видовим складом ентомофауна.

Опущький природний заповідник (АР Крим) представляє безводну (стосується прісної води) і до того ж майже безлюдну частину півострова, в якій домінує степова рослинність (рис. 5.32).

Рис. 5.32. Опущький природний заповідник

Більша частина території – цілинні кострицево-ковилові степи, солончаки, унікальні чагарникові угруповання, псамофітні фітоценози прибережної смуги. Морська рослинність представлена високопродуктивними угрупованнями бурих і червоних водоростей. У флорі заповідника 452 види судинних рослин, 126 – водоростей, 113 – лишайників, 8 – мікобіоти. Фауна представлена 20 видами ссавців, 141 – птахів, 6 – плазунів, 3 – амфібій, 55 – риб, 27 – ракоподібних і 375 – комах, з них до ЧКУ занесено – 17 видів.

На території заповідника збереглися руїни міста Кіммерик (6 ст. до н. е. – 4 ст. н. е.), підземна цитадель, десятки давніх криниць, скелі-кораблі висотою до 20 метрів (рис. 5.33).

Рис. 5.33. Стародавні руїни міста Кіммерик

5.4. Заповідні урочища

Урочище – просторове генетичне та динамічне поєднання спільних за походженням ландшафтних *фацій* або підурочищ, сформованих на мезоформі рельєфу з єдиною літогенною основою на однорідних поверхневих відкладах; найменший з ландшафтних комплексів локального рангу. Для урочища характерні: спільна для всього комплексу загальна спрямованість основних природних процесів (стоку, міграції хімічних елементів тощо), властиві кожному процесові функціональні й динамічні стани, стійкість і мінливість внутрішніх і зовнішніх масоенергетичних зв'язків між ландшафтоутворюючими компонентами й чинниками, а також певні екостани. Останні визначають переважно антропогенними чинниками, вони залежать від ступеня впливу господарської діяльності на природу та особливостей змін ландшафтних компонентів і урочищ в цілому [31, с.323].

Ряд урочищ, спільних за походженням, просторово об'єднаних, взаємопов'язаних часом свого виникнення і характерними функціонально-динамічними проявами, сформованих на макроформі рельєфу з єдиною літогенною основою, утворюють ландшафтну місцевість.

У широкому розумінні, урочище – ділянка території, що відрізняється від навколишньої місцевості (байрачний ліс, товтровий горб, приморський або подовий степовий солончак, давнє городище тощо). Природні та історичні урочища часто мають власні назви (напр., Дідове озеро, Аскольдова могила).

Розміщення заповідних урочищ по території України надано на картодіаграмі (рис. 5.34).

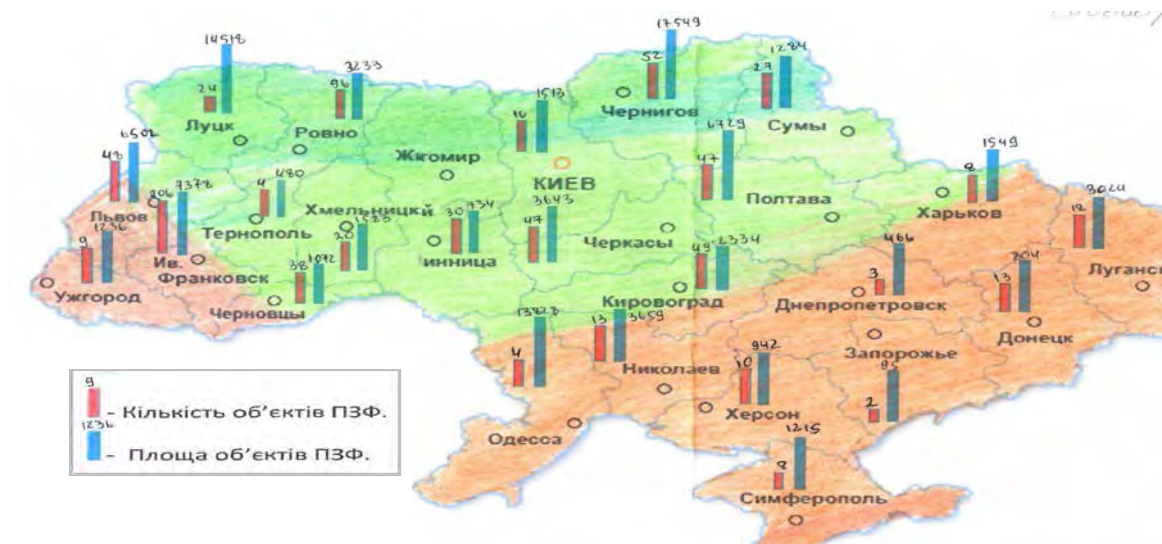

Рис. 5.34. Картодіаграма заповідних урочищ України
Джерело: побудовано Сивобородько К.(ст-т каф. туризму)

На території України дуже багато заповідних урочищ (793) загальною площею 95,4 тис. гектарів (табл. 5.4).

5.4. Заповідні урочища

Адміністративні одиниці	Кількість	Площа, тис. га	Адміністративні одиниці	Кількість	Площа, тис. га
А	1	2	А	1	2
АР Крим	8	1,2	Одеська	4	13,8
Вінницька	30	0,7	Полтавська	47	6,7
Волинська	24	14,5	Рівненська	96	3,2
Дніпропетровська	3	0,5	Сумська	27	1,3
Донецька	13	0,8	Тернопільська	4	0,5
Житомирська	-	-	Харківська	8	1,5
Закарпатська	9	1,2	Херсонська	10	0,9
Запорізька	2	0,1	Хмельницька	20	1,6
Івано-Франківська	206	7,4	Черкаська	47	3,6
Київська	16	1,5	Чернівецька	38	1,1
Кіровоградська	49	2,3	Чернігівська	52	17,5
Луганська	18	3,0	м. Київ	-	-
Львівська	48	6,5	м. Севастополь	1	0,02
Миколаївська	13	3,7	Всього	793	95,4

Цей розподіл у зональному розгляді є дуже нерівномірним (табл. 5.5).

5.5. Заповідні урочища по зональному розподілі

Природні регіони	Кількість об'єктів	Площа, га	
		загальна	середня
Захід	425	34419	81
Центр	288	35369	123
Схід	44	5938	135
Південь	36	19662	546
Всього	793	95388	120

Ранжируваний і зональний розподіл урочищ по території України свідчать про найбільшу і найменшу кількість об'єктів та їх розміщення по зонах (рис. 5.35).

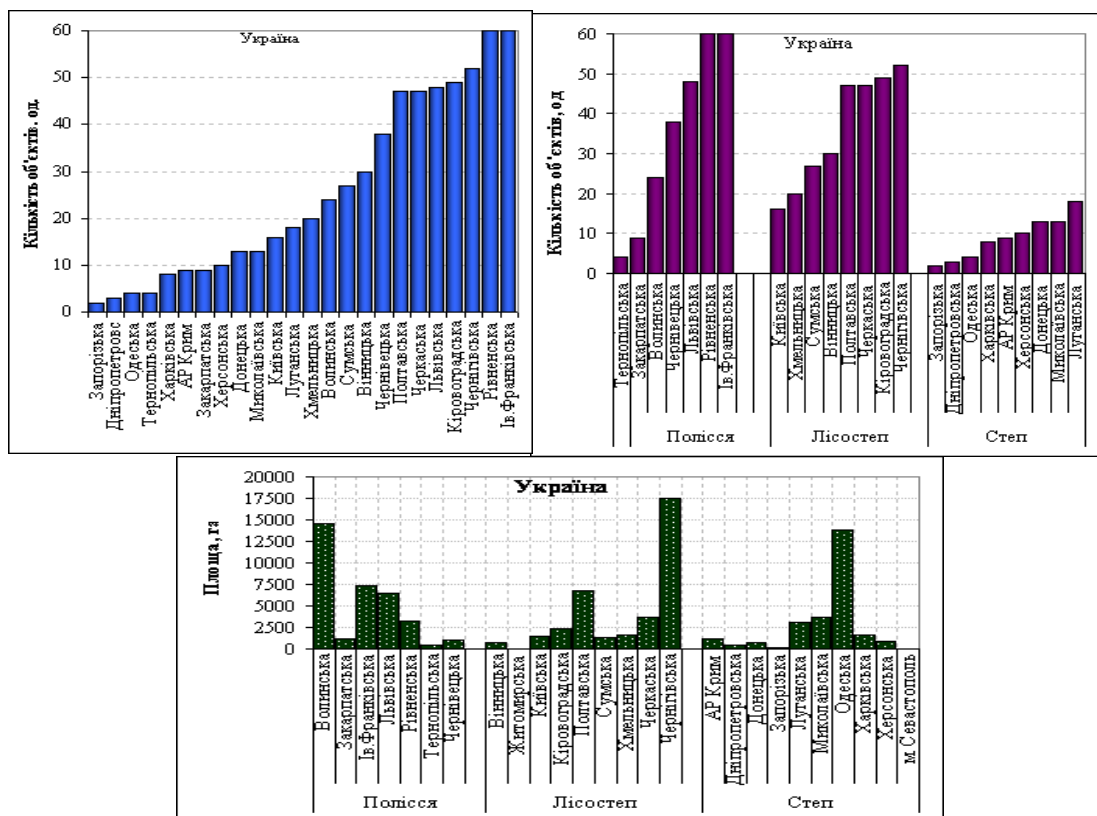

Рис 5.35. Розподіл урочищ по регіонах

Найбільша кількість урочищ сформована у Івано-Франківській (206) і Рівненській (96), а найменша – у Запорізькій (2) областях. Лише одна Житомирська область взагалі не має урочищ.

Розглянемо деякі з них.

Урочище Паськове (Дніпропетровська обл.) – ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення, площа 56 га (рис. 5.36).

Являє собою суцільний байрачний лісовий масив (єдина в області кленово-берестова діброва природного походження) у верхів'ях великої балкової системи лівобережжя р. Домоткані. Є постійний струмок, на берегах якого росте ясенева діброва з кленом гостролистим. Добре розвинений узлісний комплекс, де домінують зарості терну степового.

Рис. 5.36. Урочище Паськове

Флора різноманітна, включає такі рідкісні види, як анемона лісова, горицвіт весняний, дзвоники скупчені. Є види, занесені до ЧКУ, серед рослин – рястка Буше, сон чорніючий, тюльпан дібровний. Фауна: з тварин – вусач великий дубовий західний, стрічкарка орденська малинова та сатурнія мала. Водяться також гадюка степова східна, борсук, горностай та ін. Типовими для урочища є кам'яна куниця, тхір лісовий, козуля, свиня дика, різні види кажанів. Важливий осередок гніздування хижих птахів (шуліки чорного, яструбів великого та малого, канюка). Урочище є еталонною байрачною екосистемою Правобережної України.

Урочище Скит Манявський (Івано-Франківська обл.) – лісовий заказник загальнодержавного значення, площа 362 га (рис. 5.37).

Рис. 5.37. Урочище Скит Манявський

Зберігається унікальний природний комплекс Прикарпаття з ялицевими, ялиново-буково-ялицевими лісами, єдиним в області місцем зростання *модрини польської*, занесеної до ЧКУ, мальовничим озером і скельними утвореннями.

Крім ялинових лісів, які тут переважають (65 %), значні площі займають рідкісні насадження (25 %) ялиці білої, а також еталонні мішані деревостани з ялини і бука (10 %), які мають *грунтозахисне і водорегулююче значення*. Більшість насаджень середньовікові (50–80 років). Є корінні рослинні угруповання ялицевих та смереково-буково-ялицевих насаджень, занесені до ЗКУ. З тварин, що водяться в заказнику, характерними є ведмідь бурий, олень карпатський, дятел зелений. На території заказника розташований монастир Скит Манявський, заснований у 1611 р., пам'ятка історії та культури, в якому діє історико-архітектурний музей. Ця пам'ятка архітектури є вдалим поєднанням гірського рельєфу, фортифікаційних оборонних та християнських культових споруд. Весь комплекс має велике природоохоронне, лісівниче, естетично-виховне та історичне значення.

Питання для самоконтролю

1. Яку роль відіграють об'єкти ПЗФ у розвитку екотуризму?
2. Назвати заповідні території загальнодержавного і місцевого значення.
3. Назвати склад заповідних територій: заповідників, заказників, пам'яток природи.
4. Заповідні території місцевого значення: сутність, склад.
5. Назвати заповідні території міжнародного значення.
6. Біосферний резерват: поняття, функції, значення.
7. Водно-болотні угіддя міжнародного значення, розташування, склад, правовий режим.
8. Основні об'єкти ПЗФ України: склад і структура площ
9. Біосферні заповідники: сутність, склад, значення.
10. Особливості Українського степового природного заповідника.
11. Природні заповідники: сутність, склад, значення.
12. Заповідні урочища: сутність, склад, значення.
13. Особливості урочища «Скит Манявський».

Домашнє завдання

1. Розглянути кількісний склад та розміщення заповідних територій по зонах України.
2. Побудувати діаграми розміщення заповідних територій по зонах України.
3. Об'єкти природно-заповідного фонду нанести на карту України (області, району).
4. Зробити презентацію заповідні території та об'єкти природно-заповідного фонду України.

ТЕМА 6

Національні природні й ландшафтні парки

- 6.1. Національні природні парки.
- 6.2. Регіональні ландшафтні парки.
- 6.3. Пам'ятки природи.
- 6.4. Пам'ятки всесвітньої культурної і природної спадщини.

Парк – у широкому значенні – сукупність певних об'єктів на одному місці, призначеному для відпочинку: деревні насадження, поєднання зелених насаджень (і, звичайно, малих архітектурних форм) з алеями, квітниками і водоймами. Існує багато видів парків: природні – ландшафтні, пейзажні, морські рекреаційні, гірські з багатою дендрофлорою і фауною та природно-антропогенного походження – міські, ботанічні сади, дендропарки (дендрарії), дендрологічні, зоологічні (зоопарки), парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. Залежно від підпорядкування, вони поділяються на національного і місцевого значення [31, с. 84].

Природні парки – це природоохоронні території, основу яких становлять природні комплекси та об'єкти, які мають значну екологічну та естетичну цінність і призначені для використання в освітніх і рекреаційних цілях.

Парк ландшафтний, парк пейзажний, парк англійський – парк, основу якого становить природний ландшафт [31, с. 86]. Планування території вільне: доріжки прокладають непрямолінійно, пристосовуючи до рельєфу; дерева та кущі не формують; водойми, масиви дерев та гаї у плані не мають правильної геометричної форми; гаї, окремі дерева та кущі розташовують мальовничо на тлі газону; не змінюють природні русла струмків. Парки ландшафтні виникли в Англії на початку 18 ст. Появі їх сприяло ознайомлення європейців з улаштуванням парків у Китаї та Японії.

В Україні у більшості парків поєднано ландшафтне та регулярне планування, але, якщо за площею значно переважають ділянки з пейзажним плануванням, такі парки називають **ландшафтними**. Найвизначніші ландшафтні парки України: *Олександрія, Софіївка, Тростянець, Алупкінський парк*.

Парк морський – ділянка суходолу або острова та прилеглої акваторії моря чи океану, що облаштована для охорони флори й фауни та надання рекреаційних послуг [31, с. 86]. Розрізняють два типи *парків морських* – прибережний та підводний (функціонують окремо або утворюють єдиний ансамбль). Є також парки морські, створені виключно для захисту і збереження біоти, й такі, в яких дозволено перебування людей для туризму і відпочинку. Парк морський може бути самостійною установою або частиною

заповідника. Парки морські мають різну спрямованість: біологічну, геологічну, історичну, розважальну тощо. Основні їх функції: підтримання екологічної рівноваги, збереження та відновлення специфічного природного середовища, проведення досліджень, ведення навчально-виховної роботи. У морських парках створюють басейни для дельфінів та ін. морських тварин, акваріуми, морські музеї. Тут можна займатися морськими видами спорту, здійснювати прогулянки морем (океаном), занурюватися під воду з маскою чи аквалангом.

Парк міський – територія у межах міста з природними або штучними зеленими насадженнями у вигляді масивів, гаїв, куртин, груп, окремих дерев і кущів, живоплотів, зелених стінок, газонів, квітників тощо [31, с. 86]. Створюють для організації масового відпочинку, окремих видів розваг, а також виховної та культурно-освітньої роботи. У міських парках розташовують атракціони, музеї, кафе, бари, ресторани, танцювальні та дитячі майданчики, кінотеатри, естрадні павільйони, клуби дозвілля, стадіони, спортивні майданчики та ін. У зв'язку з великим рекреаційним навантаженням у міських парках створюють розвинену мережу доріжок та майданчиків з твердим покриттям, значну кількість малих архітектурних форм (лави, навіси тощо). У багатьох є фонтани, струмки, водойми, на яких організовано прокат човнів, катамаранів та ін. Значну частину територій міських парків звичайно відводять під партер. У міських парках часто влаштовують пересувні виставки та виставки квітів. Прикладами міських парків є Володимирська гірка, Маріїнський та Міський парки у Києві (рис. 6.1).

Парк Володимирська гірка

Маріїнський парк

Рис. 6.1. Міські парки Києва

6.1. Національні природні парки

Національні природні парки (НПП) – представляють заповідні території унікальних й еталонних природних ділянок та об'єктів з вільним відвідуванням туристами. Вони мають особливу екологічну, історичну та естетичну цінність та здійснюють: екологічний моніторинг, відновлення порушених природних та історико-культурних комплексів й об'єктів, розробку наукових методів охорони природи. Також призначені для використання в освітніх, наукових і культурних цілях. НПП згідно ЗУ «Про природно-заповідний фонд» мають загальнодержавне значення.

Розміщення НПП по території України ілюструє картодіаграма (рис. 6.2).

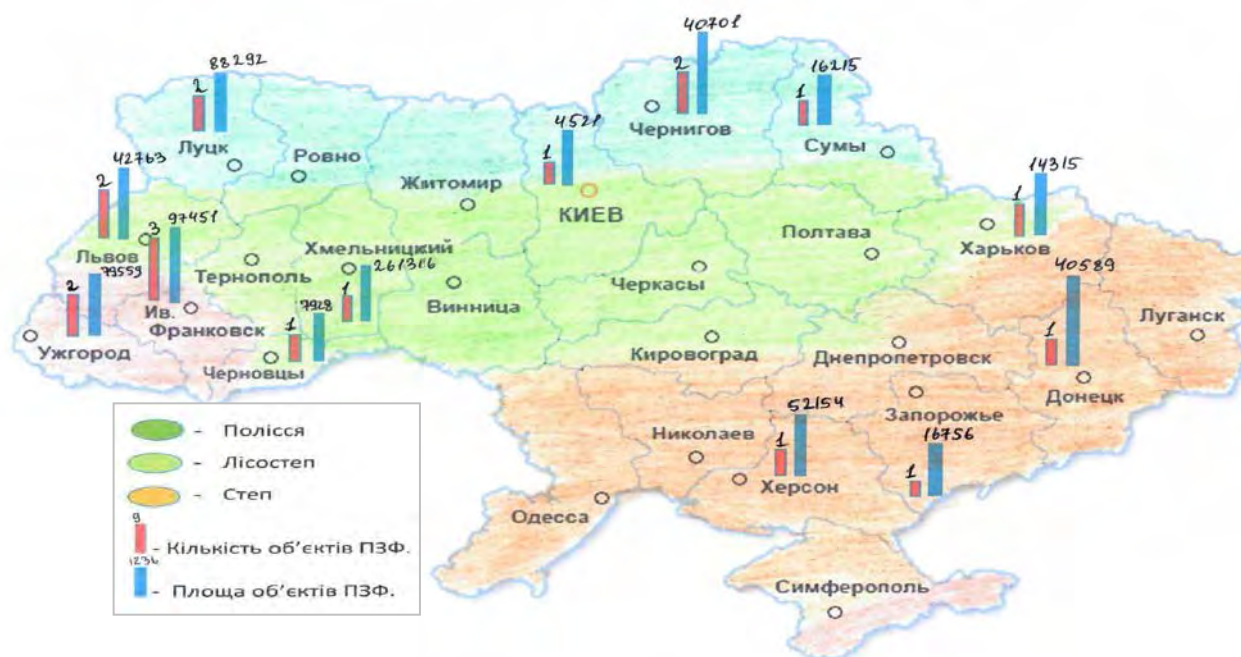

Рис. 6.2. Картодіаграма національних природних парків України

Джерело: побудовано Сивобородько К. (ст-т каф. туризму)

Розподіл об'єктів НПП за регіонами представлено на рис. 6.3.

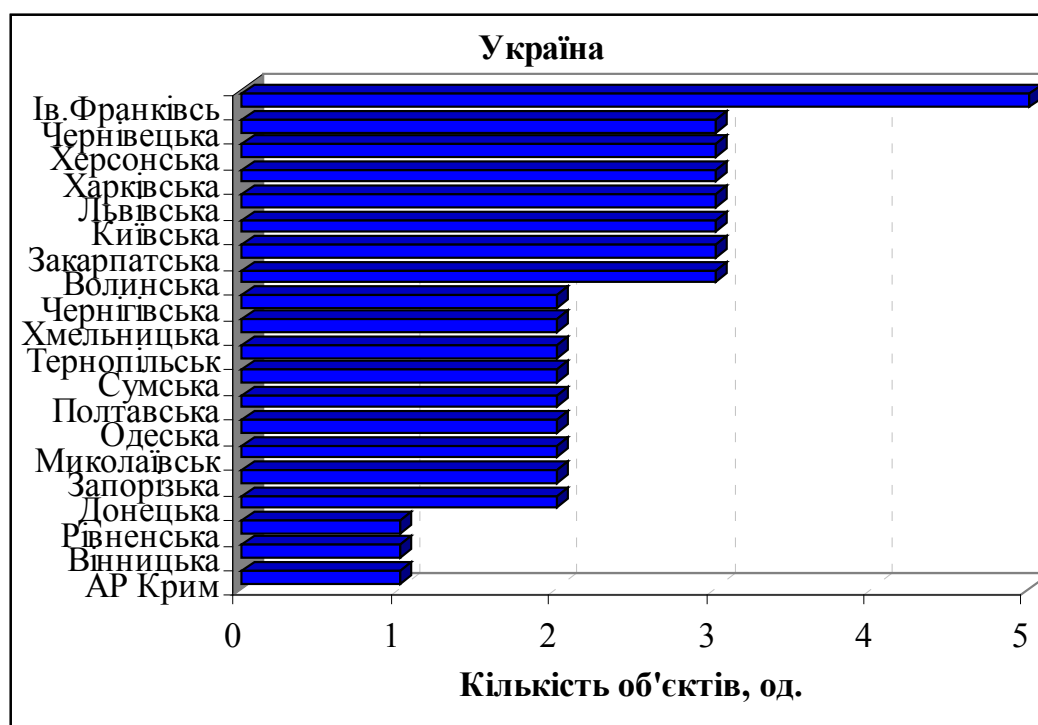

Рис. 6.3. Ранжируваний розподіл об'єктів НПП

Назви парків по кожній області надано у табл. 6.1.

6.1. Національні природні парки України

№	Назва	Область	№	Назва	Область
1	Азово-Сивашський	Херсонська	27	Мезенський	Чернігівська
2	Білобережжя Святослава	Миколаївська	28	Меотида	Донецька
3	Білоозерський	Київська, Черкаська	29	Нижньодніпровський	Херсонська
4	Бойківщина	Львівська	30	Нижньодністровський	Одеська
5	Бузький Гард	Миколаївська	31	Нижньосузьський	Черкаська, Полтавська
6	Великий Луг	Запорізька	32	Нобельський	Рівненська
7	Верховинський	Івано-Франківська	33	Олешківські піски	Херсонська
8	Вижницький	Чернівецька.	34	Північне Поділля	Львівська
9	Галицький	Івано-Франківська	35	Подільські Товтри	Хмельницька
10	Гетьманський	Сумська обл.	36	Прип'ять-Стохід	Волинська
11	Голосіївський	м. Київ	37	Пирятинський	Полтавська
12	Гомільшанські ліси	Харківська	38	Приазовський	Запорізька
13	Гуцульщина	Івано-Франківська	39	Святі Гори	Донецька
14	Дворічанський	Харківська	40	Синевир	Закарпатська
15	Дермансько-Острозький	Рівненська	41	Синьогора	Івано-Франківська
16	Деснянсько-Старогутський	Сумська	42	Сколівські Бескиди	Львівська
17	Джарилгацький	Херсонська	43	Слобожанський	Харківська
18	Дністровський каньйон	Тернопільська	44	Тузловські лимани	Одеська
19	Залісся	Чернігівська, Київська	45	Ужанський	Закарпатська
20	Зачарований край	Закарпатська	46	Хотинський	Чернівецька
21	Ічнянський	Чернігівська	47	Цуманська пуша	Волинська
22	Кам'янська Січ	Херсонська	48	Чарівна гавань	АР Крим
23	Кармелюкове Поділля	Вінницька	49	Черемоський	Чернівецька
24	Карпатський	Івано-Франківська	50	Шацький	Волинська
25	Кремінські ліси	Луганська	51	Яворівський	Львівська
26	Мале Полісся	Хмельницька			

Джерело: [30, с. 383-410]

НПП існують в усіх природних зонах України, але їх розташування по території країни не є рівномірним (табл. 6.2).

Найбільше НПП спостерігається у трьох регіонах: на заході, північному сході і півдні. Найбільше їх знаходиться у західному регіоні в Карпатах, в центрі країни – в Житомирській, Кіровоградській, Дніпропетровській та Луганській областях – їх практично немає.

У 2019 році створено нові НПП: Бойківщина (Львівська обл.), Кам'янська Січ (Херсонська обл.), Кремінські ліси (Луганська обл.), Нобельський (Рівненська обл.). В даний час активно ведуться роботи по створенню найбільшого в Україні НПП Подесіння, а ще планується створення у Львівській області НПП Чайковицький.

Правові основи організації, охорони та ефективного використання НПП визначаються Законом України «Про природно-заповідний фонд України».

2. Найцінніші природні території для екологічного туризму

Назва	Назва	Назва
Карпати 1. Ужанський. 2. Сколівські Бескиди. 3. Зачарований край. 4. Синевир. 5. Карпатський. 6. Гуцульщина. 7. Верховинський. 8. Черемоський. 9. Вижницький.	Примор'я 1. Тузловські Лимани. 2. Нижньодністровський. 3. Білобережжя Святослава. 4. Олешківські піски 5. Джарилгацький. 6. Азово-Сиваський. 7. Приазовський. 8. Меотида.	Крим 1. Чарівна Гавань. Північне поділля 1. Яворівський. 2. Північне Поділля. 3. Кременецькі гори. 4. Дермансько-Острозький.
Подніпров'я 1. Ічнянський. 2. Пирятинський. 3. Нижньосульський. 4. Великий Луг.	Придністер'я 1. Галицький. 2. Дністровський Каньйон. 3. Хотинський. 3. Подільські Товтри.	Побужжя 1. Бузький Гард. 2. Кармелюкове Поділля.
Полісся 1. Шацький. 2. Прип'ять-Стохід. 3. Голосіївський. 4. Мезинський. 5. Деснянсько-Старогутський.	Слобожанщина 1. Гетьманський. 2. Слобожанський. 3. Гомільшанські Ліси. 4. Дворічанський 5. Святі Гори.	Створено у 2019 р. 1. Бойківщина. 2. Кам'янська Січ. 3. Кременські ліси. 4. Нобельський.

Характеристики Національних природних парків надано у табл. 6.3.

6.3. Перелік національних природних парків

Назва	Область, рік створення, площа
 1. Азово-Сиваський НПП	Херсонська обл., 1993, 52154 га. <i>Рельєф</i> складається з двох ділянок: одна - у межах Сивашу (з система солоних мілких озер), інша - велика піщана коса Бірючих островів. Флора: домінує степова та лучна рослинність, <i>лох вузьколистий</i> (поширене дерево півдня України). Фауна: нараховує більше 5 тис. видів тварин, з яких 250 видів хребетні (олені, лані, кулани, муфлон); акваторії налічують 26 видів риб. Сиваш належить до <i>водно-болотних угідь</i> міжнародного значення з великою кількістю птахів - більше 1 млн., близько 225 видів, у т. ч. 30 червонокнижних (зустрічається <i>дрохва</i>)
 2. НПП «Білобережжя Святослава»	Миколаївська обл., 2009, 35223 га. <i>Основні ландшафтні</i> складові: піщані кучугури, посаджений на них сосновий ліс (збереглися вільхові, березові та дубові гайки - саги), береги моря та лиману, солоні озера (їх >400) з <i>цілющим лікувальним багном</i>. Флора: домінує степова рослинність, <i>лох вузьколистий</i>, поширені <i>орхідеї</i> (їх площа 60 га - найбільша у Європі), деякі з них занесено до ЧКУ. Фауна: налічує близько 5 тисяч видів тварин, з яких 159 видів занесено до ЧКУ. Тут зимує багато видів птахів, що прилітають сюди з півночі.

Назва	Область, рік створення, площа
 3. НПП «Білоозерський»	Київська, Черкаська обл., 2009, 7014 га. Парк межує з Канівським водосховищем, більшу частину його території займають ліси, є кілька озер на водах яких полює орлан-білохвіст, що занесено до Червоної книги України. НПП представляє собою гарний віковий субір, з домінуванням сосни у першому ярусі, дубом у другому та різноманітним підліском з горішника, крушини та ін. Фауна типова – складається з вікових сосново-дубових лісів, характерних для лісу.
 4. НПП «Бойківщина»	Львівська обл., 2019, 12240 га. Створено з метою збереження генетичного, видового і ландшафтного різноманіття Українських Карпат, що мають важливе природоохоронне, наукове, естетичне, рекреаційне та оздоровче значення. Флора: лісові масиви (переважно ялиця, ялина), що займають значну частину парку; понад 30 видів трав'янистих рослин, серед яких підсніжник білосніжний.
 5. НПП «Бузький Гард»	Миколаївська обл., 2009, 6138 га. Рельєф: розташовується на рівнинній частині України в зоні лісостепу і степу з мальовничими різноманітними ландшафтами, де на поверхню виходить найдавніше геологічне утворення у вигляді гранітних скель та порогів на річці Південний Буг. Флора: вікові дуби та понад 1000 видів судинних рослин, 34 з яких занесено до ЧКУ. Фауна: хребетних тварин нараховує близько 300 видів, 23 з яких знаходяться під охороною; є незвичайна степова колонія сірих чапель. Багато археологічних та архітектурно-історичних пам'яток.
 6. НПП «Великий Луг»	Запорізька обл., 2006, 16756 га. Рельєф: більша частина парку є акваторією Каховського водосховища з унікальними флорою та фауною заплавних лісів Дніпра та дивовижними карстовими провалами до 12 м глибиною і 50 м у діаметрі. Фауна: багато рідкісних видів кажанів, рідкісних представників ниркових качок - <i>огар</i>. По всій території – кургани – залишки печенізького міста, могильники та стоянки XIV та IV ст. до н.е.; в урочищах-стоянках доби палеоліту, печери часів Запорізької Січі.
 7. НПП «Верховинський»	Івано-Франківська обл., 2010, 12023 га. Рельєф території: гірські та долинно-річкові природні комплекси з важко доступними острівцями дикої природи – ялиновими лісами, рідкісними ендемічними та реліктовими видами рослин. З полонин відкриваються надзвичайні краєвиди. Фауна дуже багата на види тварин: бурий ведмідь, вовк, благородний олень, козуля, дикий кабан, рись, лісовий кіт, лиса, куниця, видра, саламандра плямиста, беркут, глухар, тетерів.

Назва	Область, рік створення, площа
 8. НПП «Вижицький»	Чернівецька обл., 1995, 7928 га Рельєф території: гірські та долинно-річкові природні комплекси: скелі з системою скельних відслонень різної висоти з численними спелео-карстовими утвореннями; каскад водоспадів з перепадами висот 3-6 м у руслі ріки, вода якої має рідкісний сульфатно-алюмінієво-залізистий склад з присутністю нікелю, кобальту, марганцю й інших мікроелементів. Флора: більша частина парку вкрита переважно листяними лісами (бук і дуб), більше тисячі видів, з яких 45 занесено до ЧКУ. Фауна: 62 види представників тваринного світу, зокрема 52 – ссавців, 141 – птахів, 20 - риб, 12 - земноводних, 7 - плазунів.
 9. НПП «Галицький»	Івано-Франківська обл., 2004, 14685 га. Рельєф: територія рівнинна з глибокими долинами річок у вигляді каньйонів зі скелями різних геологічних епох, (від майже півмільярда років до сучасних); багато гротів, велика кількість печер, багато з яких сягають кілька десятків кілометрів (найдовша в Європі «Оптимістична»); водоспади (Джуринський – найбільший для рівнинної України). Флора: основний тип природної рослинності – ліси дубово-грабові та дубово-букові. Серед представників флори і фауни трапляються подільські і карпатські види.
 10. НПП «Гетьманський»	Сумська обл., 2009, 23360 га. Рельєф: рівнинна з мальовничими типовими ландшафтами лівобережного лісостепу - від низинних заплав, сфагнових боліт до реліктових корінних лісів (вік дерев сягає 210 р.), багатих на генофонд рослинного і тваринного світу. Віссю парку є р. Ворскла, однією з найчистіших в Україні з незайманими луками і болотами, у т. ч. з одним із найбільших боліт лівобережного степу. Флора: близько 400 видів рослин, з них червонокнижний гриб - мутін собачий та біля 60 видів лікарських рослин.
 11. НПП «Голосіївський»	м. Київ, 2007, 4525 га. Рельєф: рівнинна з п'яти лісових масивів, трьох каскадів ставків, долини річечки Віти, лісових важкодоступних боліт. Флора: найпоширеніші види - граб та дуб звичайні, липа, ясен, вільха, вік багатьох з них 200-300 років; різноманіття <i>гідрофільної рослинності</i>, кілька видів <i>орхідей</i>, які занесено до ЧКУ. Фауна: багатий тваринний світ (ласки, кабани і козулі). Численними є види птахів, зокрема, коловодних. У межах парку і поряд з ним є кілька культових споруд, зокрема Китаївська пустинь, у межах якої є печери. З використанням кількох джерел зроблено купальні.
 12. НПП «Гомільшанські ліси»	Харківська обл., 2004, 14315 га. Ландшафт характерний для заплави Дінця: кілька великих лісових масивів, луки чергуються з дубовими та осиковими гаями, нагірні діброви зі старезними дубами (130-150, 200-300 р. та один майже 600 р.) і корінні соснові бори природного походження. Флора: росте 14 рідкісних (138 видів) та зникаючих природних середовищ, серед яких ендеміки, зозулинцеві, релікти третинного, льодовикового і післяльодовикового періодів. Фауна: різноманітні зоогеографічні групи (132 рідкісні та зникаючі види тварин), середземноморського, атлантичного, третинного і льодовикового походження. Багато історичних пам'яток: городища скіфських часів та періоду Київської Русі, залишки козацького монастиря.

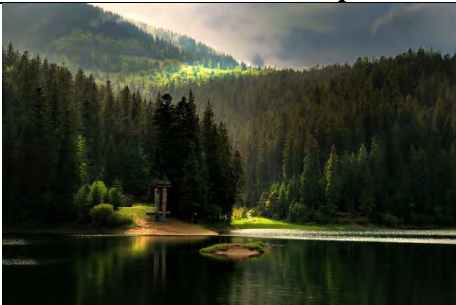
Назва	Область, рік створення, площа
 13. НПП «Гуцульщина»	Івано-Франківська обл., 2002, 32271 га. Рельєф: надзвичайно колоритна етнічна територія, найвища точка парку – гора Грегит (1500 м), її схили вкриті кам'яними розсипами. До території парку входять 3 ландшафтні і лісові заказники, 5 пам'яток природи, 7 заповідних урочищ та дендропарк, озеро Лебедине. Особливістю парку є не лише його природа, а й мегалітичні об'єкти сакрального і ритуального призначення та найвищий етнографічний потенціал, пов'язаний з розвитком різноманітних народних промислів.
 14. НПП «Дворічанський»	Харківська обл., 2009, 3131, га. Ландшафт: унікальний та найбільший в Україні осередок крейдяних ландшафтів і притаманної їм флори і фауни: крейдяні степи, байрачні і заплавні діброви, чорнолісся та заплавні луки, з унікальними рослинними угрупованнями рідкісних, реліктових і ендемічних видів. Флора: 37 видів, що потребують охорони, з яких 22 види є ендемами і 30 видів, занесених до ЧКУ. Фауна хребетних та безхребетних специфічна - характерна для крейдяних відслонень: степові види та мешканці уривистих, кам'янистих місцевостей - із ссавців є бабак степовий, тхір степовий, тушканчик великий і сліпак звичайний; із плазунів - червонокнижні гадюка степова та європейська мідянка.
 15. НПП «Дермансько-Острозький»	Рівненська обл., 2009, 1648 га. Рельєф: надзвичайно мальовничі Дермансько-Острозькі гори; рівнинні ділянки поєднані з високими пагорбами, де трапляються великі валуни з пісковика; різноманітні водойми, джерела, ставки заболоченої долини річки; розмаїття і мальовничість різнорідних ландшафтів, значні площі лісів, в яких домінують дуб, граб, бук. Багатим є рослинний й тваринний світ: з рідкісних представників хижих ссавців – видра, горностай, тхір; з безхребетних – жук-олень, махаон, мінливець; з плазунів – мідянка; з птахів – чорний лелека і журавель сірий.
 16. НПП «Деснянсько-Старогутський»	Сумська обл., 1999, 16215 га. Рельєф українського Полісся з мішаними лісами складається з двох природних комплексів: <i>заплава Десни</i> - із старицями, протоками, луками, високими травами, перелісками з ясена, дуба й осики та <i>соснові ліси</i> - з чагарниками і осоковими болотами, сфагновими мохами. Флора: 796 видів вищих судинних рослин, з високим різноманіттям водних та прибережно-водних рослин. Фауна: 61 вид ссавців, 199 – птахів, 33 – риб, 6 – плазунів, 12 – земноводних. Особливістю тваринного світу є наявність тайгових видів: глухаря, рябчика, горіхівки, сича волохатого, зайця білого та сича волохатого - символу парку.
 17. НПП «Джарилгацький»	Херсонська обл., 2009, 10000 га. До його складу входять однойменні острів і затока. Острів Джарилгач є унікальним природним утворенням наносного походження, він найбільший незаселений острів України і Європи. Флора: панівна степова рослинність, рідкісні та ендемічні рослинні угруповання у природному стані; рослини, здатної закріплювати сипучі піски <i>золото-бородника цикадового</i>. Фауна: акліматизовано оленів <i>благородних</i>, ланей, муфлонів, диких кабанів, а в морі і біля берегів - крабів, рапанів, мідій, креветок, дельфінів та здичавілих коней. Джарилгацька затока є мілководна найсолоніша із заток Чорного моря.

Назва	Область, рік створення, площа
 18. НПП «Дністровський каньйон»	Тернопільська обл., 2010, 10829 га. Каньйон найбільший з найбільших в Україні з рівнинними водоспадами (деякі висотою 16 м) та травертиновими скелями з печерами і гротами, які формувалися тут тисячі років і серед яких гігантські підземні лабіринти у гіпсах - Оптимістична, Голубі Озера, Кришталева, Млинки, Вертеба. У каньйонах багато скам'янілих решток флори і фауни віком до майже <i>півмільярда років</i>. На схилах збереглися ділянки прадавньої рослинності: релікти, ендеміки і степові види. Дністер та всі його притоки в межах парку мають звивисті русла, тому пейзажна картинка постійно змінюється.
 19. НПП «Залісся»	Чернігівська, Київська обл., 2009, 14836 га. Більша частина парку являє собою сосновий ліс. Є кілька озер, струмків і заболочених масивів. Флора і фауна характерні для північної частини лівобережного лісостепу. Серед копитних мешканців заповідника багато плямистого і благородного оленя, козуль; є лань європейська, лосі, кабани. По всій Україні сумарно нараховується близько 220 особин зубра, з них 24 – саме у Заліссі. Складно повірити, що ці ліси знаходяться лише в 40 кілометрах від межі міста, а лосів та зубрів тут побачити легше, ніж на Поліссі.
 20. НПП «Зачарований край»	Закарпатська обл., 2009, 6101 га. Ландшафти: територія відноситься до вулканічної гряди передгір'я Східних Карпат із своєрідними рідкісними формами скельного рельєфу - оригінальними кам'яними утвореннями висотою до 100 м, масив якого від інших частин вулканічної гряди відділений долинами річок з водно-болотними угіддями, оліготрофним сфагновим найглибшим (до 7 м) болотом «Чорне багно». Ліси займають 87,5% всієї території парку і більше 90% від їх загальної площі охоплюють корінні угруповання бука лісового та скельного, представлені різними віковими групами та фазами розвитку деревостану. Флора та фауна характеризується значною біорізноманітністю: ендеміки, релікти і рідкісні види, частина з яких занесена до різних охоронних списків.
 21. НПП «Ічнянський»	Чернігівська обл., 2004, 9666 га. Ландшафти: заплавні луки і низинні болота являють собою неповторні водно-болотні угіддя з балками та річковими долинами, утвореними двома річечками. Флора: становить біля 50 рідкісних та малопоширених видів; серед природної лісової рослинності переважають дубові та грабово-дубові ліси, поширені липові і соснові ліси; уздовж русел річок та у вологих зниженнях – трав'яні евтрофні болота, є також лісові болота. Фауна: з тварин водяться очеретянка прудка, борсук, видра річкова, жук-олень занесені до ЧКУ.
 22. НПП «Кам'янська Січ»	Херсонська обл., 2019, 12261 га. Створено з метою збереження генетичного, видового, ландшафтного та екосистемного різноманіття степів правобережжя Дніпра, інших природних комплексів і об'єктів, що мають важливе природоохоронне, наукове, естетичне, рекреаційне та оздоровче значення. Флора досить багата: понад 500 видів судинних рослин, серед них 46 особливо цінних видів, що перебувають під охороною. Фауна тваринного світу є різноманітною: представлена фауністичними комплексами степових ділянок, схилів ярів та балок, деревно-чагарникових та водно болотних.

Назва	Область, рік створення, площа
 23. НПП «Кармелюкове Поділля»	Вінницька обл., 2009, 16518 га. Ландшафти: територія парку є південними воротами подільського краю - розташована на схилах Подільської височини і мальовничих берегах річки Савранки. Поверхні рівнина посічена балками та ярами, геологічною основою якої є фундамент з кристалічних гірських порід, вкрита змішаними грабово-дубовими лісами. Флора багата на рідкісний рослинний світ: такою живою викопною рослиною є <i>відкасник татарниколистий</i> – релікт, який дійшов до нас з часів третинного періоду, коли в Україні панував субтропічний середземноморський клімат. Особливої уваги варті місцеві орхідні. Територія НПП багата на культурно-історичну спадщину, багато археологічних пам'яток бережуть таємниці минулого.
 24. НПП «Карпатський»	Івано-Франківська обл., 1980, 50303 га. Ландшафти: гірські і долинно-річкові природні комплекси – екосистеми Гуцульщини з чітко вираженою висотною зональністю ландшафтів. Представлені пояси: субальпійський з ялицево-букових, ялинових, смерекових лісів, а також альпійський фрагментарно на найвищих вершинах. Флора включає багато східно-карпатських і карпатських ендеміків та ряд арктоальпійських видів. Фауна багата на тваринний світ. У межах парку є сотні джерел води та джерела з мінеральною водою двох типів. Головна водна артерія – річка Прут, що утворює багато порогів та водоспадів (до 85 м). Є цінні історичні, архітектурні та етнографічні пам'ятки.
 25. НПП «Кремінські ліси»	Луганська обл., 2019, 7269 га. Територія давно визнана цінним осередком збереження північних лісових видів рослин і тварин. Парк розташований уздовж головної водної артерії - річки Сіверський Дінець. Флора: в межах Кремінських лісів зафіксовано 944 види флори судинних рослин, 152 з яких є рідкісними, реліктовими і занесеними до Червоної книги України та міжнародних «червоних списків». Фауна: тут водиться 160 видів птахів, у тому числі червонокнижні – яструб коротконогий, могильник, канюк степовий, змієїд, лунь степовий, орлан-білохвіст, журавель сірий, пугач.
 26. НПП «Мале Полісся»	Хмельницька обл., 2013, 8763 га. Територія парку охоплює лісові масиви двох районів, які вирізняються багатим біорізноманіттям. Включає в себе кілька озер і болотних масивів, а також частини долин річок Горинь, Вілія, Гнилий Ріг. Флора: на території парку зростає 21 вид рослин, занесених до Червоної книги України, а також 37 видів, що підлягають особливій охороні. Фауна становить 205 видів хребетних тварин: 4 види тварин із Європейського Червоного списку, а також 101 вид із додатку 2 Бернської конвенції, 53 види тварин, занесених до Червоної книги України, серед них: борсук звичайний, журавель сірий, видра річкова.
 27. НПП «Мезинський»	Чернігівська обл., 2006, 31035 га. Ландшафти: являють підвищену рівнину, розчленовану ярами та балками, вкриту лісами, де протікає р. Десна та є багато озер. Флора: серед рослин є свідки епохи динозаврів гірські папороті та популяції папороті страусового пера з довжиною листків до 2 м. Фауна: є ссавці - лось, козуля європейська, борсук, лисиця, свиня дика, заєць-русак, та ін.; птахи - чорна лелека, чапля жовта, дрозди співочий і чорний, та ін.; налічується понад 20 рядів комах, жук-олень отруйні павуки – тарантули, найкрасивіші метелики - махаони, рідкісна осетрова риба - стерлядь.

Назва	Область, рік створення, площа
 28. НПП «Меотида»	Донецька обл., 2009, 20721 га. Ландшафти різноманітних форм: 8 річок, природні водойми, протоки, гирла, зосереджені вздовж узбережжя моря - лимани, лагуни й озера, затоки. Фауна: має багато птахів, тут гніздиться мартин каспінський - представник ЧКУ. Із ссавців їжак вухатий, також представник ЧКУ. У сучасних межах парку понад 60 пам'яток археології та культури, фрагменти традиційної забудови українців, греків та донських козаків. Можна відвідати діючі та законсервовані розкопки, доторкнутися до каміння, вкладеного руками пращурів понад 100 тис. років тому.
 29. НПП «Нижньодніпровський»	Херсонська обл., 2015, 80178 га. Територія – одна з найцінніших природних заплавно-літоральних комплексів в Європі. Лише в нижній течії – Дніпро зберіг свій відносно природний стан: у його дельті і на прилеглих територіях збереглися типові та рідкісні угруповання заплавних лісів, боліт, лук, піщаних степів; на степових схилах Дніпра та балок збереглися відслонення гірських порід, а також 12 рідкісних типів рослинності, які включені до Зеленої книги України; у ценозах відмічено 71 вид тварин, 32 види рослин, що включені до Світового Червоного списку МСОП, до Європейського Червоного списку, до Червоної книги України, до Червоного списку Херсонської області.
 30. НПП «Нижньодністровський»	Одеська обл., 2008, 21311 га. Ландшафти: низинні болота, заболочений ліс, безліса заплава, ділянки з домінуванням деревних порід, водно-болотні угіддя з водною та коловодною рослинністю. Флора: поширена повітряно-водна та водна рослинність. Фауна: налічує більше 1000 видів представників - у напіввільному випасі утримуються лані та муфлони; поширені тут і червонокнижні тварини: кіт лісовий, видра річкова, норка європейська, горностай, ховрах крапчастий, нічниця ставкова, вухань звичайний; великим є різноманіття птахів – <i>пелікан рожевий, коровайка, кілька видів чапель</i>, з яких 58 видів, занесених до ЧКУ.
 31. НПП «Нижньосульський»	Черкаська, Полтавська обл., 2010, 16879 га Рельєф: більша частина території парку являє собою широку заплаву р. Сули з невеличкими старицями, луками і фрагментами лісів. Північна територія парку є в основному незатопленою частиною заплави із сторичними озерами та заболоченими ділянками. Флора: перевищує 600 видів судинних рослин парку, з них 5 видів занесено до ЧКУ. Фауна: водні тварини і ті, що мешкають поблизу води або пов'язані з нею; риби і водно-болотні птахи. Затока багата на рибу і є важливим нерестовищем.
 32. НПП «Нобельський»	Рівненська обл., 2019, 25319 га. Території НПП складається із земель державної власності. В межах парку розташовані озера Нобель, Млин, Острівське, Велике, а також вузькоколійна залізниця «Антонівка-Зарічне». НПП створено з метою збереження, відтворення та ефективного використання типових і унікальних природних комплексів Західного Полісся, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність.

Назва	Область, рік створення, площа
 33. НПП «Олешківські піски»	Херсонська обл., 2010, 8020 га. Рельєф представляє унікальний напівпустельний край, з піщаними дюнами, що сягають 15 м у висоту, та «аренами», луками і травами, чагарниками, залісненими ділянками, гайками, болотами і солончаками. Особливим тут є величезний піщаний масив, найбільший у Європі. Рослинний і тваринний світ є досить багатим: збереглися типові та рідкісні раритетні, ендемічні та реліктові рослини та тварини, які внесені до природоохоронних списків. Нестабільність рослинного покриву за умов пустель спричиняють нестійкість ландшафту.
 34. НПП «Північне Поділля»	Львівська обл., 2010, 15588 га. Рельєф: досить висока територія, належить до пасм пагорбів, що чітко вирізняється над оточуючою рівниною мальовничими невеликими групами гір або останцями, має більше 130 невеликих ділянок-кластерів, що створюють мальовничі ландшафти північно-подільського краю з багатолітніми буково-грабовими лісами-патріархами, архаїчними кам'яними валунами химерних форм, що піднялися на поверхню з дна архаїчного Сарматського моря 13-11 млн. років тому; з карстовими водоймами та джерелами із кришталево чистою водою, які наповнюють річки. Долини річок заболочені, мають багато джерел і ставків. У межах території багато археологічних пам'яток, городищ, відомих замків, палаців, монастирів, церков.
 35. НПП «Подільські Товтри»	Хмельницька обл., 1996, 2 613 га. Рельєф складає скеляста дугоподібна гряда висотою 60-65 м над Подільською рівниною, що густо розчленована глибокими каньйоноподібними долинами; має кілька кам'янистих верхівок, численні карстові утворення, печери, два об'єкти водно-болотних угідь міжнародного значення. Флора: представлена переважно дубовими і грабово-дубовими лісами, зростає понад 100 ендемічних, реліктових і рідкісних видів рослин. Фауна налічує 55 видів ссавців, 214 – птахів, 10 – плазунів, 11 – земноводних та низку видів безхребетних тварин.
 36. НПП «Прип'ять-Стохід»	Волинська обл., 2007, 39316 га. Рельєф чарує своїми безкраїми лісами, блакитними озерами, луками, болотами та заплавами річок Прип'ять і Стохід; остання має багато рукавів – ста ходів, десятків рукавів, русел, затонів, стариць, серед яких безліч заболочених та піщаних островів. Флора представлена надзвичайно красивими і рідкісними рослинами, 42 види яких занесені до ЧКУ. Фауна дуже різноманітна - 84 види тварин занесені до ЧКУ; водно-болотні угіддя є справжнім пташиним царством із 225 видів птахів - ареола мешкання рідкісних птахів (<i>чорного лелеки та прудкої очеретянки</i>), що занесені до ЧКУ.
 37. НПП «Пирятинський»	Полтавська обл., 2009, 12028 га. Рельєф ерозійного типу, основні його елементи - водороздільні плато, річкові долини, балки, яри, степові поди; широка заплава тихоплинної річки Удай та її зелене оточення: луки і фрагменти лісів; в природній низині сформовано 14 постійних та тимчасових водойм - «степових блюдець». Флора налічує 65 рідкісних та зникаючих видів, занесених до ЧКУ, з них ковила волосиста, сон чорніючий. Фауна представлена різноманітністю тварин, з яких 258 - рідкісні види; 138 видів птахів, серед яких 4 - червонокнижні (лунь лучний, підорлик великий, журавель сірий, сорокопуд сірий), мешкають рідкісні комахи.

Назва	Область, рік створення, площа
 38. НПП «Приазовський»	Запорізька обл., 2010, 78127 га. Рельєф: приморська смуга Азовського моря та його прибережні території - лимани, затоки, русла та заплави малих річок, їх гирла, невеликі штучні водойми, найбільші водно-болотні угіддя міжнародного і національного значення, приморські коси, узбережжя, значні суходільні ділянки, ділянки з первинною степовою рослинністю, зони рекреаційного використання. Флора: степова рослинність, 35 ендемічних видів рослин, поширений лох вузьколистий. Фауна: значне біологічне різноманіття: 16 видів ссавців, 58 видів птахів, занесених до ЧКУ.
 39. НПП «Святі Гори»	Донецька обл., 1997, 40609 га. Рельєф: унікальні крейдяні гори, де росте багато реліктових рослин (<i>сосна крейдяна</i> занесена до ЧКУ), з інших видів дерев поширений дуб звичайний. Флора налічує майже 1000 видів рослин, серед яких кілька десятків рідкісних та кількох представників <i>орхідних</i>. Фауна налічує багато рідкісних птахів, серед ссавців зустрічаються <i>видра та борсук</i> червонокнижні. На території парку знаходиться близько 129 цінних археологічних об'єктів різних часових епох: від палеоліту до середньовіччя і чимало пам'яток історії, культури та архітектури.
 40. НПП «Синевир»	Закарпатська обл., 1989, 40400 га. Рельєф представляють всі типи – від полонинного до річково-долинного; особливістю ландшафту є наявність великих кам'янистих розсіпів, стрімкі схили зі струнками ялинами, вік яких становить 140-160 років. Є й озера: о. Синевир - найбільше в Карпатах, лежить на висоті 989 м над рівнем моря, утворене близько 10 тис. років тому, навколо нього росте смерековий ліс з могутніми яворами та елегантними буками. Флора багата: налічує 45 видів рідкісних рослин, занесених до ЧКУ, 154 види справжніх грибів. Фауна також є дуже багатою.
 41. НПП «Синьогора»	Івано-Франківська обл., 2009, 10866 га. Парк створено в гірській частині області з метою збереження, відтворення та раціонального використання типових і унікальних природних комплексів гірського масиву, що мають важливе природоохоронне, наукове, естетичне, рекреаційне та оздоровче значення. Більша частина парку вкрита ялиновим лісом.
 42. НПП «Сколівські Бескиди»	Львівська обл., 1999, 35684 га. Рельєф: більша частина парку вкрита смерековими лісами та буками, вздовж річок росте вільха. На численних річках є кілька водоспадів серед яких цікавою пам'яткою природи є водоспад на р. Кам'янка - його вода широкою завісою спадає з шестиметрової висоти на кам'яні брили, що хаотично нагромадились внизу. Флора налічує понад 600 видів судинних рослин, з яких до ЧКУ занесені 40 видів. Фауна налічує 244 види. Парк займається інтродукцією зубра європейського, завезеного з Німеччини та Австрії. На території парку є понад 30 мінеральних джерел бальнеологічної дії типу Нафтуся.

Назва	Область, рік створення, площа
 43. НПП «Слобожанський»	Харківська обл., 2009, 5244 га. Рельєф становлять гіпно-сфагнові болота (понад 200) і сфагнові торфовища, більш характерні для зони Полісся. Візиткою парку є реліктові озера та перехідні невеликі болота, що збереглися з часів останнього льодовикового періоду та їх рослинні угруповання, які є унікальними для Харківської області. Флора болотна і складається з таких представників, як <i>плаун річний, осока дерниста</i> та ін., а також з найбільш загадкових представників сфагнових боліт – <i>росички круглолистої та пухирника звичайного</i>, оскільки вони живляться комахами. Фауна тваринного світу дуже багата, в т. ч. представляє найбільшого гризуна парку – <i>бобра річкового</i>.
 44. НПП «Тузловські лимани»	Одеська обл., 2010, 27865 га. Рельєф: понад 80% площі території парку становлять кілька солоно-водних озер, лиманів що утворилися на узбережжі Чорного моря, що відокремлені від моря вузькою піщаною косою. Флора рослинного світу степова. Фауна представлена 361 видом тварин, з яких 73 види занесені до ЧКУ. Із рідкісних ссавців можна зустріти косулю, видру річкову, норку європейську, горностая, декілька видів кажанів та афаліну чорноморську. Найбільш численними є кабани, вовки, лисиці, куниці, зайці, їжаки, вужі та полози жовтобрюхі. Проте найбільшим багатством є орнітофауна, тут живуть – більше 200 видів птахів, що перевищує половину всієї орнітофауни України.
 45. НПП «Ужанський»	Закарпатська обл., 1999, 39159 га. Рельєф: порівняно невисокі гори, вкриті буковими, ялицево-буковими та буково-ялицевими лісами. Зберігся реліктовий осередок дуба скельного та бука лісового, деякі дерева якого досягають вис. 50 м, що є унікальним явищем для Європи. У субальпійському поясі ростуть рідкісні угруповання вільхи зеленої. Флора налічує 765 видів судинних рослин, 321 лишайників, 143 – мохоподібних, 55 – грибів, 164 – водоростей. Фауна багата й різноманітна: 194 види хребетних тварин, з яких 50 видів ссавців, 84 птахів, 6 – плазунів, понад 70 видів комах. З великих ссавців є олень, козуля, свиня дика, лисиця, вовк, ведмідь бурий, заєць, борсук, видра, кіт лісовий, рись, саламандра плямиста – символ парку.
 46. НПП «Хотинський»	Чернівецька обл., 2010, 9400 га Рельєф становлять заліснені і степоподібні ландшафти на стрімких схилах Дністровського каньйону. Прикрашають територію печери з цікавими формами карсту, водоспади карстового походження (найвищий на Буковині 30-м водоскид); магматичні та осадові відклади віком від 10 до 2000 млн. років: граніти, гнейси, пісковики, вапняки та ін. зі слідами прадавньої флори і фауни. Флора налічує 42 види рослин, занесених до ЧКУ. Фауна налічує 84 види тварин занесених до ЧКУ. Мальовничість краєвидів доповнюють сотні археологічних та історико-архітектурних пам'яток серед яких знаходиться унікальна споруда – Хотинська фортеця. НПП створено для збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів у басейні річки Дністер.

Назва	Область, рік створення, площа
 47. НПП «Цуманська пуша»	Волинська обл., 2010, 33475 га. Рельєф. Парк розташований в межиріччі Стиру та Горині та охоплює найбільший лісовий масив. Флора і фауна характерні для південної частини Полісся: переважають широколистяні та сосново-широколистяні ліси, росте унікальна для України дугласія, або «хвойний дуб», висота яких може сягати до 100 метрів; серед інших росте 15 видів рідкісних рослин та мешкає 27 видів унікальних тварин, 20 з яких занесена до Червоної книги України, Європейського Червоного Списку та Червоної книги Міжнародного Союзу Охорони Природи. В лісових масивах парку є ціла низка угруповань, занесених до Зеленої книги України. НПП сьогодні є одним з небагатьох лісових масивів України, де водяться зубри.
 48. НПП «Чарівна гавань»	АР Крим, 2009, 6270 га. Рельєф складають найцінніші неорані степові ділянки та унікальні ділянки прибережних угруповань - прибережні ландшафти зі своєрідними формами рельєфу зсувного узбережжя (різноманітні фігури вивітрювання, арки, стовпи, гроти, печери тощо) й райони ефектних морських берегових скельних утворень (прямовисні скелі обриваються в море). Флора поєднує на своїй території типові зональні рослинні угруповання – різноманітні типи степів, які збереглися в незмінному стані, де зростає більше 25 видів рослин, що охороняються. Фауна налічує більше 70 видів тварин, що охороняються.
 49. НПП «Черемоський»	Чернівецька обл., 2009, 7118 га. Рельєф є високогірним і певною мірою важкодоступним з переважаючою хвойною рослинністю та майже незайманими ділянками природи зі специфічними кліматичними умовами, що валять до себе своєю красою, неповторністю, своєрідністю мальовничих ландшафтів, таємничістю незвіданих місць. Флора налічує кілька десятків видів рослин і квітів дивовижної краси занесених до ЧКУ. Фауна має більше двох десятків видів, занесених до ЧКУ, серед яких цінні, зникаючі види форелі струмкової.
 50. НПП «Шацький»	Волинська обл., 1983, 32515 га. Рельєф представляє мальовничу унікальну екосистему озerno-болотно-лісових комплексів, які є найбільшими в Європі. Включає у себе понад 30 озер різного розміру і походження з чистою та прозорою водою; переважають соснові ліси, а у підліску багато ягід, передусім чорниці. Флора: значна мозаїчність рослинного покриву - налічує понад 800 видів вищих судинних рослин, 41 вид з яких включено до ЧКУ. Фауна представлена типовими поліськими видами, з яких до ЧКУ віднесено 66 видів.
 51. НПП «Яворівський»	Львівська обл., 1998, 7079 га. Рельєф представляє поєднання крутосхилих пагорбів-останців та платоподібних підйомів, а скандинавські валуни, скельні виходи, невеликі печери і гроти, із широкими заболоченими місцями і плоскими улоговинами поєднані з каскадом ставків, озер, мінеральних джерел. Флора багата за видовим складом - 711 видів рослин, що належать до 102 родин, 200 видів лікарських рослин. 21 вид рослин є рідкісними для Розточчя. Фауна представлена майже 300 видами тварин: з них – 52 види ссавців, 203 – птахів, 24 – риб, 11 – земноводних і 6 – плазунів. Дуже різноманітна орнітофауна: тут гніздяться 135 видів птахів, з них 46 залишаються зимувати. 3 рідкісних птахів водяться підорлик малий, лелека чорний, змієїд, орлан-білохвіст сова довгохвоста, журавель сірий та ін.

6.2. Регіональні ландшафтні парки

Регіональні ландшафтні парки (РЛП) згідно Закону України «Про природно-заповідний фонд України» є природоохоронними рекреаційними установами місцевого чи регіонального значення, що створюються з метою збереження у природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення».

Створюють РЛП за рішенням обласних рад і фінансують з обласних бюджетів. Організуються переважно на заліснених територіях без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їх власників або користувачів. У разі необхідності вилучення земельних ділянок для потреб РЛП проводиться в порядку, встановленому відповідним законодавством [9].

Картодіаграма ландшафтних парків України наведена на рис. 6.4.

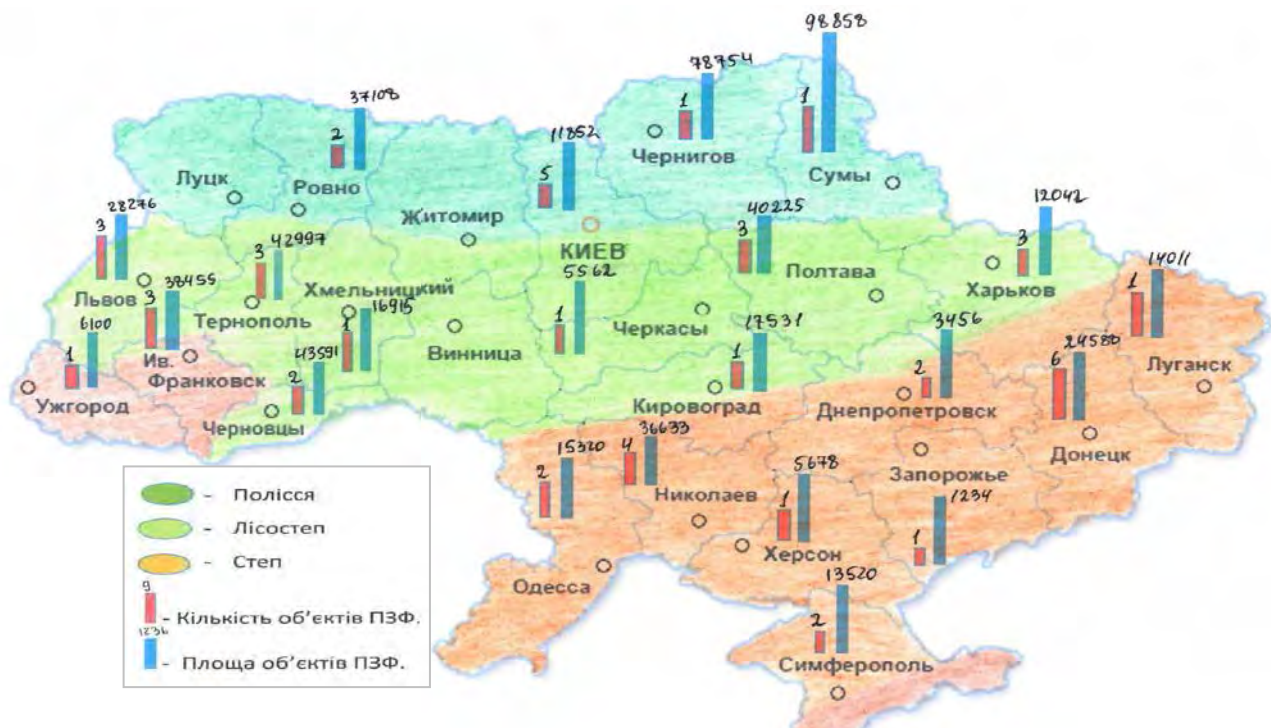

Рис. 6.4. Картодіаграма ландшафтних парків України

Джерело: побудовано Сивобородько К. (ст-т каф. туризму)

Особливістю РЛП є те, що метою їх створення є як охорона і раціональне використання цінних природних територій, так і збереження історико-культурних комплексів та об'єктів, здійснення рекреаційної діяльності [19].

Основними *функціями* РЛП є: природоохоронна, рекреаційна та освітньо-пізнавальна, а основними їх завданнями є:

- збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів;
- створення умов для відпочинку у природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів і об'єктів;
- сприяння екологічній освітньо-виховній роботі [17].

Для оптимального виконання вищевикладених завдань проводять зонування територій РЛП, де кожна зона виконує свої функції (табл. 6.4).

6.4. Функціональне зонування територій регіональних ландшафтних парків

Зона	Характеристика
Заказана зона	Площа цієї зони може бути різною, але доцільно її встановити в середньому у розмірі 10-25% від площі парку. Об'єднує природо-заповідні території та об'єкти місцевого значення: заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища. Масові екскурсії та відпочинок населення в зоні забороняються, але можливе лише проведення наукових екскурсій та освітня і наукова діяльність
Зона нестационарної рекреації	Ця площа може становити 50-70% площі парку і є основою на його території. До неї можуть бути включені угіддя з напівприродною та культурною рослинністю, які є складовою ландшафту. Охоплює маршрути постійних екскурсій в екологічному туризмі. Основна вимога: збереження існуючого ландшафту, заборона будівництва промислових підприємств, які можуть бути джерелом забруднення навколишнього середовища, негативно впливати на рослинний та тваринний світ.
Зона стаціонарної рекреації	Є невеликою за площею (5-10% території парку) і призначена для розміщення будинків відпочинку, санаторіїв, готелів та інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку: дирекція парку та центр екологічного виховання, наукові та екскурсійні відділи. У цій зоні має бути заборонена будь-яка діяльність, що може призвести до погіршення стану, деградації чи знищення природних комплексів.
Господарська зона	Включає розміщені на території парку населені пункти, сільськогосподарські та інші угіддя з традиційною господарською діяльністю, яка узгоджується з дирекцією парку та здійснюється під її контролем.

Території РЛП є «дестинаціями», тобто географічними територіями, які є привабливими для туристів завдяки наявності унікальних або специфічних туристсько-рекреаційних ресурсів, доведених до споживачів у вигляді готового туристичного продукту.

В Україні створено 45 РЛП (табл. 6.5).

6.5. Регіональні ландшафтні парки України

№ з/п	Адміністративні одиниці	Кількість, одиниці	Площа, га	№ з/п	Адміністративні одиниці	Кількість, одиниці	Площа, га
1	АР Крим	2	13520	17	Рівненська	1	37108
5	Донецька	6	24588	18	Сумська	1	98858
7	Закарпатська	1	6100	19	Тернопільська	3	42997
9	Івано-Франківська	3	38455	20	Харківська	3	12042
10	Київська	1	5149	23	Хмельницька	1	16915
11	Кіровоградська	1	17531	24	Черкаська	1	5562
12	Луганська	1	14011	25	Чернівецька	2	43591
13	Львівська	3	28276	25	Чернігівська	1	78754
14	Миколаївська	4	36633	26	м. Київ	4	6703
15	Одеська	2	15320		Всього	45	626564
16	Полтавська	3	40225				

Джерело: [30, с. 373]

Розподіл регіональних ландшафтних парків по території України надано на рис. 6.5.

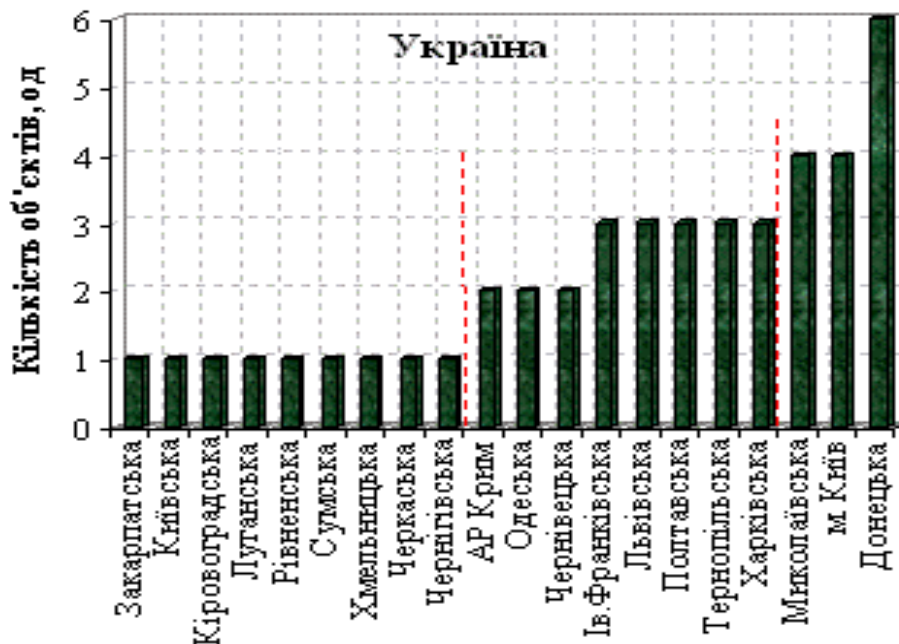

Рис. 6.5. Ранжируваний розподіл регіональних ландшафтних парків України

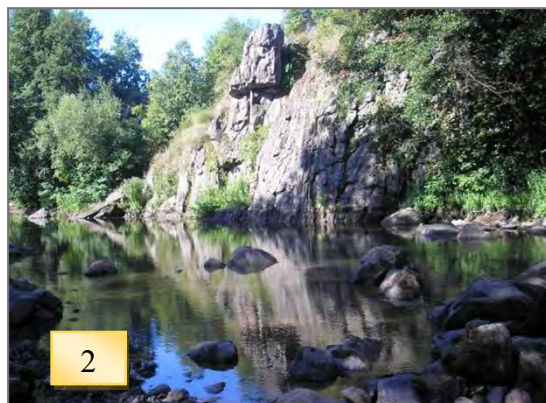
Найбільш цікаві регіональні ландшафтні парки України, що відрізняються природними умовами, проілюстровано на рис. 6.6.

РЛП Дністер (Вінницька обл.) – регіональний ландшафтний парк в Україні, створений у 2009 році, площа 6700 га. Метою його створення є захист раціонального використання природних ресурсів і збереження біорізноманіття акваторії річки Дністер. Парк має високий рекреаційно-туристичний потенціал. До складу його території входять вісім об'єктів ПЗФ України:

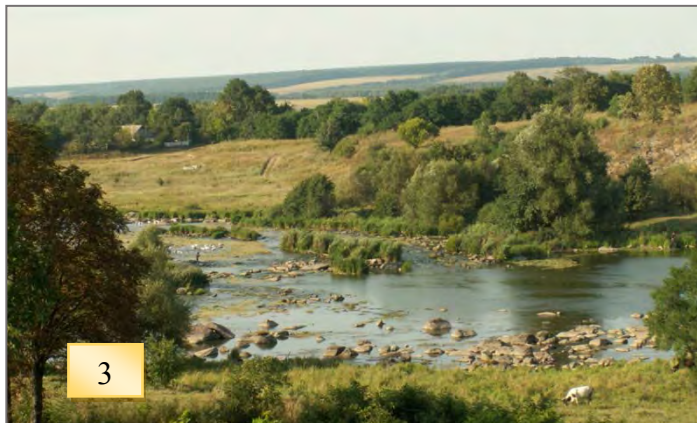
- Бронницька гора – ботанічний заказник місцевого значення;
- Григорівська гора – ботанічний заказник місцевого значення;
- Криштофорівська гора – ботанічний заказник місцевого значення;
- Бронницький – ботанічний заказник загальнодержавного значення;
- Бронницький парк – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення;
- ЦПКіВ м. Могилів-Подільський – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення ;
- Білянський ліс – ботанічний заказник загальнодержавного значення;
- Урочище стінка – комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення.

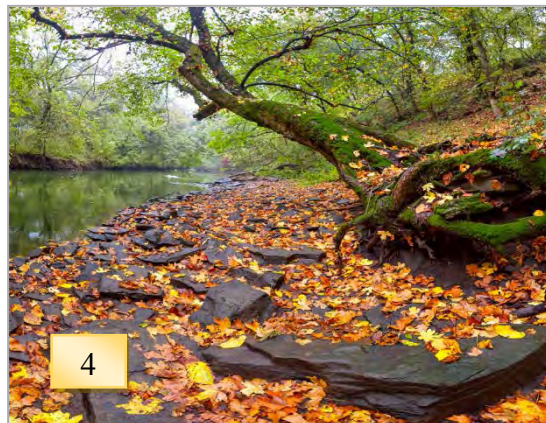
1

2

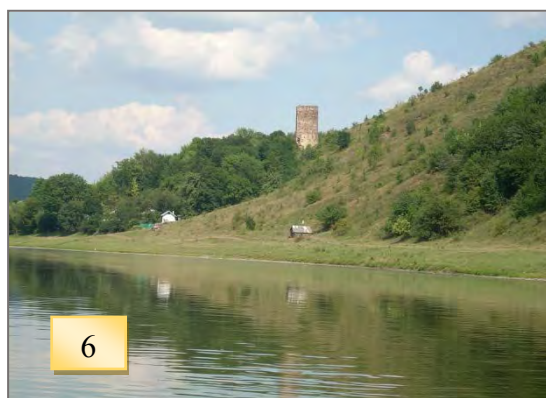
3

4

5

6

7

8

Рис. 6.6. Регіональні ландшафтні парки:
 1 – «Дністер», 2 – «Мурафа», 3 – «Середнє Побужжя», 4 – «Зуївський»,
 5 – «Клебан-Бик», 6 – «Дністровський», 7 – «Приінгульський», 8 – «Тилігульський»

РЛП Мурафа (Вінницька обл.) – регіональний ландшафтний парк в Україні, створений у 2008 році, площа 3452,7 га. Метою його створення є охорона ділянок степової рослинності, унікальних лісів лісостепової зони.

Територія парку поєднує різноманітні природні комплекси (водні, яружно-балкові, скельні) та відзначається розмаїттям рослин, у тому числі занесених до Червоної книги України. Її тваринний світ значною мірою зберігся у природному стані і відповідає фауні лісостепової зони.

До складу його входять три об'єкти ПЗФ України:

- Мурафа – ландшафтний заказник місцевого значення ;
- Гайдамацький Яр – геологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення;
- Відслонення Грушанської світи – геологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення.

РЛП Приінгульський (Миколаївська обл.), територія парку розміщена в долині р. Інгул із унікальними природними комплексами: неповторні ландшафтні утворення, вік яких до 2 мільярдів років. Окремі, найбільш примітні мальовничі виходи кристалічних порід отримали власні назви і мають декілька легенд: наприклад, про скелі над Інгулом «Пугач», «Стовп», «Скеля скам'янілих богатирів», «Кам'яних богатирів», «Спляча красуня», «Стіна» або «Воронова скеля», на якій здавна селиться пара воронів. Є фантастично привабливі гранітні відслонення — «Берег кам'яних химер», гранітне плато у місці злиття річки Стовпової з Інгулом, що має назву «Чортів міст», а також інші. Велика кількість туристичних об'єктів – далеко не всі принади сьомого чуда. Флора має 572 різновиди рослин, фауна - 19 типів ссавців, понад 100 видів птахів.

РЛП Клебан-Бик (Донецької обл.), площа парку 1974 га, його територія розташована на обох берегах річки Клебан-Бик і Клебан-Бицького водоймища, яке має особливу цінність. Територія парку має гористий характер, складається з кам'янистих гряд, відслонень гірських порід із значною щільністю та глибиною ерозійного розгалуження, великим оголенням корінних порід, що виступають суцільними грядами. Характеризується унікальними природними комплексами і об'єктами та особливими рекреаційними умовами: різноманітними мальовничими ландшафтами, придатністю для різних видів відпочинку, доступністю для мешканців. Особливий інтерес має пам'ятка загальнодержавного значення площею 60 га – Клебан-Бицьке відслонення з виходом на поверхню дуже давніх гірських порід, що утворилися в прибережних ділянках старовинного Пермського моря. Тут збереглися сліди незвичайної рослинності: скам'янілі рештки рослин, коралів, молюсків.

РЛП Зуївський (Донецька обл.), площа парку 1532,7 га, територія має значний рекреаційний потенціал, де унікально поєдналися геологічні, геоморфологічні, гідрографічні та біологічні особливості що відзначаються особливою привабливістю, науковою та природоохоронною цінністю.

До складу РЛП входять природні території:

- лісове урочище Липове;
- балка Зуї-гора;
- долини річок Кринки та Вільхової;
- відслонення скельних гірських порід;
- степові ділянки і лісові масиви Макіївського лісництва.

Флора представлена в основному різнотравно-типчакowo-ковиловими степами та їх петрофільною рослинністю: на кам'янистих ділянках степу поширені чебречники з наявністю деревію, полину, бедринця крейдяного та ін. ; під скелями ростуть три рідкісних види папоротей, по Липовій балці та схилах Зуї-гори поширені дубові ліси, серед яких рідкісні формації підлягають охороні. Всього у межах РЛП виявлено 509 видів рослин, у тому числі багато ендемічних та реліктових, з них 36 видів підлягають особливій охороні.

6.3. Пам'ятки природи

Пам'ятка природи – окремі унікальні природні об'єкти охороняються державою, мають наукове, пізнавальне, історичне, культурно-естетичне значення: вікові дерева, скелі, печери, водоспади, гейзери, ущелини та ін. Об'єкти і комплекси, оголошені пам'ятками природи, повністю вилучаються з господарського використання, тут забороняється будь-яка діяльність, що завдає їм шкоди [31, с. 81].

Пам'ятки природи поділяються на геологічні, гідрологічні, ботанічні, пам'ятки садово-паркового мистецтва, старі садиби, комплекси міських парків і садів. До них належать: унікальні геологічні відслонення, печери, водоспади, озера, метеоритні кратери, урочища (природоохоронні ландшафти) – одне рідкісне дерево або території значних розмірів – ліси, гірські хребти, ділянки узбережжя і долини.

Пам'ятки природи – унікальні, непоправні, цінні в екологічному, культурному та естетичному відношеннях природні комплекси, а також об'єкти природного та штучного походження. Вони є об'єктами загальнодержавного чи місцевого значення. Їх охоронний режим є одним із найсуворіших після природних заповідників і заповідних урочищ. На місцевості територія пам'яток природи позначається межовими охоронними знаками.

Україна – одна з найбільших за територією країн Європи з багатоманітною і мальовничою природою. Розміщення пам'яток природи за кількістю і розмірами площ ілюструє картодіаграма (рис. 6.7).

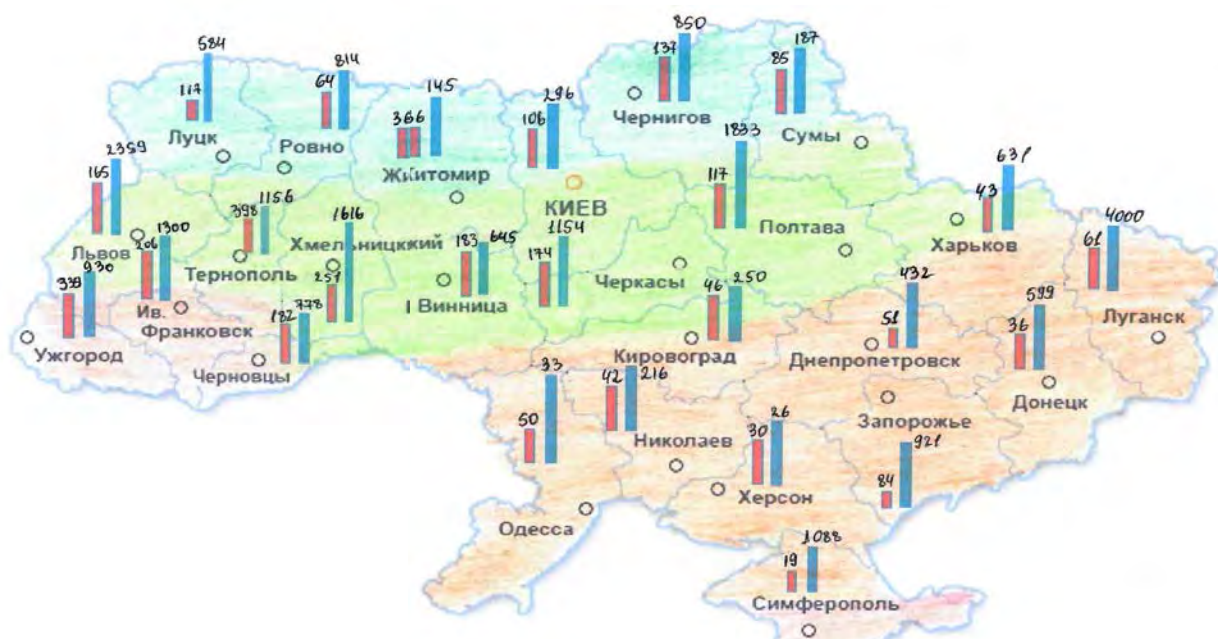

Рис. 6.7. Картодіаграма пам'яток природи України

Джерело: побудовано Сивобородько К. (ст-т каф. туризму)

Залежно від мети організації та необхідного режиму охорони пам'ятки природи поділяють на комплексні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні та геологічні (табл. 6.6).

6.6. Пам'ятки природи України

№ з/п	Види пам'яток природи	Кількість	Площа, га
Загальнодержавного значення			
1.	Комплексні	27	2380
2.	Ботанічні	46	2095
3.	Зоологічні	5	142
4.	Гідрологічні	21	502
5.	Геологічні	33	639
Всього		132	5758
Місцевого значення			
1.	Комплексні	139	3634
2.	Ботанічні	1685	10717
3.	Зоологічні	32	285
4.	Гідрологічні	685	3585
5.	Геологічні	405	1508
Всього		2946	19729
Разом		3078	25487

Джерело: [30, с. 374-375]

Станом на 1 січня 2019 в Україні було зареєстровано 132 пам'ятки природи загальнодержавного значення, площею 5758 га та 2946 – місцевого значення, площею 19729 га.

На території пам'яток природи забороняється будь-яка діяльність, що загрожує збереженню їхнього первісного стану або зумовлює його деградацію

чи зміну. Власники або користувачі земельних ділянок, водних та ін. природних об'єктів, оголошених пам'ятками природи, беруть на себе зобов'язання щодо забезпечення режиму їх охорони та збереження.

Правовий статус пам'яток природи визначає Закон України «Про природно-заповідний фонд України» (1992).

Нижче наведені приклади найбільш важливих пам'яток природи.

6.3.1. Комплексні пам'ятки природи

Комплексна пам'ятка природи – природоохоронна територія, включає ботанічні, геологічні, водні чи інші природні об'єкти, що мають наукову, культурно-пізнавальну, естетичну цінність та охороняються державою. Комплексні пам'ятки природи бувають загальнодержавного або місцевого значення. Розглянемо деякі комплексні пам'ятки природи.

Ак-Кая, Гора Ак-Кая (АР Крим) – комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення на Внутрішньому пасмі Кримських гір, площа 30 га. Підноситься білокам'яним (Біла скеля) уступом заввишки 150 м над долиною р. Біюк-Карасу. Абсолютна висота 344 м. Складається з вапняків і мертелів, поширені ерозійні форми рельєфу. Переважає різнотравна степова рослинність – понад 400 видів. Лише подекуди є зарості шипшини, кизилу та ін. Всесвітньовідома як археологічний об'єкт – тут виявлено і розкопано близько 20 стоянок первісної людини, для якої район цієї гори був зручним для проживання: численні гроти, навіси, близькість річкової води, родовища кремнію, що використовувався для виготовлення різних знарядь праці. Унікальна ландшафтно-археологічна пам'ятка.

Гора Ак-Кая

Бельбецький каньйон (АР Крим) – комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення. Являє собою оригінальне за формою і походженням тектонічно-ерозійне утворення, що виникло на місці прориву р. Бельбек Внутрішнього пасма Кримських гір. Глибина каньйону до 160 м, ширина у верхній частині – близько 300 м. Внаслідок вивітрювання на його крутих схилах утворилася галерея своєрідних форм рельєфу. Схилово-балкові урочища на бортах каньйону вкриті дубово-грабовими лісами. Бельбецький каньйон є пам'яткою четвертинного періоду розвитку Криму. Має велике пізнавальне значення для вивчення процесів водної ерозії та фізичного вивітрювання.

Бельбецький каньйон

Холодний яр (Черкаська, обл.) – комплексна пам’ятка природи загальнодержавного значення, площа 553 га. Являє собою ділянку лісової, дуже розчленованої рівнини в басейні р. Тясмину, вкриту широколистяними лісами з домінуванням дуба звичайного, ясена високого та граба звичайного. У травостої переважають осока волосиста, зірочник ланцетолистий, яглиця звичайна, зеленчук жовтий, розхідник шорсткий, весняні ефемероїди. З видів, занесених до ЧКУ, є цибуля ведмежа; підсніжник складчастий, тюльпан дібровний, дельфіній клиновидний та ін. З цими місцями пов’язані відомі історичні події (Коліївщина, Холодноярська республіка 1919-1921 рр.) та антифашистський рух (1941-1943 рр.).

Холодний яр. Популяція підсніжника складчастого

6.3.2. Ботанічні пам’ятки природи

Ботанічні пам’ятки природи – окремі дерева чи рослинні асоціації, що мають наукове, культурне, історичне, естетичне значення та повний заповідний режим загальнодержавного або місцевого значення. В Україні у 2014 році налічувалося 46 ботанічних пам’яток природи загальнодержавного значення площею 2129 га та 1933 ботанічні пам’ятки місцевого значення площею 12062 га. Розглянемо деякі з них.

Балка Росохувата (Запорізька обл.) – загальнодержавного значення, площа 27 га. Являє собою балку на лівому березі Дніпра, схили якої вкриті степовою рослинністю з домінуванням типчака та ковили волосистої. Трапляються фрагменти чагарникових степів та піщані масиви. Є осередки байрачного лісу з дуба звичайного, клена звичайного та в’яза гладкого. Серед рідкісних видів, занесених до ЧКУ, ростуть ковили Лессінга, волосиста та пірчаста, сон чорніючий, рябчик руський, рястка Буше, тюльпан дібровний.

Балка Росохувата

Балчанська балка (Запорізька обл.) – загальнодержавного значення, площа 28 га. Охороняється ділянка степової рослинності та байрачний ліс у балці на лівому березі Дніпра:

Балчанська балка

▪ схили балки зайняті угрупованнями зональних типчаково-ковилових степів, де домінують типчак, ковила Лессінга, ковила волосиста, бородач звичайний, пирій середній;

▪ на дні балки зберігся байрачний ліс із дуба звичайного, клена гостролистого та ясена звичайного;

▪ у чагарниковому ярусі – бузина чорна, глід п'ятистовпчиковий і бирючина звичайна;

▪ у трав'яному ярусі – фіалка запашна, буги́ла дібровна, гравілат міський та очиток звичайний.

Серед видів, занесених до ЧКУ, є ковили Лессінга, найкрасивіша, волосиста, пірчаста та українська, астрагал, крокус сітчастий, брандушка різнокольорова, сон чорніючий, тюльпан дібровний, рябчик руський.

Парасоцький ліс (Полтавська обл.) – загальнодержавного значення, площа 145 га, один з реліктових центрів лівобережного Лісостепу – унікальний масив корінного широколистяного лісу на правобережжі р. Ворскли з угрупованнями кленово-липово-дубових та грабово-дубових лісів. Основу деревостану становлять дуби віком 80–90 років, є ділянки з 140–180 та з 200–250-річними деревами. Виявлено 6 видів рослин, занесених до ЧКУ – тюльпан дібровний, гніздівка звичайна, та 5 регіонально рідкісних. У фауні хребетних виявлено 156 видів: 42 – ссавців, 97 – птахів, 10 – земноводних, 7 – плазунів.

Парасоцький ліс

Русько-полянський заказник (Черкаська обл.) – загальнодержавного значення, площа 166 га. Створено з метою охорони природи, популяцій вовчих ягід пахучих (занесені до ЧКУ), а також комплексу рослинного і тваринного світу ділянки борової тераси р. Дніпра. Лісові угруповання: сосново-дубові лісами з участю граба та липи віком 100-130 років. Серед видів, занесених до ЧКУ, сон чорніючий і гніздівка звичайна.

Русько-Полянський заказник

Рухотинський ліс (Чернівецька обл.) – загальнодержавного значення, площа 49 га належить до типових первинних лісів Передкарпаття. Охороняється ділянка корінного букового насадження лісу на великому масиві віком близько 100 років. Серед них зростають береза повисла, осика, черемха звичайна. Тут ростуть занесені до Червоної Книги України шафран Гейфелів, гніздівка звичайна, коручки чемерниковидна та пурпу́рова, беладона звичайна.

Садківський степ (Кіровоградська обл.) – загальнодержавного значення, площа 362 га. Являє собою плакорну степову ділянку з переважанням різнотравно-типчакових угруповань з яких поширені: деревій благородний, шавлія поникла, дібровна та ефіопська, залізняк бульбистий, гострокільник волосистий, мигдаль степовий; зростають також типові степові види рослин: астрагал, занесений до Червоної книги України. З тварин водяться ховрах плямистий, типовими є жайворонок польовий, шпак звичайний, жаба зелена.

Садківський степ:
Шавлія дібровна

Товтра Самовита (Хмельницька обл.) загальнодержавного значення, площа 15 га являє собою невелику бічну товтру з степовою рослинністю, є важливим осередком збереження степової й наскальної рослинності Товтрового пасма. У рослинному покриві домінують типчак, ковила волосиста, осока низька. Відслонення вапняків вкриті молодилом руським, серед якого ростуть ауринія скельна, очиток їдкий, герань Роберта, цибулі подільська та гірська, роговик польовий. З раритетних видів трапляються: зіновать Блоцького (ЧКУ), сон великий (ЧКУ), сон широколистий, сон чорніючий, ковили волосиста та пірчаста, рутвиця смердюча, ясенець білий (ЧКУ), а також рідкісні у області аконіт, анемона лісова, волошка, гіацинтик білий, цибуля подільська. Має геоморфологічне, ґрунтозахисне, еталонне значення,

Товтра Самовита

Яблуня-колонія (Сумська обл.) – загальнодержавного значення, площа 0,1 га. Охороняється унікальний, здатний до саморозмноження природний клон яблуні віком понад 200 років. Коли один з численних стовбурів яблуні, що лежать на землі, має відмерти, її гілки дугоподібно схиляються і, торкаючись ґрунту, укорінюються. Мічурін І. В. часто використовував це дерево у селекційній практиці. Урожайність висока, плоди середні за розміром, кисло-солодкі.

Яблуня-колонія

6.3.3. Гідрологічні пам'ятки природи

Гідрологічна пам'ятка природи – це природоохоронна територія водних об'єктів: водойми, водоспади, джерела і т. д., що мають наукову, культурно-пізнавальну або естетичну цінність. Бувають загальнодержавного або місцевого значення і охороняються державою.

Основні гідрологічні пам'ятки природи загальнодержавного значення надано у табл. 6.7.

6.7. Перелік гідрологічних пам'яток природи загальнодержавного значення

Назва	Рік створення	Площа, га	Область
Болото Висяче	1975	0,5	Івано-Франківська область
Болото Гальський мох	1975	28	Чернігівська область
Болото Лисак	1975	8	Івано-Франківська область
Болото Мшана	1975	6	Івано-Франківська область
Болото Чорне багно	1975	15	Закарпатська область
Болото Чорний ліс	1975	2	Кіровоградська область
Болото Ширковець	1975	6	Івано-Франківська область
Вадень	1996	20	Чернігівська область
Велике Почаївське озеро	1975	58	Рівненська область
Козероги	1996	2	Чернігівська область
Мурав'ївська	1996	40	Чернігівська область
Озеро Добре	1975	46	Волинська область
Озеро Ріпне	1975	32	Донецька область
Озеро Святе	1975	44	Волинська область
Озеро Святе	1981	70	Чернігівська область
Озеро Святе	1996	8,2	Хмельницька область
Озеро Сліпне	1975	30	Донецька область
Озеро Стрільське	1975	15	Рівненська область
Озеро Трубин	1996	40	Чернігівська область
Озеро Шелехівське	1975	7	Сумська область
Урочище Карасу-Баші	1975	24	Автономна Республіка Крим

Основні характеристики найбільш важливих гідрологічних пам'яток природи загальнодержавного значення в Україні надані нижче.

Болото Чорний ліс (Кіровоградська обл.) – найпівденніше в Україні сфагнове болото, розташоване в межах лісового масиву «Чорний ліс» на межі лісостепової та степової зон, площа 2 га. На території болота зосереджені сфагнові мохи, хвощі, папороті та інша вологолюбна рослинність, в тому числі: грушанка круглолиста, пухівка, щитник гребенястий та деякі орхідні. Більшість поверхні озера покрита лататтям. В озері водяться карасі.

Болото Чорний ліс

Болото Мшана (Івано-Франківська обл.) – розташоване на території Мшанського лісництва, має овальну форму, площа території 6 га. З усіх боків оточене ялиновим лісом з домішкою сосни, а на самому болоті деревний ярус розріджений і пригнічений заввишки від 1 до 4 м, трапляється сосна гірська заввишки до 1 м. Болото заросле чагарниково-сфагновими угрупованнями: переважають чорниця, буяхи та водянка чорна, пухівка піхвова, журавлина, росичка круглолиста. Фауна цікава: на квітучих чагарниках відмічені три види джмелів та метелики чорнушки ефіопки, які є реліктом льодовикового періоду; також трапляється тритон карпатський, занесений до Червоної книги України та водяться різні види жуків-турунів.

Болото Мшана

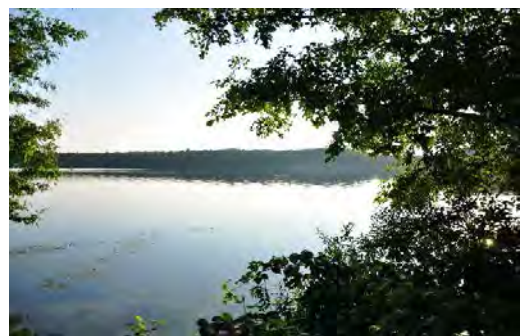
Озеро Велике Почаївське (Рівненська обл.) – розташоване в лісовій зоні, є регулятором водного режиму прилеглої території, площа 58 га, довжина – 2 км. Є місцем оселення водоплавних птахів: гніздування журавля сірого і лелеки чорного, видів, занесених до Червоної книги України. Водяться окунь, щука, лин, карась. Прісна вода в ньому дзеркально чиста, що в поєднанні з різноманітною рослинністю утворює мальовничий ландшафт.

Озеро Велике Почаївське

Мурав'ївська (Чернігівська обл.) – гідрологічна пам'ятка природи являє собою комплекс заплавних озер Десни та її притоки, площа 40 га. Територія пам'ятки – це важливий гідрологічний об'єкт із групою рідкісних реліктових видів рослин та їх угруповань. Вона має флористичну та ценотичну цінність і є важливою для збереження типових заплавних комплексів водойм півночі Лівобережного Полісся.

Озеро Святе (Волинська обл.) – гідрологічна пам'ятка природи карстового походження, площа 44 га, глибина – до 8 м. Вода озера чиста, прозора, його водна рослинність бідна. Береги піщані, порослі сосновим лісом: зростають дуб звичайний віком понад 120 років та береза бородавчаста віком понад 50 років. У трав'яно-чагарниковому покриві переважають чорниця, брусниця, трапляється мучниця звичайна. Орнітофауна представлена різними видами куликів, диких качок та іншими видами навколоводних і водоплавних птахів. Із ссавців трапляється бобер європейський.

Озеро Святе

6.3.4. Геологічні пам'ятки природи

Геологічні пам'ятки природи – унікальні або типові геологічні об'єкти, що мають наукову, культурно-пізнавальну або естетичну цінність, мають загальнодержавне значення та охороняються державою (табл. 6.8).

6.8. Перелік геологічних пам'яток природи

Назва	Рік створення	Площа (га)	Область
Кам'яна могила над р.Молочна	1963	15	Запорізька область
Кизил-коба	1963	33	Автономна Республіка Крим
Одеські катакомби	1963	4,7	Одеська область
Печера Кришталева	1963		Тернопільська область
Печера Вертеба	1971		Тернопільська область
Печера Млинки	1971		Тернопільська область
Печера Озерна	1971		Тернопільська область
Печера Оптимістична	1971		Тернопільська область
Печера Перлина	1971		Тернопільська область
Печера Ювілейна	1971		Тернопільська область
Балка Кровецька	1975	15	Донецька область
Гайдамацький яр	1975	96	Вінницька область
Гранітні скелі	1975	15	Запорізька область
Дружківські закам'янілі дерева	1975	1	Донецька область
Карстова шахта Солдатська	1975	10	Автономна Республіка Крим
Клебан-Бицьке відслонення	1975	60	Донецька область
Конгресів яр	1975	20	Луганська область
Новокатеринівське	1975	10	Донецька область
Печера Атлантида	1975	10	Хмельницька область
Печера Баламутівська	1975	10	Чернівецька область
Скелі Мопра	1975	62	Дніпропетровська область
Сопка Джау-Тепе	1975	10	Автономна Республіка Крим
Стильське відслонення	1975	25	Донецька область
Печера Буковина	1981		Чернівецька область
Печера Піонерка	1981		Чернівецька область
Відслонення Грушанської	1984	0,5	Вінницька область
Відслонення Могилівської	1984	0,5	Вінницька область
Китайгородське відслонення	1984	60	Хмельницька область
Пісковики Бернашівські	1984	0,5	Вінницька область
Смотрицький каньйон	1984	80	Хмельницька область
Смотрицький каньйон	1984	80	Хмельницька область
Смотрицький каньйон	1984	80	Хмельницька область
Смотрицький каньйон	1984	80	Хмельницька область
Старуня	1984	60	Івано-Франківська область
Урочище Демерджи	1991	20	Автономна Республіка Крим

Печера Оптимістична (Тернопільська обл.) – утворена в артезіанських умовах у 20-метровій товщі гіпсів середнього міоцену, перекритих вапняками та глинами верхнього міоцену, площа 3,0 га, за довжиною досліджених ходів (240 км) є найбільшою у світі печерою в гіпсах і третьою серед усіх печер природного походження. Загальна площа ходів – близько 300 тис. м, об'єм – понад 600 тис м³, амплітуда висот – 20 м. Печера являє собою лабіринт ходів, морфологія та розміри яких різні в деяких ярусах, яких тут виділяють чотири. Ходи печери частково заповнені відкладами глин, поширені вторинні кристалічні утворення гіпсу різного кольору та походження. Температура повітря 11°C, відносна вологість 90–100%. Печера має світове наукове значення як еталонний об'єкт артезіанського спелеогенезу.

Печера Оптимістична

Печера Попелюшка (Чернівецька обл.) – являє собою горизонтальний лабіринт, розвинутий у 24-метровому шарі гіпсів міоцену, площа понад 20 тис. м², об'єм близько 0,7 млн м³, загальна довжина ходів 90,2 км. За довжиною – третя, а за об'ємом – перша в світі серед печер у гіпсах. Відзначається складною морфологічною будовою, пов'язаною з формуванням печери напірними підземними водами в артезіанських умовах. Виявлено унікальні літологічні та мінеральні утворення, вторинні біомінеральні форми, пов'язані з діяльністю мікроорганізмів, підвищеним (до 2–4 %) вмістом CO₂ у підземному повітрі та ін. особливостями.

Печера Попелюшка

6.3.5. Археологічні пам'ятки

Розкопки й музеї під відкритим небом, реконструйовані парки й пам'ятники історії народів, що жили на нашій землі тисячоріччя назад і зовсім недавно – про що пишуть мандрівники. Такими є 10 місць для ознайомлення із археологічними пам'ятками України: грот Киїк-Коба, кам'яна Могила, Скіфський стан, Микільський кромлех, Ольвія, Античні городища, Мавринський майдан, Печерні міста і монастирі Криму, Трипілля, Київська Русь.

Печера-грот Киїк-Коба (АР Крим) – природна виїмка (Грот), перекрита як дахом скельним виступом знаходиться в долині річки Зуя, площа близько 50 м². Утворилася на висоті близько 90 метрів над гірською

річкою під впливом ґрунтових вод і вивітрювання породи. Грот добре прихований лісовими хащами і накопиченням величезних каменів (рис. 6.8).

Рис. 6.8. Грот Киік-Коба

У 1924-1925 рр. Археологи знайшли в печері найдавнішу в Криму стоянку первісної людини. Цінною знахідкою стали останки неандертальців, жінки і дитини. Крім того під склепіннями печери знайдено до 500 крем'яних знарядь праці, що застосовувалися близько 100 тисяч років тому, безліч кісткових залишків вимерлої фауни Криму. Серед тварин, які жили в той час в околицях печери і служили предметом полювання, були мамонт, носоріг, печерна гісна, печерний бик, дикий кінь, гігантський олень, печерний ведмідь, кабан.

Печеру-грот Киік-Коба визнано науковим об'єктом світового значення.

Заповідник Кам'яна Могила (Запорізька обл.) – світова пам'ятка давньої культури в Україні, з 2008 р. є Національним історико-археологічним заповідником (рис. 6.9).

Рис. 6.9. Заповідник Кам'яна Могила

Пагорб, що тисячоліттями слугував людям вівтарем для відправлення язичницьких обрядів, містить декілька тисяч унікальних стародавніх наскальних зображень – петрогліфів. Хронологія петрогліфів охоплює величезний період від епохи пізнього палеоліту до середньовіччя (XXIV-XXII тис. до н. е. до X-XII ст.).

Скіфський стан (о. Хортиця, Запоріжжя) – музей під відкритим небом, один з найвідоміших меморіально-туристичних комплексів на Хортиці. Тут, на території п'ятої курганної групи, були реконструйовані курганні насипи, з яких три вціліли до наших часів. Ці кургани – ровесники Єгипетських пірамід. Крім трьох уцілілих насипів, було відновлено ще три зруйнованих кургани та створено п'ять штучних насипів з метою реконструкції зовнішнього вигляду курганних груп давнини (рис. 6.10).

Рис. 6.10. Музей під відкритим небом Скіфський стан

Микільський кромлех (Дніпропетровська обл.) – один з фрагментів великого сакрального комплексу, що існував у доісторичні часи біля найбільшого на Дніпрі порога Ненаситця (рис. 6.11).

Рис. 6.11. Микільський кромлех

Це рідкісна археологічна пам'ятка доби бронзи (близько 3 тисяч років до н.е.) є аналогом і ровесником всесвітньовідомого британського Стоунхенджа, представляє ритуальне поховання-святилище, кам'яне коло, викладка з великих кам'яних брил-мегалітів. Мегалітична споруда має офіційний статус пам'ятки археології місцевого значення.

Ольвія Понтійська (Миколаївська обл.) – найбільший в Україні археологічний заповідник, площа майже 300 га. Побудований на місці стародавнього міста одного з чотирьох найбільших стародавніх держав, що існували на території північного чорноморського узбережжя в V-VI ст. до н.е. (рис. 6.12).

Рис. 6.12. Ольвія – антична грецька колонія

У найкращому стані збереглися до наших днів ольвійські кургани. За міськими руїнами можна розглянути принципи будівництва античних міст. Окремий інтерес представляє система водопостачання Ольвії. На території заповідника діє музей, фонди якого налічують близько 50 тисяч експонатів.

Мавринський майдан (Дніпропетровська обл.) – це величезне, таємниче, складної конфігурації земляне спорудження, який називають українським Стоунхенджем. Діаметр центральної чаші (овал) – 54-60 м, а її глибина – близько 10 м (рис. 6.13).

Рис. 6.13. Мавринський майдан

Повністю майдан можна побачити лише з висоти пташиного польоту: з неба земляні кургани нагадують зображення краба чи павука, або дивної форми велику черепаху. Тут не ростуть дерева, не літають птахи, навіть під час повеней не затримується вода. Існує кілька версій його походження й призначення: від культових до оборонних. Подібних курганів-майданів досить багато на лівому березі Дніпра.

Заповідник Трипільська культура (Черкаська обл.) – представляє музей поселень-гігантів трипільської культури – своєрідної та оригінальної археологічної культури епохи неоліту, особливістю якої була висока майстерність розписів житла, предметів побуту. До складу заповідника входять 11 городищ (рис. 6.14).

Рис. 6.14. Заповідник Трипільська культура

Тут до уваги туристів представлені знахідки трипільської культури, зокрема речі побуту зі своєрідними трипільськими розписами та орнаментом. Цікавими та оригінальними у музеї є керамічні вироби. Своєрідним є і

оформлення музею – він знаходиться під відкритим небом, а тому створює враження справжнього давнього поселення.

Парк Київська Русь (Князівство Київська Русь) – це відтворення та будівництво Древнього Києва V-XIII ст., столиці великої середньовічної держави – Київська Русь – в розмірах його історичного центру, відомого як Дитинець Києва або Град Володимира (рис. 6.15).

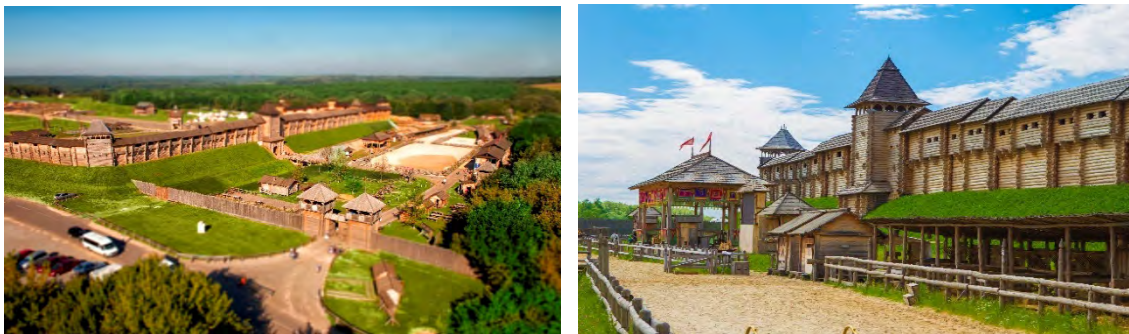

Рис. 6.15. Парк Київська Русь

Проект здійснено в історично значущому місці, згаданому в літописах, яке максимально відповідає ландшафту і повторює рослинність Києва тисячолітньої давності. Метою проекту було розширення картини світу всього людства про значення, ролі і вплив Древнього Києва, Київської Русі, України та всієї Східної Європи на формування і розвиток цивілізації в минулому, сьогоденні і майбутньому.

6.4. Пам'ятки всесвітньої культурної і природної спадщини

Всесвітня культурна і природна спадщина – це об'єкти, які мають видатну універсальну цінність з погляду історії, мистецтва чи науки. Охорона цієї спадщини регулюється Конвенцією про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, прийнятою Генеральною конференцією ЮНЕСКО в Парижі у 1972 році.

До **об'єктів цієї спадщини**, за Конвенцією, належать:

- пам'ятки культури, твори архітектури, монументальні твори скульптури та живопису, елементи і структури археологічного характеру, написи, печери і групи елементів;
- ансамбліві групи ізольованих чи об'єднаних будівель та інших архітектурних об'єктів, поєднаних з пейзажем;
- визначні місця – твори людини або спільні витвори людини й природи, а також їх зони, зокрема археологічні.

До **природної спадщини** належать об'єкти видатної універсальної цінності з погляду науки, естетики чи природної краси:

- пам'ятки природи – результат еволюції фізичних та біологічних утворень або груп таких утворень;
- геологічні і фізіографічні утворення та суворо обмежені зони, які є ареалом рідкісних тварин і рослин;
- природні визначні місця чи суворо обмежені природні зони.

Охорона об'єктів всесвітньої культурної і природної спадщини є обов'язком як окремих держав, так і світової спільноти загалом.

Згадана Конвенція передбачає систему заходів збереження всесвітньої культурної і природної спадщини, розвиток міжнародного співробітництва у даному напрямі. З цією метою при ЮНЕСКО діє Міжурядовий комітет охорони культурної і природної спадщини. На підставі переліків пам'яток, які подаються державами, він складає, поновлює і публікує «Список всесвітньої спадщини» та «Список всесвітньої спадщини, що перебуває під загрозою».

До першого Списку на 1.1 1996 року внесено 458 об'єктів, серед яких – пам'ятки Давнього Єгипту, міста Карфаген (Туніс), Єрусалим, історичні комплекси Риму, Венеції, Флоренції (Італія), Тадж-Махал (Індія), національний парк Сагарматха з вершиною Еверест (Непал), історичний заповідник Мачу-Пікчу (Перу), озеро Байкал (Росія), Києво-Печерська лавра і Софійський собор у Києві. Об'єкти цього Списку визнаються *загальною спадщиною людства*.

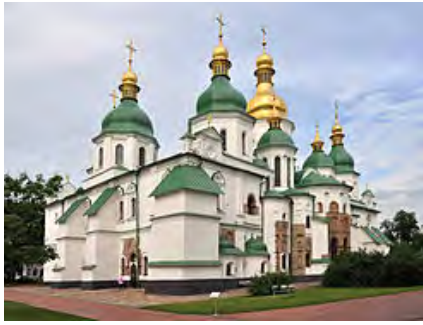
Їхній правовий статус визначається з урахуванням таких обставин:

- а) повага до суверенітету держави, на території якої знаходяться культурні та природні об'єкти, що охороняються національним законодавством;
- б) виявлення, охорона, збереження і популяризація всесвітньої спадщини є насамперед обов'язком держави, на території якої розташовані ці об'єкти;
- в) обов'язкове міжнародне співробітництво з метою охорони всесвітньої спадщини, надання допомоги в цьому на прохання певної держави;
- г) зобов'язання держави не застосовувати жодних дій, які могли б завдати прямо або опосередковано шкоди культурній чи природній спадщині.

Для надання допомоги окремим державам в охороні унікальних пам'яток, внесених до зазначених Списків, створено Фонд всесвітньої спадщини, кошти якого використовуються з дозволу Міжурядового комітету охорони культурної і природної спадщини.* Станом на 2019 р. до Списку всесвітньої спадщини внесено до 900 об'єктів.

На території України до Списку Всесвітньої спадщини входять об'єкти, що представлені на рис. 6.16.

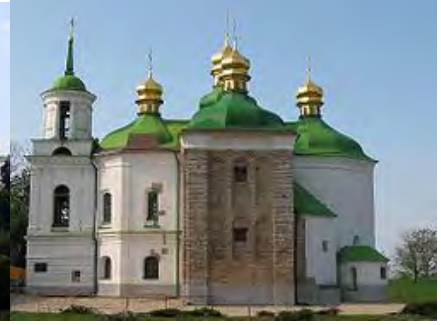
* Акуленко В. І. Міжнар. охорона, захист і повернення культур, цінностей (зб. документів). К., 1993.

Київський Софійський собор

Києво-Печерська лавра

Церква Спаса на Берестові

Ансамбль історичного центру Львова

Пункт геодезичної дуги Струве Катеринівка

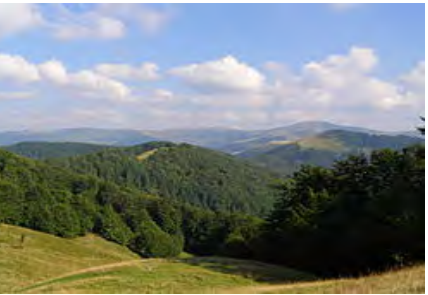
Пункт геодезичної дуги Струве Фельштин

Пункт геодезичної дуги Струве Баранівка

Пункт геодезичної дуги Струве «Старо-Некрасівка»

Закарпатська область: праліси Карпат

Резиденція митрополитів Буковини і Далмації

Стародавнє місто Херсонес Таврійський

Рис. 6.16. Об'єкти Світової спадщини ЮНЕСКО в Україні

До Списку Всесвітньої спадщини на території України входять:

- Софійський собор та Києво-Печерська лавра;
- історичний центр міста Львова;
- природний об'єкт Букові праліси Карпат. До нього входять 10 ділянок букових пралісів на території України (Закарпатська обл.) і Словаччини загальною площею 78 тис га, які простягаються на 185 км; у межах України –

4 її пункти: Баранівка, Катеринівка, Фельштин (Хмельницька обл.), Старонекрасівка (Одеська обл.) та 6 ділянок загальною площею 58,4 тис. га (Чорногора, Кузій-Трибушани, Марамарош, Стужия-Ужок, Свидовець, Уголька Широкий Луг;

- геодезична дуга Струве – транскордонний об’єкт на території 10 країн (Білорусь, Естонія, Фінляндія, Латвія, Литва, Норвегія, Республіка Молдова, Росія, Швеція, Україна) завдовжки 2820 км, з установленними геодезичними знаками для визначення параметрів Землі (рис. 6.17).

Рис. 6.17. Об’єкти Світової спадщини на мапі України*

1 – Церква Різдва Пресвятої Богородиці; 2 – Церква Святої Трійці; 3 – Церква Собору Пресвятої Богородиці; 4 – Церква святого Юра

Статус об’єкта Всесвітньої спадщини надає наступні переваги:

- додаткові гарантії збереження унікальних комплексів;
- зростання масштабів їх популяризації, у т. ч. завдяки розвитку екологічного туризму;
- пріоритетність при виділенні коштів, насамперед з Фонду Всесвітньої спадщини, для збереження таких об’єктів;
- сприяння організації моніторингу та контролю за їх охороною.

* Список об’єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Україні. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/uk.wikipedia.org/wiki/>.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає принципова відмінність природних заповідників і національних (регіональних) природних парків у сфері їх використання в туризмі?
2. В яких регіонах України найбільше природних заповідників і національних природних парків?
3. Що розуміють під парками? Назвати їх види.
4. Назвати особливості парків: природного, ландшафтного, пейзажного, англійського, морського, міського.
5. Національні природні парки: поняття, види, розміщення.
6. Регіональні ландшафтні парки: поняття, види, розміщення.
7. Пам'ятки природи України: поняття, види, розміщення.
8. Назвати комплексні пам'ятки природи України (області, району).
9. Особливості ботанічних пам'яток природи.
10. Що представляють під гідрологічними пам'ятками природи.
11. Назвати геологічні пам'ятки природи.
12. Археологічні пам'ятками.
13. Пам'ятки всесвітньої культурної і природної спадщини.

Домашнє завдання

1. Описати основні особливості різних видів НПП.
2. Побудувати діаграми зонального розміщення одного з видів Національних природних й ландшафтних парків.
3. Побудувати картодіаграми зонального розміщення НПП чи ландшафтних парків.
4. Підготувати презентацію Національних природних й ландшафтних парків.

ТЕМА 7

Природно-антропогенні парки

- 7.1. Ботанічні сади.
- 7.2. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.
- 7.3. Дендрарії і дендрологічні парки.
- 7.4. Зоологічні парки.

7.1. Ботанічні сади

Ботанічний сад – територія, де культивують рослини з різних куточків Землі. Це науково-дослідницький та культурно-просвітницький заклад, в якому проводиться збереження генофонду рослинного світу: накопичення колекцій флори перспективних для створення зелених насаджень, їх культивування і акліматизація. Якщо в такому закладі основну увагу приділяють деревним рослинам, його називають *дендрарієм*; якщо ж такий заклад відкритий для відвідування, його називають *дендропарком*. Розрізняють ботанічні сади державного та місцевого значення з ділянками рідкісних і звичайних рослин, а також місцевої природної рослинності. Вони мають велике екологічне значення як центри збереження і вивчення флори різних частин світу (рис. 7.1).

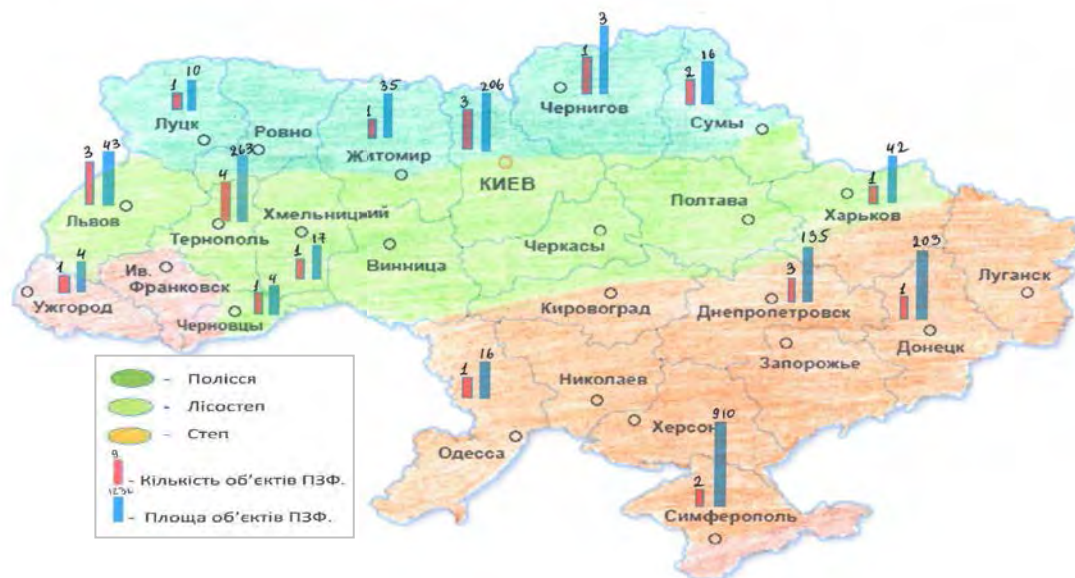

Рис. 7.1. Картодіаграма ботанічних садів України

Джерело: побудовано Сивобородько К. (ст-т каф. туризму)

В Україні є ботанічні сади, підпорядковані Національній академії наук України (Національний ботанічний сад НАНУ імені Миколи Гришка у Києві, Донецький та Криворізький ботанічний сад НАНУ) та підпорядковані іншим установам. Львівська та Київська колекції тропічних і субтропічних рослин, з колекцій усіх українських ботанічних садів, внесені до державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання країни.

Станом на 2015 рік в Україні нараховувалося 30 ботанічних садів і 19 дендропарків різного підпорядкування. Нині в Україні створено кілька десятків ботанічних садів і дендропарків: перших – 25, других – 43 (табл. 7.1).

7.1. Кількість і площа ботанічних садів

Адміністративні одиниці	Загальнодержавного значення		Місцевого значення	
	кількість	площа, га	кількість	площа, га
АР Крим	1	876,6	1	33,2
Волинська	1	10,0	-	-
Дніпропетровська	2	108,0	1	27,0
Донецька	1	203,0	-	-
Житомирська	1	35,4	-	-
Закарпатська	1	4,5	-	-
Львівська	2	41,2	1	1,5
Одеська	1	16,0	-	-
Сумська	-	-	2	15,8
Тернопільська	1	200,0	3	62,9
Харківська	1	41,9	-	-
Хмельницька	1	17,5	-	-
Чернівецька	1	3,5	-	-
м. Київ	3	205,5	-	-
Всього	17	1763,1	8	140,4

До найвідоміших і найбільш відвідуваних належать Національний ботанічний сад ім. М. Гришка НАН України та Ботанічний сад ім. академіка О. Фоміна (обидва в Києві), Нікітський ботанічний сад Таврійського національного університету ім. В. Вернадського (м. Сімферополь).

Структурний склад видів ботанічних садів за кількістю і площею відображує рис. 7.2.

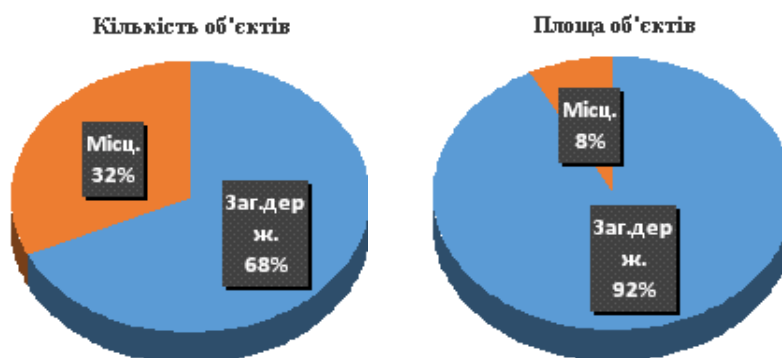

Рис. 7.2. Структура ботанічних садів України.

Дані рис. 7.2 свідчать про те, що в Україні переважають загальнодержавні ботанічні сади як за кількістю, так і за площею. Причому їх відсоток за площею є більш високим, ніж за кількістю. Це є свідченням того, що загальнодержавні ботанічні сади за розміром є більшими за місцеві (рис. 7.3).

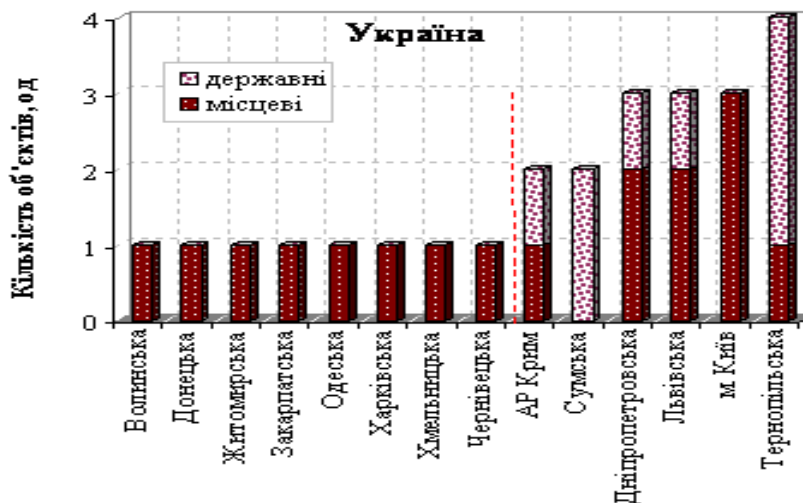

Рис. 7.3. Ранжируваний розподіл ботанічних садів

Ранжируваний розподіл ботанічних садів дає уявлення про регіони, що мають неоднакову кількість цих об'єктів.

Далі подано характеристику ботанічних садів, що становлять значний інтерес в екотуризмі.

Національний ботанічний сад ім. М. М. Гришка НАНУ – науково-дослідна установа для проектування і створення нових ботанічних садів і парків, розробки наукових основ охорони біорізноманіття, озеленення та фітодизайну підприємств і організацій (рис. 7.4).

Рис. 7.4. Національний ботанічний сад ім. М. Гришка

Одним із головних завдань ботанічного саду є створення бази для збереження генофонду рослин і всього біологічного різноманіття, а також просвітницька діяльність з питань екології та використання рослин. До його складу входить 8 наукових відділів, унікальний колекційний фонд налічує близько 11 180 таксонів, що відносяться до 220 родин та 1 347 родів [82]. За різноманітністю колекцій, масштабами території, рівнем наукових досліджень займає одне з провідних місць серед найбільших ботанічних садів Європи.

У ботсаду розроблено метод охорони рідкісних та зникаючих видів шляхом моделювання інтродукційних популяцій з метою збереження флористичного різноманіття України та прилеглих регіонів.

У дендрарії зібрано унікальну колекцію дерев, кущів та ліан – близько 1 тис видів, різновидів та форм: берез, дубів, горіхів, лип, кленів, бобових рослин, розоцвітих та хвойних. Тут закладено найбільший в Україні сад

бузку (21 вид, 2 різновиди, 3 гібриди, 75 сортів), моносад листопадних магнолій (10 видів, 2 гібриди, 10 форм), розарій з колекцією сортів троянд та їх диких родичів – шипшин.

В оранжереях зібрано унікальні колекції тропічних та субтропічних рослин (близько 3-х тис видів, форм, сортів та гібридів). Особливо цінними є колекції ароїдних, бромелієвих, бегонієвих, лілійних, вересових та сукулентів. У колекції орхідей – понад 600 видів, форм, сортів та гібридів; у 1980 р. орхідеї з колекцій ботсаду вперше були підняті в космос на борту орбітальної станції «Салют-6».

Ботанічний сад ім. акад. О. Фоміна Київського національного університету імені Тараса Шевченка – один із найстаріших ботанічних закладів України (заснований в 1839 р.) (рис. 7.5).

Рис. 7.5. Ботанічний сад ім. акад. О. Фоміна

Це науково-дослідна, навчальна, освітня, природоохоронна установа по вивченню, збагаченню та збереженню рослинних ресурсів місцевої і світової флори. У колекціях ботанічного саду налічується близько 10 тисяч видів, форм і сортів різних рослин: деревних рослин відкритого ґрунту – 1715 колекційних одиниць, трав'янистих – 2279, тропічних рослин захищеного ґрунту – 3269 видів та 772 внутрішньовидові таксони. В оранжерейному комплексі зібрано велику кількість тропічних і субтропічних рослин, найстарші й найвищі в колишньому Радянському Союзі екземпляри пальм, для яких у 1977 року збудовано найвищий в світі 30-метровий кліматрон. Колекція кактусів та інших сукулентів налічує близько 2 тисяч видів. У відкритому ґрунті росте багато реліктових і ендемічних видів рослин з різних районів світу [83].

Збереглися дерева віком понад 160 років: сосна Веймутова, сосна кримська, сосна гірська, тис ягідний, гінкго дволопатеве, горіх чорний та ін. Цінними є колекції листопадних магнолій, рододендронів, папоротевих, сукулентів та інші.

Ботсад є навчальною базою для студентів університету, відіграє значну роль у популяризації природоохоронних та екологічних знань. Тут проводять міжнародні конференції, надсилають насіння (близько 3 тис зразків) ботсадам 52 країн світу.

Нікітський ботанічний сад (АР Крим) розташований на Південному березі Криму, заснований у 1812 р., площі 1100 га, має статус загальнодержавного значення з 1983 року. Це одна з найстаріших в Східній Європі комплексна науково-дослідна установа, яка має унікальне зібрання рослин з усіх континентів і веде роботи з питань плідівництва та ботаніки [84]. (рис. 7.6).

Рис. 7.6. Нікітський ботанічний сад

Ботанічний сад має наукові відділи: дендрології; фізіології і репродуктивної біології рослин; флори, рослинності і заповідної справи; маркетингу і стандартизації; нових ароматичних і лікарських культур; агроєкології і нових методів захисту рослин; біотехнології рослин; плідівництва; степового рослинництва. Колекція флори налічує понад 15 тис видів, сортів і форм рослин. Найбільшу увагу відвідувачів привертають пальмова алея, ділянка поширення бамбуку, колекція кактусів, а також великі за розміром екземпляри мамонтового дерева. Чимало в парку й ліванського кедра – хвойного дерева, яке у зрілому віці вирізняє плоска крона.

Донецький ботанічний сад НАНУ заснований у 1964 р. як центр з вирішення фундаментальних і прикладних проблем біології на південному сході України (рис. 7.7).

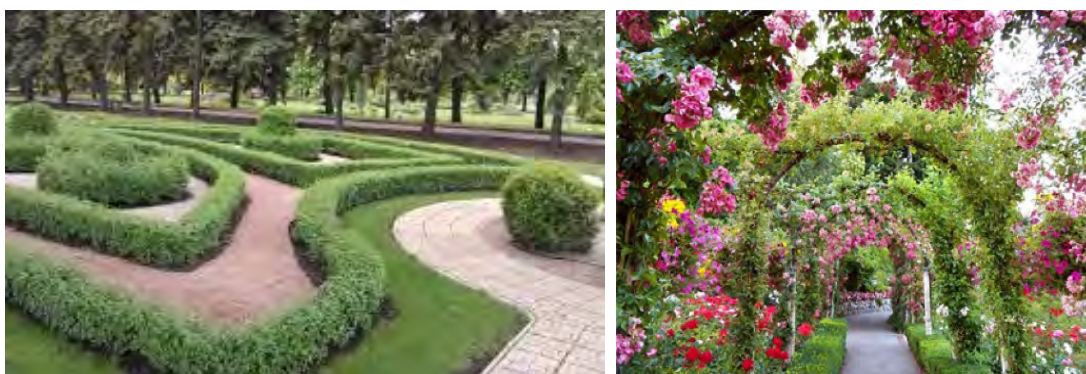

Рис. 7.7. Донецький ботанічний сад НАНУ

Колекції рослин налічують понад 6000 таксонів, серед яких тропічні та субтропічні – 1273 види і різновиди; види природної флори – 1380 видів і 1579 зразків; дерева і кущі – 1157 таксонів; рідкісні харчові та ін. корисні рослини – 598 таксонів, є численні колекції квітниково-декоративних (1097 видів, 971 сорт, 39 форм), нових і малопоширених кормових (287 таксонів)

рослин тощо. Основні напрями наукової діяльності: промислова ботаніка, оптимізація техногенного середовища, наукові основи охорони рослинного світу в індустріальних регіонах Південно-Східної України. Розроблені основи інтродукції сприяють сталому використанню і збереженню рослинного покриву в екстремальних умовах посушливого степу і промислового забруднення. Створено експозиції шести варіантів степів Донбасу, рідкісних, ендемічних та реліктових рослин регіону.

Кременецький ботанічний сад (Тернопільська обл.) – об’єкт природно-заповідного фонду України загальнодержавного значення, площа 200 га (рис. 7.8).

Рис. 7.8. Кременецький ботанічний сад

В науковому підрозділі 4 відділи: фітозоології, дендрофлори, квітково-декоративних і лікарських рослин, акліматизації плодово-ягідних та нових культур. У саду близько 1500 видів, сортів і гібридів рослин, у т. ч. деревних і чагарникових – 200, хвойних – 59, пряно-смакових – 52, плодово-ягідних – 30, квітково-декоративних – 214, кормових – 90, овочевих – 56, лікарських – 214. У природній флорі виявлено 350 видів, з них 44 ендемічні, реліктові й рідкісні, занесені до ЧКУ. Наукова-дослідна робота спрямована на проведення моніторингу в Кременецьких горах та збереження біорізноманіття рослин у регіоні. В ботанічному саду проходять навчально-виробничу практику студенти, проводиться просвітницька робота, розповсюджуються цінні інтродуценти.

Ботанічний сад Національного університету біоресурсів та природокористування України (НУБіП) загальнодержавного значення створений в 1983 р., площа 53 га. Займає частину Голосіївського лісу, що є навчальним підрозділом НУБіП. До науково-навчальної частини саду входять лабораторії: інтродукції і селекції рослин, екології рослин та біотехнології, декоративного садівництва, квітникарства та фітодизайну. Колекційний фонд: у відкритому ґрунті – 711 видів, форм, сортів і гібридів, у захищеному – 100, з них деревних – 541 вид, 60 форм, 22 гібриди; трав’янисті – 188 видів. Основний напрями наукової діяльності: інтродукція, акліматизація і селекція деревних рослин; охорона рідкісних і зникаючих видів (рис. 7.9).

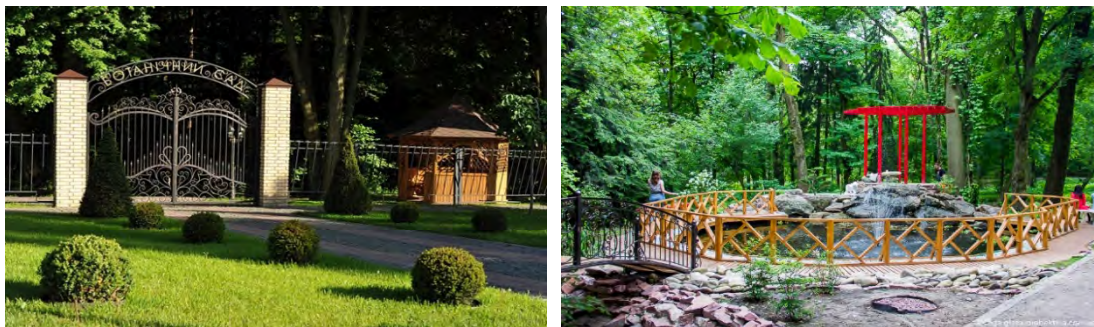

Рис. 7.9. Ботанічний сад НУБіП

Ботанічний сад Поліського національного університету – природоохоронна територія загальнодержавного значення, створений в 1933 р., площа 35,4 га (рис. 7.10).

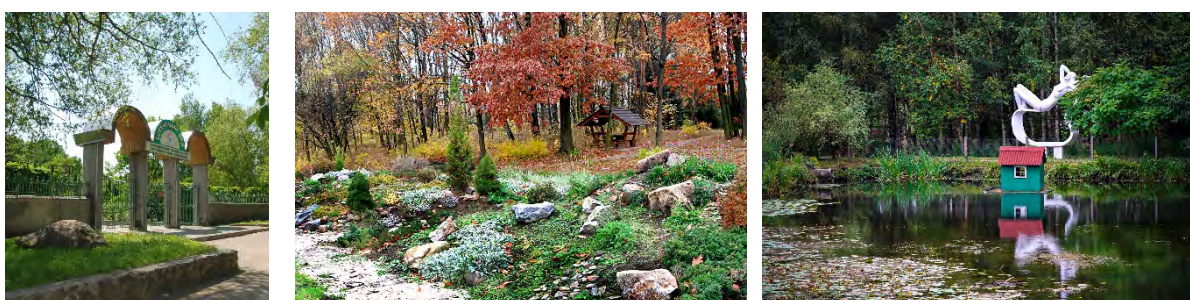

Рис. 7.10. Ботанічний сад Поліського національного університету

Є підрозділом, навчальною та навчально-дослідною базою Поліського національного університету. У колекції понад 550 видів, форм і сортів деревних рослин та понад 1 тис трав'янистих. Зібрано великі колекції плодово-ягідних, овочевих, лікарських, технічних та декоративних рослин. Тут росте близько 20 видів рослин, занесених до ЧКУ. Основні напрями наукових досліджень: інтродукція рослин; збереження та збагачення генофонду. Є навчальною базою для підготовки фахівців з агроекології.

7.2. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва

Садово-паркове мистецтво представляє створення садів, парків та інших ділянок зелених насаджень, призначених для задоволення гігієнічних потреб, естетичного поліпшення краєвиду і відпочинку населення. Це вид архітектурно-художньої творчості, специфіка якого полягає в поєднанні природи, архітектури, пластичних мистецтв у композиційно цілісний витвір. На території України садово-паркове мистецтво розвивалося в загальноєвропейському контексті: відзначалося розмаїттям стилів, особливою розробкою середньовічних, ренесансних і барокових традицій. Садово-паркове мистецтво відіграє важливу роль у формуванні *естетики екологічної*, розуміння гармонії людини і природи. Крім того, насадження збагачують повітря киснем, поглинають вуглекислоту, виділяють фітонциди, захищають територію від вітру та сонячної радіації.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва – об'єкт природно-заповідного фонду України загальнодержавного або місцевого значення: найбільш визначні та цінні зразки паркового будівництва з метою охорони їх і використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях. Охоронний режим встановлюють для найвизначніших та найцінніших зразків паркового будівництва. На територіях таких парків здійснюють догляд за насадженнями, включаючи санітарні рубки, рубки реконструкції та догляду, підсаджують дерева і кущі, вживають заходів щодо запобігання поширенню самосіву, збереження газонів, квітникових рослин та композицій з дерев і кущів. Вони є місцем масового відпочинку населення, проведення екскурсій.

Розміщення парків-пам'яток садово-паркового мистецтва по території України надано на картодіаграмі (рис. 7.11).

Рис. 7.11 . Картодіаграма парків-пам'яток садово-паркового мистецтва

Загальна кількість парків-пам'яток садово-паркового мистецтва в Україні наведена в табл. 7.2.

7.2. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва

Адміністративні одиниці	Кількість	Площа, га	Адміністративні одиниці	Кількість	Площа, га
1. АР Крим	30	568	15. Одеська	22	1678
2. Вінницька	36	768	16. Полтавська	18	633
3. Волинська	11	107	17. Рівненська	14	167
4. Дніпропетровська	8	462	18. Сумська	21	639
5. Донецька	1	2	19. Тернопільська	13	113
6. Житомирська	23	361	20. Харківська	5	181
7. Закарпатська	35	219	21. Херсонська	13	175
8. Запорізька	16	156	22. Хмельницька	37	606
9. Івано-Франківська	8	84	23. Черкаська	38	1327
10. Київська	12	615	24. Чернівецька	41	260
11. Кіровоградська	7	164	25. Чернігівська	19	373
12. Луганська	9	254	26. м. Київ	21	2401
13. Львівська	59	879	Всього	536	13407
14. Миколаївська	19	209			

В Україні налічується 88 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного (площа 5987 га) та 448 місцевого (площа 7420 га) значення. Розміщення їх по території держави проілюстровано рис. 7.12.

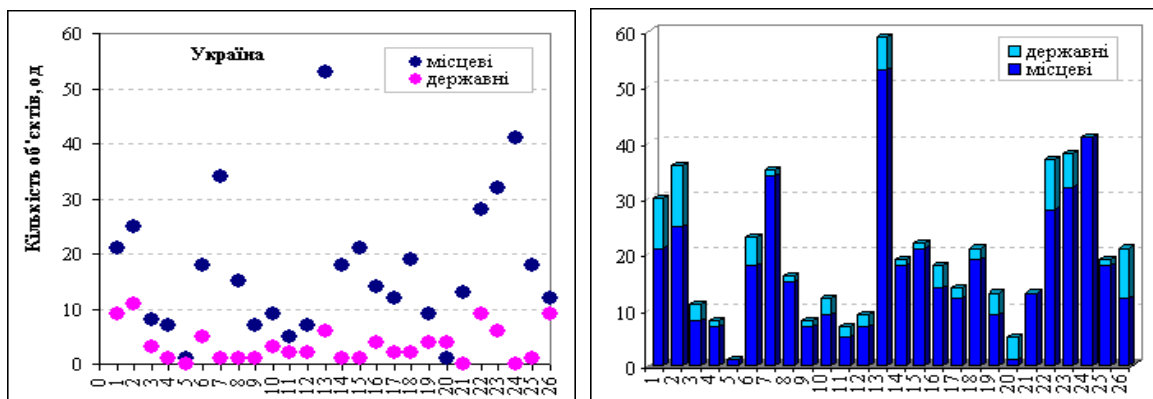

Рис. 7.12. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва

Як свідчать дані точкової діаграми рис. 7.12 кількість парків-пам'яток садово-паркового мистецтва державного значення є набагато нижчою (до 10 об'єктів) по всіх регіонах проти об'єктів місцевого значення (до 55), яких в середньому майже у шість разів більше. Співвідношення між наявністю об'єктів різних категорій по кожному регіону демонструє стовпчикова діаграма. Цифрами позначені номери регіонів, назва яких дана в табл. 7.2.

Ранговий розподіл парків за розміром площі представлено рис. 7.13.

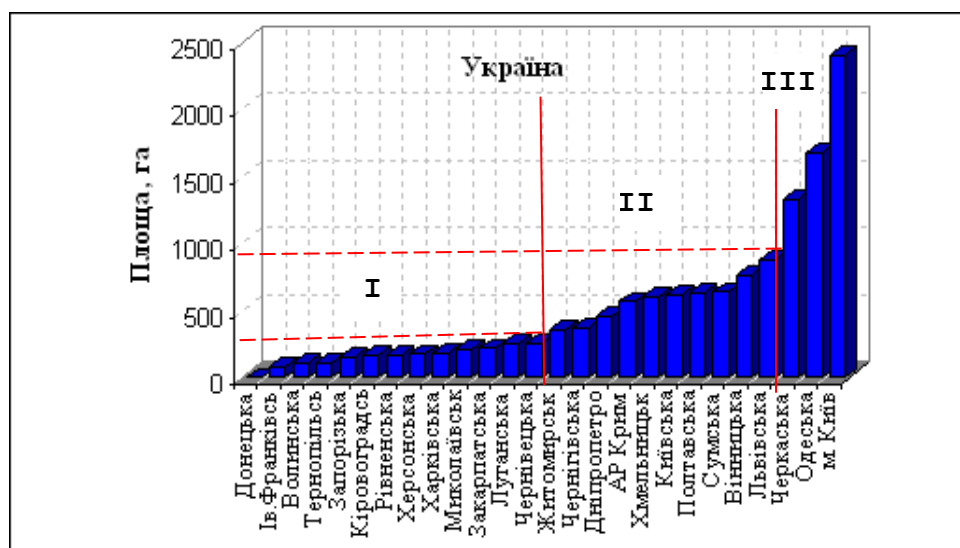

Рис. 7.13. Ранговий розподіл за розміром площі парків

Всі регіони країни поділені за розміром площі парків на 3 групи: першу з мінімальними розмірами (до 300 га) – представляють 13 областей, другу зі середніми розмірами (від 300 до 1000 га) – 10 областей, третю з найбільші площами, що перевищують 1000 га – 3 області: Одеська, Черкаська та м. Київ.

Структура парків загальнодержавного значення по кількості об'єктів становить 16%, а за площею – 45%, це свідчить про те, що вони є більшими за розмірами проти парків місцевого значення (рис. 7.14).

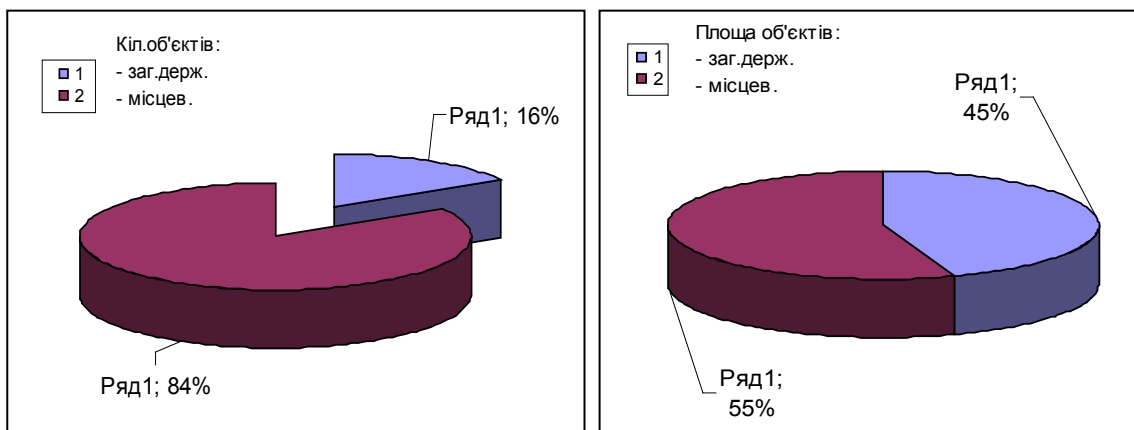

Рис. 7.14. Склад парків-пам'яток садово-паркового мистецтва

Характеристика конкретних видів парків надана далі.

Алупкінський парк (відомий як Воронцовський парк) – парк на території Алупки, заснований у першій половині XIX ст., площа 40 га (рис. 7.15).

Рис. 7.15. Алупкінський парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва

Алупкинський парк є одним із кращих парків України за плануванням, краєвидами, видовим складом рослин та архітектурними спорудами. Парк поділяється на Верхній і Нижній. У Верхньому парку мальовничі нагромадження діабазових брил чергуються із штучними ставками, фрагментами природного лісу та групами насаджень екзотичних дерев. У Нижньому парку розміщено різні форми садово-паркової архітектури у стилі італійських садів епохи Відродження. На його території налічується близько 200 видів, різновидів і садових форм екзотичних дерев і чагарників.

Планування переважно пейзажне. Багата субтропічна дендрофлора розміщена серед схилових терас парку, гірських джерел та кам'яних нагромаджень. Як основу використано місцеву рослинність південно-бережного лісу. Також інтродуковано багато рослин із країн Середземномор'я, північної і південної Америки, східної Азії – понад 200 видів і культур, форм рідкісної екзотичної дендрофлори. Серед них – магнолія велико-квіткова, платан східний, дуб корковий, сосна італійська, пальми, лаври, кипариси, оливкове дерево, сунічник дрібноплідий, унікальні – коралове дерево та араукарія чилійська [86].

Березоворудський парк (Полтавська обл.) – один із чотирьох на Полтавщині парків-пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення, площа 45 га (рис. 7.16).

Рис. 7.16. Березоворудський парк

Парк займає ділянки природного ландшафту – схил до заплави річки Перевод, заплавні луки та прибережно-водну смугу. Наявність природного водостоку сприяла насадженню різноманітних деревних порід та плодових культур. Тут зростає понад 40 видів дерев та чагарників, дуб віком 600 років, майже на 25 га посаджено яблуневий сад. Є невеликий ставок, на якому два штучні островки засаджені плакучими вербами. У парку – 90 видів та 6 культиварів (форм) дерев, кущів, ліан. Переважають ясен звичайний, сосна звичайна і дуб звичайний. Майже половину площі займають плодові сади з рядами старих кизилів. Є гірко каштанові, ясеневі, соснові та березові алеї. Палац та два флігелі збудовано у 1-й половині 19 ст., у 1843 і 1845-1846 роках [87].

Буський парк (Львівська обл.) загальнодержавного значення, закладеного в XVII ст., площа 8 га, перепад висот – 4 м (рис. 7.17).

Рис. 7.17. Буський парк

Статус парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва надано з метою збереження старовинного парку, у якому зростає багато вікових дерев: збереглися старі дерева гірко-каштана звичайного, ясена звичайного, дуба звичайного, верби білої. Ростуть дерева та кущі, які відносяться до 36 видів та 4 культиварів (форм): переважають ясен звичайний, клен гостролистий, липа широколиста.

Через парк тече річка Західний Буг. Поруч зі східною частиною парку розташований Палац Бадені (1810 р., пізніше перебудований), господарські споруди, в'їзна брама і залишки кам'яного муру. У парку знаходиться пам'ятка археології – городище міста Буська 10-13 століть [88].

Великоновоселицький парк (Хмельницька обл.), загальнодержавного значення, площа 10,1 га (рис. 7.18).

Рис. 7.18. Великоновоселицький парк

Територія парку розташована на пересіченій місцевості правого високого берега р. Хомори, з трьох боків оточена заплавою. З найвищої частини пагорба відкривається панорама паркових пейзажів. На луці, що прилягає до парку зростає декілька десятків дубів-велетнів з діаметром стовбура понад 1 м (максимальний – 144 см), висота цих дерев – близько 27 м, вік – 200-300 років. Їх наявність у цій частині парку, окремі дерева та біогрупи дубів в інших ділянках парку свідчать про те, що він був закладений на місці діброви [89].

Вишнівецький парк (Тернопільська обл.) загальнодержавного значення, площа 8 га. Планування ландшафтне; поблизу палацу – регулярне. У парку налічується 39 видів та 3 культивари дерев, кущів і ліан. Переважають липа серцелиста і ясен звичайний. Є старі липи серцелисті (діаметр стовбура до 130 см), 2 буки лісові (діаметр стовбура 120 см), 3 ялини звичайні, гірकोкаштани звичайні (ділянка з рядовими посадками), ясени звичайні, клени гостролисті. Збереглися давні будівлі: палац (1731 р.), церква (1530 р., перебудовано у 80-х рр. 19 ст.). Має природоохоронне та історико-меморіальне значення.

Вишнівецький парк

Володимирська гірка (м. Київ) загальнодержавного значення, площа 10,6 га. Територія парку складається з двох терас і схилів, на одному з яких встановлено пам'ятник князю Володимиру. Перепад висот – 74 м. У парку ростуть дерева, кущі та ліани, які належать до 90 видів та 11 культиварів. Переважають ясен звичайний, клен гостролистий, робінія звичайна. Збереглися старі дерева дуба звичайного, ясена звичайного, в'яза

Володимирська гірка

гладенького (у найбільшого з них діаметр стовбура перевищує 100 см), гіркокаштана звичайного. Є рослини мало поширених видів – берези даурської, магнолії обернено-яйцеподібної, магнолії Кобус та ін. Має важливе природоохоронне та історико-культурне значення.

Голосіївський парк ім. М. Рильського (м. Київ) загальнодержавного значення, площа 141 га. Рельєф парку розчленований. Композиційною віссю є каскад із 4 ставків уздовж так званої Горіховатської долини. Виділяють ділянки регулярного і природного (пейзажного) планування та лісопаркові. Подекуди зберігся природний дубово-грабовий ліс зі старими деревами дуба звичайного. На дні балки є добре збережені ділянки вільшників. Місце відпочинку з різними рекреаційними спорудами. Парк входить до складу регіонального ландшафтного парку «Голосіївський».

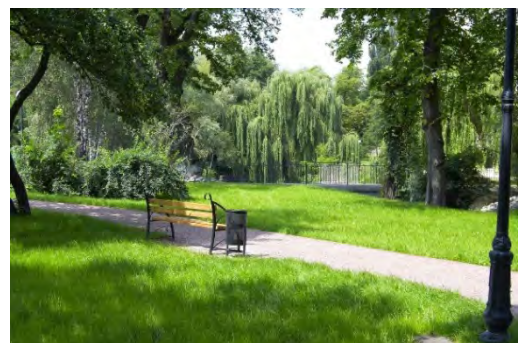
Голосіївський парк

Гурзуфський парк (АР Крим) загальнодержавного значення, площа 12 га. У колекції парку – понад 100 видів і культиварів дерев, кущів та ліан. Збереглися старі дерева: кипарис вічнозелений, маслини європейські, платан, висаджений 1838 р. Ростуть сосни італійські й кримські, кедрі гімалайські, ліванські й атлаські, кипариси вічнозелені та кипариси Макнаба, магнолії, дуби пухнасті і дуби кам'яні та фісташки туполисті. Є рослини, занесені до ЧКУ: сосна Станкевича, тис ягідний, сунічник дрібноплодий. Парк прикрашають: палац (збудований 1811р. – нині музей О. Пушкіна), фонтани (кінець 19 ст.); на центральній алеї – скульптура О. Пушкіна та бюсти видатних людей, які бували тут. Має рекреаційно-меморіальне значення.

Гурзуфський парк

Згурівський парк (Київська обл.) загальнодержавного значення, заснований у 60-х рр. 19 ст., площа 309 га. Складається з двох урочищ (224 та 85 га) з перепадом висот 16 м. У більшому урочищі є штучний пагорб, 2 ставки (20 га), у меншому – болото. На території парку переважають дуб, тополя, клен, сосна, робінія, ясен, береза, вільха. Збереглися старі дерева: ялиці, модрина, ялини, сосни кедрові європейські, тополі чорні. Палац не зберігся.

Згурівський парк

Парк ім. Т. Шевченка (м. Дніпропетровськ) загальнодержавного значення, площа 45 га. Розташований на високому правому березі Дніпра та Монастирському острові, який з'єднано з основною частиною парку мостом, згодом підвісною канатною дорогою. На берегах є виходи кристалічних порід Українського щита. На території парку – 68 видів деревних порід, серед них – дуб, липа, клен, в'яз, гірकोкаштан, сосна звичайна, кілька видів тополі, робінія, платан, катальпа та ін. На Монастирському острові облаштований зоокуточок, де зібрано представників тваринного світу майже з усіх континентів, та акваріум. Встановлено пам'ятники Т. Шевченку та студентам, які загинули у роки Великої Вітчизняної війни.

Парк ім. Т. Шевченка

Лівадійський парк (м. Ялта) загальнодержавного значення, площа 40 га. Припалацову частину виконано у регулярному стилі з розбивкою квітників, стрижених бордюрів і живих огорож із самшиту вічнозеленого, самшиту балеарського, калини вічнозеленої, лавра благородного. Дендрофлора парку налічує 133 таксони. Тут ростуть унікальні дерева секвойя дендрона гігантського, кедра атласького, сизого, ліванського та гімалайського, платана, тиса ягідного, сунічника великоплодного, сосен Сабіна, приморської, судацької та ін. Для парку характерне оптимальне поєднання хвойних, листопадних та вічнозелених видів. Збереглися малі архітектурні форми: фонтани, вази, дивани у припалацовій частині, альтанки та ін. Парк є одним з кращих на південному березі Криму, має важливе історичне значення, пов'язане з родиною Романових.

Лівадійський парк

Маріїнський парк (м. Київ) – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва у Печерському районі, площа 14,6 га. Перепад висот досягає 6 м. Налічується 79 видів деревних рослин, 14 культиварів. Переважає ясен звичайний, але більшість насаджень має мішаний склад. Збереглися старі дерева: ясени, тополі, дуби, гірकोкаштани, ясені. Трапляються платан західний, софора японська, липа широколиста розсіченолиста.

Маріїнський парк

Немирівський парк (Вінницька обл.) загальнодержавного значення, площа 85 га. Один з найцінніших старовинних парків Вінниччини. Тут зібрано велику колекцію – 160 видів та форм рослин і чагарників. Переважають насадження сосни, дуба, ясена. Збереглися старі дерева гінкго, сосни звичайної, чорної та Веймутової, псевдотсуги, ялини звичайної, ялівця віргінського, платана західного та ін. У межах парку – будинок колишнього палацу – пам'ятка архітектури 18 ст., є різні форми малої архітектури.

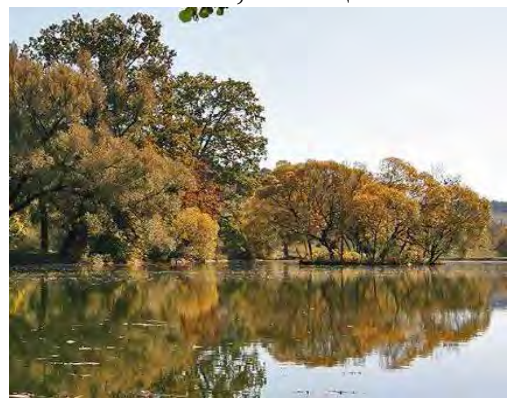
Немирівський парк

Малісвецький парк (Хмельницька обл.) загальнодержавного значення, площа 17 га. Особлива цінність – вапнякова скеля з 18-метровим водоспадом та двоповерховим гротом. Рельєф парку – глибока балка з похилим схилом. У ньому налічується 84 види та форми деревних рослин. Особливу ботанічну цінність становлять 200-річні дерева сосен Веймутової, чорної та європейської, а також вікові дерева ялини колючої сизої та канделябровидної форм, модрини польської, бука лісового форми пурпуристої, горіха чорного; є стара бузкова алея. Серед місцевих порід – 300-річний ясен звичайний.

Малісвецький парк

Михайлівський парк (Хмельницька обл.) старовинний парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення, площа 15 га. У складі дендрофлори 109 видів та форм. Особливу ботанічну цінність становлять гінкго дволопатеве (160 років, найстаріший представник виду в Україні), ялина колюча голубувато-сизої та канделябровидної форм, ялиця біла, дуби болотний та каштанolistий, платан кленолистий, групи модрини польської та сосни Веймутової. У парку є два невеликі плодові сади. Ландшафтне та біологічне різноманіття Хмельниччини є заповідними перлинами збережених палацо-паркових ансамблів та має важливе природо-охоронне та історико-культурне значення.

Михайлівський парк

Печерський парк (Вінницька обл.) загальнодержавного значення, площа 19 га. Планування парку було регулярне: симетричне розташування головної і бокових алей, великий квітковий партер, скульптурні групи й готи; з кінця 19 ст. – також ландшафтне. Перепад висот – 48 м. Є виходи кристалічних порід, на річці – численні пороги. Налічується близько 60 видів і форм дерев та чагарників. У деревостані переважає ясен звичайний. Збереглися алея вікових лип, окремі старі дерева липи, модрина, сосен, ясена, дуба, ільма та ін. Є костюл – пам'ятка архітектури.

Печерський парк

Парк Утьос-Карасан (АР Крим) загальнодержавного значення, площею 23 га складається з двох парків. **Утьос** заснований у 19 ст., (1902-1907рр.), площа 5 га. У парку – понад 100 видів і форм деревних рослин: кипариси, платан, олива та ін. Поширені лавр благородний, калина вічнозелена. Збереглась оригінальна стінка з кипарисів заввишки до 20 м. **Карасан** заснований у 1820 р., площа 18 га. У парку росте понад 200 видів і форм рослин, у т. ч. рідкісні для Криму абелія великоквіткова, таксодіум мексиканський, кипариси Говена і Ліндлея, сосна італійська, кедрі ліванський і блакитний. Парк прикрашають групи суничника великоплодного, кипарисів арізонського і лузитанського, вздовж східної околиці – 100-метрова алея кипариса вічнозеленого.

Парк Утьос- Карасан

Фороський парк (сmt. Форос) загальнодержавного значення, площа 70 гектарів, з яких 30 – це нижня частина експозиційна, а 40 – це верхня природоохоронна зона, де росте безліч реліктових дерев, включаючи червонокнижні. Оголошено пам'ятником садово-паркової архітектури і знаходиться під охороною закону. У дендрофлорі парку майже 350 таксонів: секвойя дендрон гігантський, різні види ялиць, сосен, кедрів, кипарисів, магнолія великоквіткова, маслина європейська, та ін. Є гаї маслини європейської, кипариса вічнозеленого пірамідального. В центрі – двоповерховий особняк, збудований 1889 р. у стилі руського класицизму. Малі архітектурні форми представлені тут фонтанами, підпірними стінами, сходами, вазами. В середній частині парку каскад із 6 штучних озер, з'єднаних протоками та містками.

Фороський парк

Чернятинський парк (Вінницька обл.) – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва, площа 31 га. Переважає деградована грабова діброва. Всього росте понад 100 видів і форм дерев та чагарників, 9 культиварів. Велику цінність мають алея дубів віком близько 300 років, велетенські дерева тополі сріблястої. Серед екзотів – катальпа бігніонієвидна, форзиція плакуча, тамарикс чотиритичинковий, каштан кінський, модрина європейська, туя західна, бархат амурський, в'яз, ільм. Збереглися старі ялини звичайні, модрини європейські, гіркокаштани, бук лісовий та ін. Серед кущів – крушина ломка.

7.3. Дендрарії і дендрологічні парки

Дендрарій – земельна ділянка з постійною колекцією живих деревних рослин – дерев, чагарничків та деревних ліан, що їх культивують у відкритому ґрунті. Рослини у дендрарії розміщують за систематичними, географічними, екологічними, декоративними принципами і за певним планом у вигляді парку.

Дендрологічний парк (дендропарк, від грец. *dendron* – дерево) – штучно створена територія з метою збереження, збагачення і вивчення різних видів деревних рослин для найефективнішого наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання. Дендропарки є науково-дослідними, природоохоронними установами загальнодержавного і місцевого значення. У деяких із них функціонують вчені ради. Важливими науковими завданнями є інтродукція, акліматизація та селекція, а практичними – розповсюдження саджанців і насіння. Особлива увага приділяється збереженню рідкісних і зникаючих видів рослин.

Розміщення дендрологічних парків по території України надано на картодіаграмі (рис. 7.19).

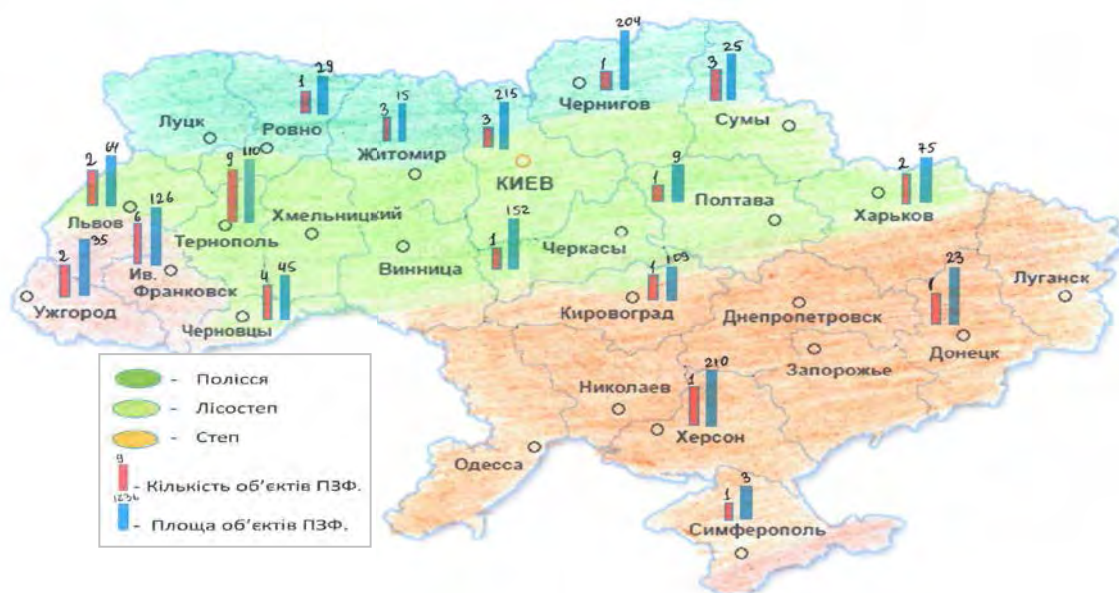

Рис. 7.19. Картодіаграма дендрологічних парків України Джерело: побудовано Сивобородько К. (ст-т каф. туризму)

У складі природно-заповідного фонду України – 19 дендропарків загальнодержавного значення і 24 – місцевого (табл. 7.3).

7.3. Кількість і площа дендрологічних парків

Адміністративні одиниці	Загальнодержавного значення		Місцевого значення	
	кількість	площа, га	кількість	площа, га
АР Крим			1	3,2
Житомирська	-	-	3	14,9
Закарпатська	-	-	2	34,9
Івано-Франківська	3	118,0	3	7,7
Київська	2	297,0	-	-
Кіровоградська	1	109,0	-	-
Львівська	2	64,0	-	-
Полтавська	1	8,9	-	-
Рівненська	1	29,5	-	-
Сумська	1	21,0	2	4,0
Тернопільська	1	74,0	7	35,7
Харківська	1	22,8	1	51,5
Херсонська	1	210,0	-	-
Черкаська	1	152,0	-	-
Чернівецька	1	22,3	4	22,8
Чернігівська	1	204,0	-	-
м. Київ	1	6,5	1	13,7
Всього	19	1339,0	24	188,4

Структура дендропарків за їх значенням проілюстрована рис. 7.20.

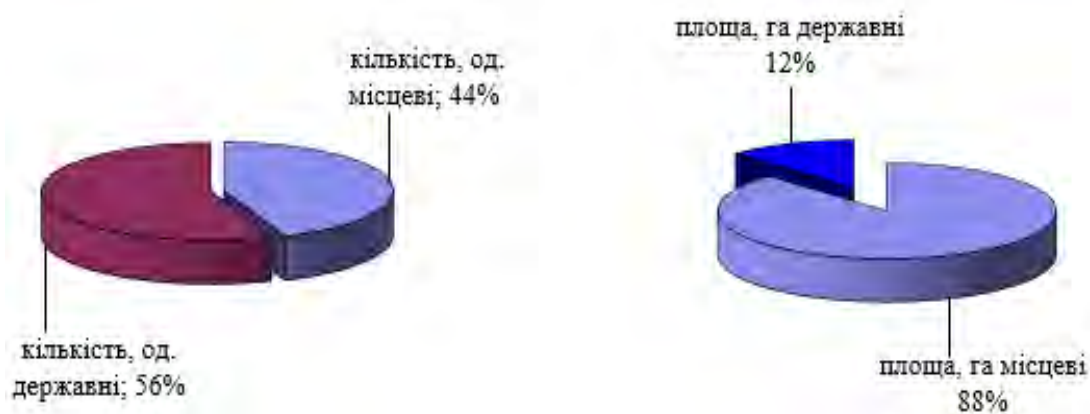

Рис. 7.20. Структура дендропарків України.

На рис. 7.21 і 7.22 представлені ранговий та зональний розподіл дендропарків по території України. Перші такі заклади було засновано ще в XVIII ст. Це, зокрема, стосується дендропарків Софіївка, Олександрія, Асканія-Нова та ін.

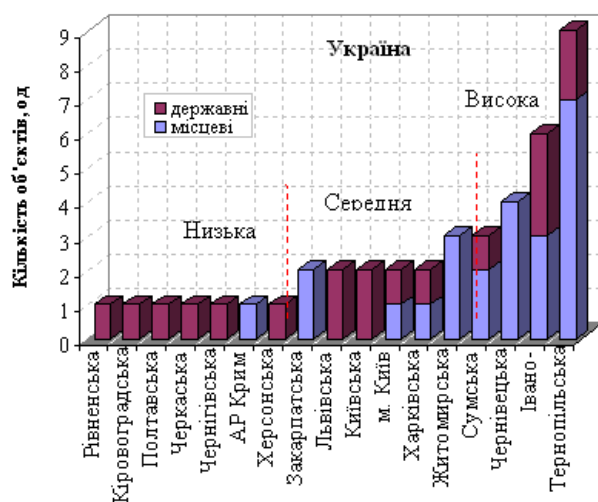

Рис. 7.21. Ранговий розподіл дендропарків

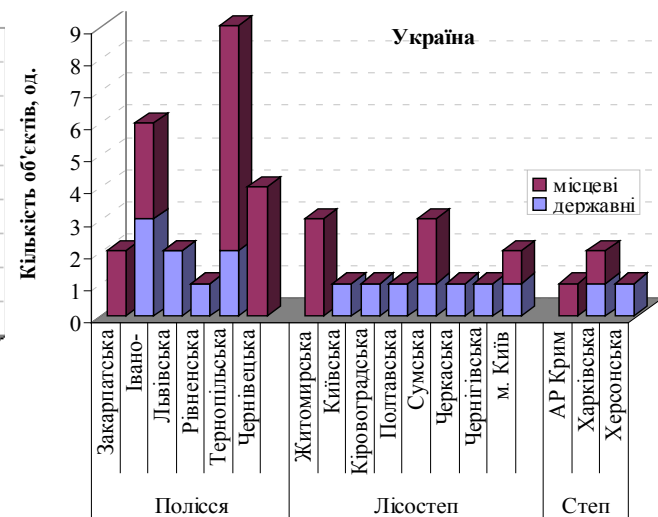

Рис 7.22. Зональний розподіл дендропарків

Розгляд конкретних видів дендропарків надано далі.

Дендрологічний парк Асканія-Нова (Херсонська обл.) загальнодержавного значення, площа 183,2 га (рис. 7.23).

Рис. 7.23. Дендрологічний парк Асканія-Нова

Об'єкт розташований на території біосферного заповідника Асканія-Нова, має пейзажне планування. У колекції рослин – 718 видів і 190 різновидів і культиварів дерев і кущів. Переважають гледичія звичайна, каркас західний, ясен звичайний, робінія звичайна, різні види кленів; 1500 видів і сортів квітково-декоративних рослин. Створено систему з 3 ставків, з'єднаних між собою протоками довжиною 2 км. До дендропарку входить також територія (40 га), на якій розміщено вольєри диких тварин та орнітологічний відділ. Дендропарк є базою досліджень у галузі паркобудування у посушливому степу.

Національний дендрологічний парк Софіївка (Черкаська обл.) загальнодержавного значення, площа 180 га, розташований у місті Умань, обабіч річки Кам'янки (рис. 7.24).

Рис. 7.24. Національний дендрологічний парк Софіївка

Парк є видатною пам'яткою паркобудування та архітектури України кінця 18 – першої половини 19 століть. У парку споруджено ставки, шлюзи, фонтани і водоспади, острів Анти-Цирцеї, підземну річку Ахеронт, мости, гроти, Єлісейські поля, обеліск Розбита колона, дорожньо-алейну систему, встановлено статуї. Парк створено у пейзажному стилі, паркові композиції – за мотивами грецької міфології. У сучасній колекції парку 3323 таксони, з них: 546 – деревних, 1557 – кущових, 115 – ліан, 1212 – трав'янистих рослин (у т. ч. 914 інтродукованих та 246 аборигенних). Софіївка має важливе значення як центр інтродукції та акліматизації рослинного різноманіття в Правобережному Лісостепу України; має навчально-виховну базу, музей садово-паркового мистецтва, туристичну установу, яка щороку приймає понад 500 тис. відвідувачів з різних країн світу.

Державний дендрологічний парк Олександрія – парк загальнодержавного значення, заснований у 1793 р., площі 400,7 га, розташований на березі річки Рось (рис. 7.25).

Рис. 7.25. Державний дендрологічний парк Олександрія

Територія розчленована балками, в яких підземні води виходять на поверхню, наповнюючи штучні водойми або утворюючи заболочені масиви. Через парк тече кілька струмків, на яких створено каскади ставків. Найбільшу флористичну, наукову та естетичну цінність у природній рослинності парку має вікова (200-300 років) діброва площею 47,8 га. Збереглися чимало вікових дерев заввишки до 30 м: сосни звичайної, Веймутової та чорної, дуба червоного, тополі чорної та сіруватої, тюльпанного дерева. Є також

молода діброва, значні площі займає ясен звичайний. Всього в парку виявлено близько 530 видів деревних рослин. Парк створено у романтичному стилі з елементами рококо, в якому гармонійно поєднуються зелені насадження з архітектурними спорудами і водними об'єктами – ставками та р. Россю з виходами кристалічних порід. Найвідомішою спорудою є колонада Луна, названа так за її акустичні якості.

Наукове значення дендропарку полягає в збереженні та збагаченні генофонду деревних і трав'яних рослин, вивченні перспективних для парку декоративних та рідкісних видів, відновленні старовинних паркових і ландшафтних композицій.

Дендрологічний парк Харківського національного аграрного університету ім. В. Докучаєва (ХНААУ) – об'єкт природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, площа 23,2 га (рис. 7.26).

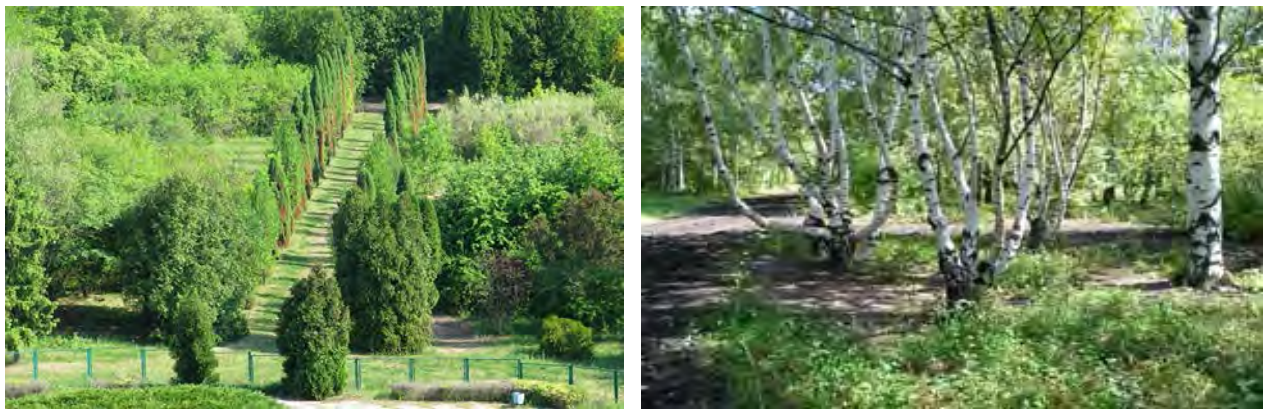

Рис. 7.26. Дендрологічний парк ХНААУ

Створено для інтродукції та вивчення різних видів дерев і чагарників. Складається з колекційних та експозиційних ділянок, створених за систематичними та декоративним принципами, розарію, інтродукційного розсадника, колекції квітникових рослин, насінневих і клонових плантацій дуба, сосни та фундука. У дендропарку 920 видів, відмінних форм і сортів деревних рослин, що представляють флористичні зони: європейську, кримсько-кавказьку, середньоазійську, китайську, далекосхідну, японську та північноамериканську. Серед рідкісних рослин – береза низька, тис ягідний, сосна кедрова, занесені до ЧКУ. Виконує наукову та пізнавальну функції, є навчальною базою майбутніх лісівників.

Устимівський дендрологічний парк (Полтавська обл.) загальнодержавного значення, площа 8,44 га (рис. 7.27). Територія розділена на 51 куртину і захисні смуги. Статус загальнодержавного парку надано з метою вивчення та збагачення у штучних умовах рослинних ресурсів регіону для найефективнішого наукового та господарського використання. У сучасній дендрофлорі – 489 видів та культиварів деревних рослин, серед них 82 – голонасінні. Охороняються вікові дерева ліщини ведмежої, тису ягідного, ялини колючої Костера, ялини звичайної Тірляндної.

Рис. 7.27. Устимівський дендрологічний парк

Також охороняються вікові дерева сосен кримської та чорної, кладрастису жовтого, бархату амурського, липи різнолистої та рідкісні види занесені до ЧКУ. Дендропарк є цінним зразком садово-паркової архітектури, центром інтродукції та акліматизації рослин на Полтавщині.

Чернівецький дендрологічний парк (м. Чернівці) – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення (з 1978 р.) підпорядкований Чернівецькому національному університету, площа 4,8 га. Складається з трьох зон: припалацової, центральної паркової й дальньої паркової. Більша частина дендропарку виконана у ландшафтному стилі зі світлими галявинами, окремими групами дерев і поодинокими рослинами. Поруч з екзотичними видами дерев тут є клени, дуби, липи, граби; зростають також плакучі верби, магнолія Суланжа, катальпа. Основу паркових насаджень становлять 38 таксонів аборигенної дендрофлори і 52 таксони інтродукованої. У парковій зоні функціонує басейн з фонтаном, є невеликі виробничі оранжереї.

Чернівецький дендрологічний парк

7.4. Зоологічні парки

Зоологічний парк (зоопарк) – установа, призначена для створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їхнього генофонду, вивчення дикої фауни і розроблення наукових основ її розведення у неволі, організації екологічної освітньо-виховної роботи.

Розміщення зоологічних парків по території України надано на картодіаграмі (рис.7.28).

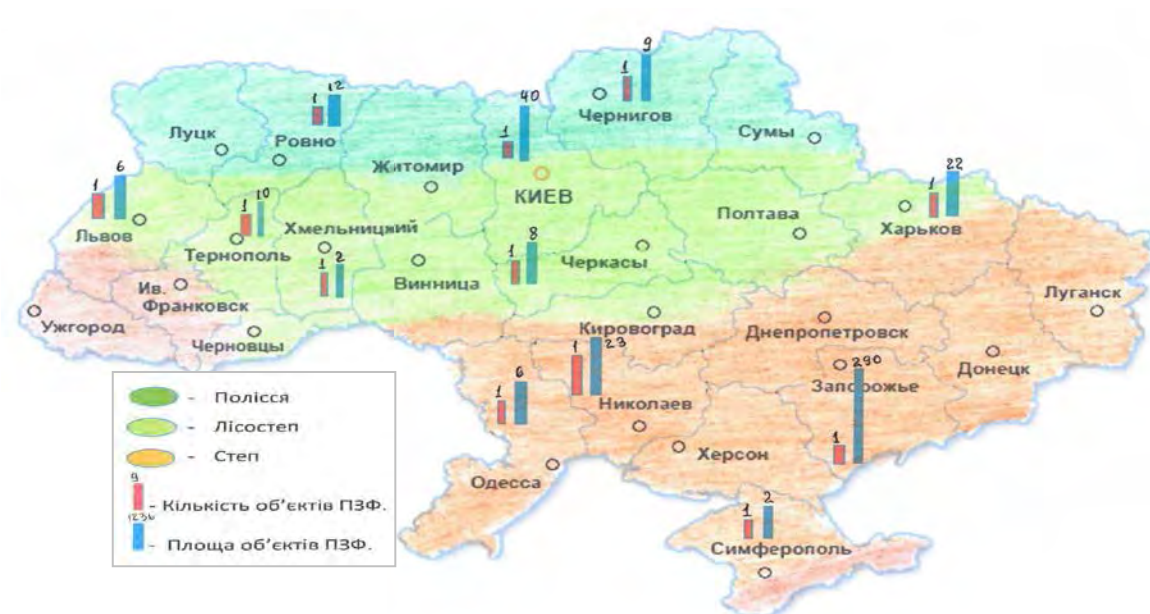

Рис. 7.28. Картодіаграма зоологічних парків України

Джерело: побудовано Сивобородько К. (ст-т каф. туризму)

Створюють зоопарки як на загальнодержавному, так і на місцевих рівнях (табл. 7.4).

7.4. Зоологічні парки України

Адміністративні одиниці	Загальнодержавного значення		Місцевого значення		Разом	
	кількість	площа, га	кількість	площа, га	кількість	площа, га
АР Крим			1	2	1	2
Запорізька			1	290	1	290
м. Київ	1	40			1	40
Львівська			1	6	1	6
Миколаївська	1	23			1	23
Одеська	1	6			1	6
Рівненська	1	12			1	12
Тернопільська			1	10	1	10
Харківська	1	22			1	22
Хмельницька			1	2	1	2
Черкаська	1	8			1	8
Чернігівська	1	9			1	9
Всього	7	120	5	310	12	430

Не всі області мають зоопарки: з 25 областей всього 12 областей, мають зоопарків, із них 7 загальнодержавного, 5 місцевого значення. Структурний склад кількості об'єктів та їх площі надає рис. 7.29.

Зоопарки загальнодержавного значення є природоохоронними культурно-освітніми та науково-дослідними установами, роботу яких регулює Положення про зоологічний парк загальнодержавного значення, затверджене спільним наказом Міністерства внутрішніх справ та Міністерства культури України від 20 лютого 1998р.

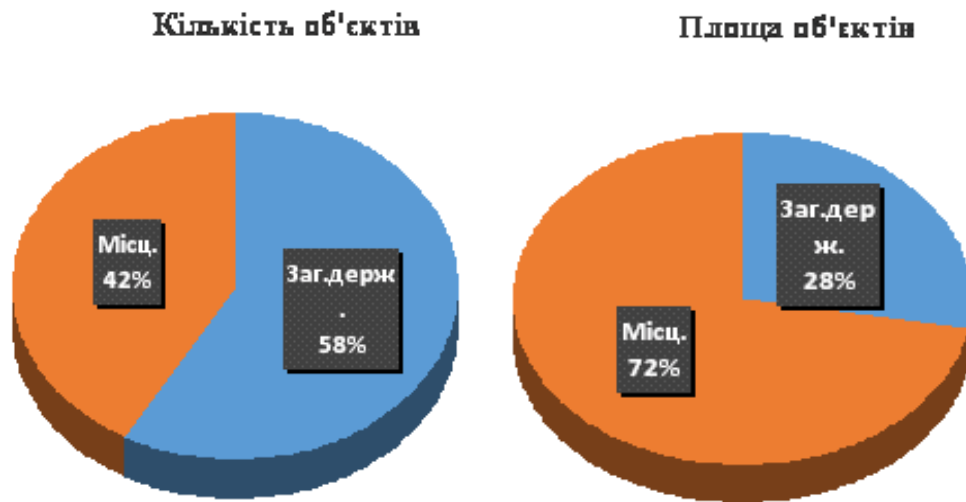

Рис. 7.29. Структурний склад зоопарків

Земельні ділянки з усіма природними ресурсами вилучають з господарського використання і надають зоопаркам у порядку, встановленому Земельним кодексом України.

На території зоопарку забороняється діяльність, яка не пов'язана з виконанням покладених на них завдань і загрожує збереженню сприятливих умов для життя тварин цих парків.

Режим зоопарку диференційовано залежно від функціонального зонування його території. Тут виділяють зони:

- *експозиційну* – призначену для стаціонарного утримування тварин і використання їх у культурно-пізнавальних цілях;
- *наукову* – в її межах проводять науково-дослідну роботу, відвідувати зону дозволено в порядку, встановленому адміністрацією парку;
- *рекреаційну* – призначену для організації відпочинку та обслуговуванню відвідувачів парку;
- *господарську*, де розміщують допоміжні господарські об'єкти.

Зоопарки можуть мати у своєму складі підсобні господарства для забезпечення тварин кормами; майстерні, зоомагазини, інкубатори, розплідники, ветлікарні, госпрозрахункові ділянки та допоміжні служби; можуть організовувати пересувні експозиції з тварин, яких не занесено в ЧКУ. Для забезпечення необхідного режиму охорони території зоопарку, запобігання негативному впливу господарської діяльності на прилеглих землях може бут встановлена охоронна зона.

Розподіл зоопарків по зонах України демонструє рис. 7.30.

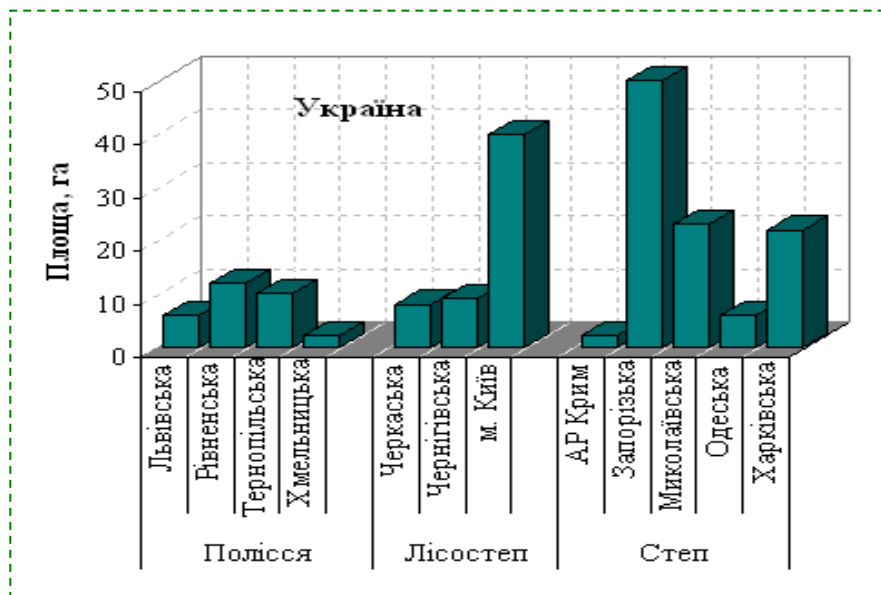

Рис. 7.30. Зональний розподіл зоопарків

У колекціях зоологічних парків України – 187 рідкісних видів фауни хребетних, з яких 42 види занесені до Червоного списку МСОП. Три найбільші зоопарки України (Київський, Миколаївський і Харківський) є членами Європейської асоціації зоопарків та акваріумів.

Кількість рідкісних видів хребетних тварин у колекціях зоологічних парків України, що занесені до Червоної Книги України, Міжнародного та Європейського Червоних списків, демонструє рис. 7.31.

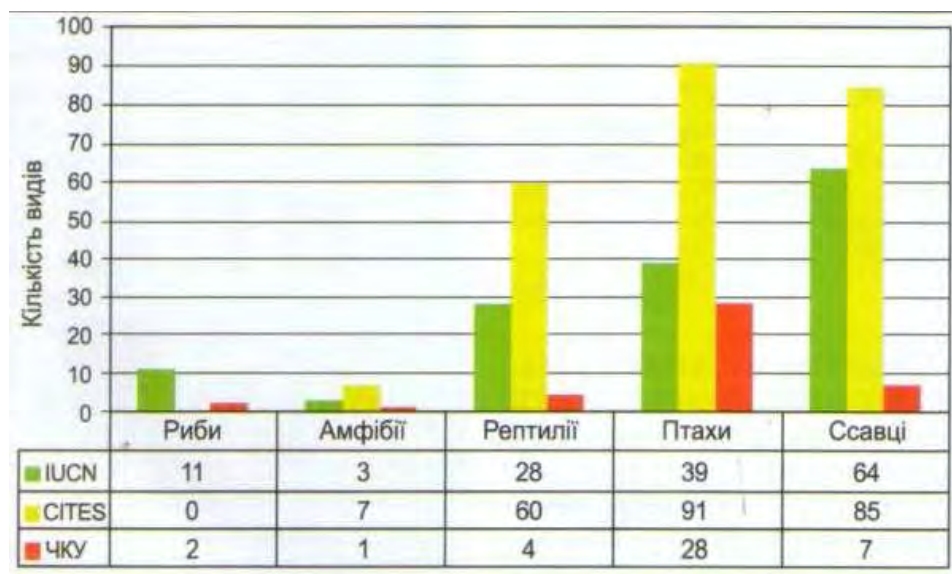

Рис. 7.31. Зоологічні парки

Характеристики зоопарків України розглянуто далі.

Київський зоологічний парк – об'єкт природно-заповідного фонду України загальнодержавного значення, заснований у 1908 р., площа 39,5 га (рис. 7.32).

Рис. 7.32. Київський зоологічний парк

Нинішня експозиція будується за ландшафтно-екологічним принципом з елементами зоогеографії і систематики. Основні види діяльності зоопарку:

- формування експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин;
- збереження генофонду тварин;
- вивчення дикої фауни та флори;
- розроблення наукових засад розведення її представників у неволі;
- збереження флори дендропарку.

Станом на 01.01.2014 року колекція тварин Київського зоопарку нараховує 378 видів та становить 3292 особи.

Унікальною спорудою площею майже 2 тис м² зі скелями, водоспадами, великими басейнами, натуральними деревами є Ведмежий континент. Споруджено нові вольєри для рисей, борсуків, єнотів-полоскунів та куниць, великий вольєр для птахів. Невід’ємною частиною стратегії зоопарку є еколого-просвітницька та виховна діяльність. Для відвідувачів проводять загально-оглядові і тематичні екскурсії, організовують спеціальні експозиції і природоохоронні акції, налагоджено контакти зі школами та вищими навчальними закладами. Київський зоопарк є членом Європейської асоціації зоопарків і акваріумів (ЄАЗА), Євразійської регіональної асоціації зоопарків і акваріумів (ЕАРАЗА).

Харківський зоологічний парк – об’єкт природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, заснований у 1895 р., площею 22 га (рис. 7.33).

За кількістю видів посідає 2-ге місце в Україні (після Київського зоопарку), а за кількістю особин є найбільшою зооколекцією в Україні (табл. 7.5).

Рис. 7.33. Харківський зоологічний парк

7.5. Кількісний склад груп тварин Харківського зоологічного парку

Систематичні групи тварин	Кількість		У тому числі види, занесені до	
	видів	особин	Червоної книги України	Міжнародних Червоних списків
Безхребетні	1	60		
Риби	139	5531		5
Амфібії	4	25		1
Рептилії	40	562		20
Птахи*	124	1085	17	48
Ссавці*	74	350	1	42
Разом	382	7613	18	116

З таблиці видно, що із загальної кількості тварин до Червоної Книги України занесені 18 видів, до Міжнародних Червоних списків – 116 видів.

Птахи й ссавці холодостійких видів утримуються у вольєрах і на ставках на території парку. Теплолюбні види на зимовий період переводять до капітальних приміщень, які опалюють. Риб, амфібій та рептилій протягом усього року утримують у капітальних приміщеннях.

Основні види діяльності зоопарку:

- експозиція тварин;
- утримування та розведення рідкісних видів;
- науково-дослідна робота;
- науково-просвітницька, природоохоронна робота та організація змістовного дозвілля дітей і молоді.

Харківський зоологічний парк є членом Європейської асоціації зоопарків і акваріумів, Європейської асоціації ветеринарів зоопарків. Європейської асоціації менеджерів по слонах. Зоопарк щороку проводить екскурсії (близько 200), виїзні та стаціонарні лекції (близько 140), заходи, пов'язані з тематичними і святковими днями, акціями, тематичні експозиції, надає консультаційні послуги.

Миколаївський зоологічний парк – зоопарк загальнодержавного значення, один з найстаріших у Європі, створений у 1901 р.

У колекції зоопарку близько 400 видів (понад 3 тис тварин), з них 100 видів є такими, що охороняються (рис. 7.34).

Рис. 7.34. Миколаївський зоологічний парк

У колекції представлено практично всі види тварин:

- у відділі акватераріуму утримають понад 100 видів акваріумних риб – з плазунів місісіпський алігатор, якому виповнилося 55 років (найстаріша тварина зоопарку), пітони мадагаскарський та сітчастий, рідкісні променисті черепахи та ін.;

- у відділі орнітології зібрано велику колекцію хижих птахів: чорний гриф, білоголовий сип, стерв'ятник, орлан-білохвіст, орлан білоплечий (тільки в Миколаївському зоопарку), ягнятник бородатий. Тут систематично розмножуються журавлі даурські, журавлі-красавки. З фазанових у колекції зоопарку – трагопан Теммінського, є також білі полярні сови. Тільки у Миколаївському зоопарку у відділі хижих тварин утримується рідкісний вид – ведмідь-губач, батьківщиною якого є Індія і о. Шрі-Ланка;

- у відділі котячих зібрано всі види великих котячих: за післявоєнні роки в зоопарку народилося понад 100 левенят;

- у відділі копитних тварин утримуються африканський слон, бегемоти, джейрани.

Більшість видів щорічно розмножується, одержаний молодняк, зокрема від коня Пржевальського, козерога сибірського, козла гвинторогого передають в інші зоопарки України та зарубіжних країн.

Науково-виробнича робота зоопарку присвячена питанням розведення, годування та лікування тварин. Велику увагу приділяють пропаганді екологічних знань, працює гурток юних натуралістів. Миколаївський зоопарк є єдиним представником України у Всесвітній асоціації зоопарків (WAZA).

Рівненський зоологічний парк загальнодержавного значення (з 1998 р.), площа 11,6 га, з яких під експозицією – 3,6 га, заповідна зона (заповідне урочище Сосонки) – 4,7 га (рис. 7.35).

Рис. 7.35. Рівненський зоологічний парк

Колекція тварин налічує близько 500 особин (153 види, з яких 65 занесені до Міжнародної Червоної книги, 9 – до Червоної Книги України). В зоопарку працює 5 секторів: хижих тварин, приматів та віварій, копитних тварин, птахів, акватераріум та секція виїждження коней – Кінний двір. У 2007 р. створено експозиції для тварин: кенгуру рудого, носухи, суріката, сова, якими поповнився зоопарк, їх умови проживання максимально наближені до природних.

Наукова робота в зоопарку спрямована на вивчення методів оптимізації умов утримання тварин у неволі, спостереження за особливостями поведінки, розроблення раціонів годівлі. Важливим напрямом є науково-освітня робота в галузі природничих знань та охорони природи. Рівненський зоопарк співпрацює із зоопарками Росії, Польщі, Словаччини (розширення колекцій тварин, обмін інформацією, стажування).

Питання для самоконтролю

1. Ботанічні сади і дендрарії: поняття, екологічне значення, розміщення.
2. Характеристика національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка НАНУ.
3. Ботанічний сад ПНУ, основні напрями його наукових досліджень.
4. Садово-паркове мистецтво і парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: їх загальна кількість і розміщення в державі.
5. Назвати найвизначніші та найцінніші парки-пам'ятки зразків паркового будівництва.
6. Дендрарії і дендрологічні парки: визначення і значення.
7. Склад і структура дендропарків за їх значенням, розміщення по території України.
8. Національний дендрологічний парк Софіївка (м. Умань)
9. Дендропарк Олександрія (м. Біла Церква).
10. Зоопарки: призначення, кількісний склад і розміщення по території України.
11. Назвати три найбільші зоопарки України, які є членами Європейської асоціації зоопарків та акваріумів.
12. Кількість рідкісних видів хребетних тварин у колекціях зоологічних парків України.
13. Київський зоологічний парк: значення, зонування його території, основні види діяльності, експозиції і природоохоронні акції.

Домашнє завдання

1. Побудувати структурні стовпчикові і кругові діаграми природно-антропогенних парків.
2. Скласти картодіаграму зонального розміщення ботанічних садів України.
3. Підготувати презентацію природно-антропогенних парків.